David Crystal

DİLİN *kısa* TARİHİ

İÇİNİZDEKİ DİLBİLİMCİYİ ORTAYA ÇIKARACAK!

ALFA

2. BASKI

3387 | ALFA | ARAŞTIRMA | 133

DİLİN KISA TARİHİ

DAVID CRYSTAL (1941)

İngiliz dilbilimci, akademisyen ve yazar. Semantics Limited ve Learned Society of Wales'in kurucu ortağıdır. Akademik çalışmalarının çoğu İngiliz dilinin öğrenilmesi ve öğretilmesi, klinik ve adli dilbilim, dillerin ölümü, dizinleme ve sözlükçülük gibi alanları kapsamaktadır. *Cambridge Encyclopedia of Language*, *Cambridge Encyclopedia of the English Language*, *Cambridge Biographical Dictionary*, *The Stories of English*, *Pronouncing Shakespeare: The Globe Experiment* dahil 120'den fazla eserin yazılması ve düzenlenmesine katkıda bulunmuştur. İnternet Dilbilimi adı verilen yeni bir çalışma alanı yaratmış ve bu konuda *Language and the Internet* isimli bir kitap yayımlamıştır. İngiliz diline olan hizmetlerinden dolayı kendisine Britanya İmparatorluk Nişanı verilmiştir.

TUFAN GÖBEKÇİN

Üniversite hayatına Orta Doğu Teknik Üniversitesinde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde başlayan Tufan Göbekçin, ilk kitap çevirilerini de üniversite yıllarında yaptı. Sonrasında İstanbul Üniversitesinde sırasıyla Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü ile İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Üniversite yıllarında tanıştığı çeviri dünyasından kopamayarak, çeşitli alanlarda 60'ın üzerinde kitabın çevirisini gerçekleştirdi.

Edebiyat, felsefe ve bilim kitaplarında çevirmen ve editör olarak görev yaptı. Tiyatro her zaman temel ilgi alanlarından biri oldu.

Dilin Kısa Tarihi
© 2016, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

A Little Book of Language
© 2010 by David Crystal

İlk kez Yale University Press tarafından basılmıştır.

Kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Kitap Editörü İsa Kerem Bayırlı
Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Zuhal Turan

ISBN 978-605-171-717-3
1. Basım: Eylül 2018
2. Basım: Mart 2019

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 10905

David Crystal

DİLİN *kısa* TARİHİ

İÇİNİZDEKİ DİLBİLİMCİYİ ORTAYA ÇIKARACAK!

Çeviren
TUFAN GÖBEKÇİN

ALFA | ARAŞTIRMA

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm, **9**
Bebek Konuşması

2. Bölüm, **15**
Ağlamalardan Sözcüklere

3. Bölüm, **26**
Anlamayı Öğrenmek

4. Bölüm, **36**
Titreşimler Üretmek

5. Bölüm, **46**
Sesleri Telaffuz Etmek

6. Bölüm, **55**
Dilbilgisini Keşfetmek

7. Bölüm, **64**
Sohbet Etmek

8. Bölüm, **71**
Okuma Yazmayı Öğrenmek

9. Bölüm, **80**
İmlanın Üstesinden Gelmek

10. Bölüm, **89**
İmla Kuralları ve Çeşitlenme

11. Bölüm, **99**
Dilbilgisi Kuralları ve Çeşitlenme

12. Bölüm, **107**
Aksanlar ve Diyalektler

13. Bölüm, **117**
İki Dilli Olmak

14. Bölüm, **125**
Dünyanın Dilleri

15. Bölüm, **136**
Konuşmanın Kökenleri

16. Bölüm, **143**
Yazının Kökenleri

17. Bölüm, **151**
Modern Yazım

18. Bölüm, **161**
İşaret Dili

19. Bölüm, **169**
Dilleri Karşılaştırmak

20. Bölüm, **178**
Ölmekte Olan Diller

●

21. Bölüm, **186**
Dilin Değişimi

●

22. Bölüm, **195**
Dilde Farklılaşmalar

●

23. Bölüm, **204**
Çalışma Dili

●

24. Bölüm, **212**
Jargon

●

25. Bölüm, **221**
Sözlükler

●

26. Bölüm, **229**
Etimoloji

●

27. Bölüm, **236**
Yer Adları

●

28. Bölüm, **245**
Kişi Adları

●

29. Bölüm, **253**
Elektronik Devrim

●

30. Bölüm, **261**
Mesajlaşma

●

31. Bölüm, **271**
Dil Oyunları

●

32. Bölüm, **279**
Dili Neden Kullanırız?

●

33. Bölüm, **289**
Duyguların Dili

●

34. Bölüm, **296**
Siyasal Yerindelik

●

35. Bölüm, **304**
Edebiyatta Dil

●

36. Bölüm, **312**
Bir Tarz Geliştirmek

●

37. Bölüm, **319**
Dilin Karmaşıklığı

●

38. Bölüm, **327**
Dilbilim

●

39. Bölüm, **333**
Uygulamalı Dilbilim

●

40. Bölüm, **341**
Sizin Dil Dünyanız

●

Dizin, 347

1. BÖLÜM

Bebek Konuşması

Bazen dille gülünç şeyler yaparız. En gülünç şeylerden biri, yeni doğmuş bir bebeğin karşısına geçtiğimiz zaman gerçekleşir. Ne yaparız?

Bebekle konuşuruz.

Büyük olasılıkla "Merhaba," "Adın ne?," "Ne kadar da şirinsin!" gibi şeyler söyleriz.

Bunu neden yaparız? Bebek dile dair henüz hiçbir şey öğrenmemiştir. Söylediklerimizin bir tek kelimesini bile anlayamaz. Yine de anlıyormuş gibi onunla konuşuruz.

Genellikle bebeğin annesi onunla sohbet eden ilk kişi olur. Bebek doğduktan sadece birkaç dakika sonra kaydedilmiş gerçek bir konuşma örneğine bakalım:

"Ah, çok güzelsin, çok güzelsin, gerçekten çok güzelsin... merhaba... merhaba... ne kadar güzelsin..."

Yeni doğmuş bebeği kucağındayken uzunca bir süre bu şekilde konuşmaya devam etti. Bu esnada bebek en ufak bir dikkat sergilemedi. Ağlamayı bıraktı ve gözlerini kapattı. Hatta uykuya dalmış bile olabilir. Ancak anne bunu umursamadı. Tamamen göz ardı edilse de konuşmayı sürdürdü.

Çok eğlenceli bir konuşma. Annenin ses tonunu kolayca tarif edebilmem mümkün değil ama şunun gibi bir şeydi:

Ah
h
h
çok
güzelsin,
çok
güzelsin...

Cümlenin başında sesi çok yüksekti, sonra yavaş yavaş alçaldı. Sanki şarkı söylüyor gibiydi. "Merhaba" derken sesi yeniden yükseldi ve sözcüğü yayarak söyledi: "Merha-baa." Sanki soru sorarmış gibi söylediği "Ne kadar güzelsin" ifadesinde de sesi çok yüksekti.

Konuşmanın yazıyla ifade edilemeyecek bir diğer özelliği ise annenin konuşurken dudaklarını yuvarlamasıydı. Dudaklarını sanki öpücük veriyormuş gibi büzdü. Bir şey söylerken –ne olduğu

önemli değil, mesela "Ne kadar güzelsin, minik bebek..."– dudaklarımızı mümkün olabildiğince dışarı doğru itersek kulağa bir bebek konuşması gibi gelir. Buna kelimesi kelimesine "bebek konuşması" denir.

Dudakları yuvarlamak, bebek konuşmasının önemli bir özelliğidir. Sesin abartılı melodisi de önemlidir. Annenin bebekle konuşma şeklinde olağandışı bir özellik daha vardı. Aynı şeyi tekrar tekrar söylüyordu:

> "Ah, çok güzelsin, çok güzelsin, gerçekten çok güzelsin..."

Bu çok normal değildir. Biriyle konuşurken aynı şeyi üç kez tekrarlar mısınız? Sokakta karşılaştığımız bir arkadaşımızla bu şekilde konuşmayız:

> "Merhaba John, merhaba John, merhaba John. Dükkâna mı geldin? Dükkâna mı geldin? Dükkâna mı geldin?"

Bunu yaparsak büyük olasılıkla kilit altında tutuluruz. Yine de bebeklerle bu şekilde konuşuruz ve hiç kimse bunda bir tuhaflık görmez.

Anne bunu neden yapmıştı? Birçoğumuz bunu neden yapar?

Durumu önce annenin bakış açısından düşünelim. Bebeği o kadar çok sever ki bunu ifade etmek ister. Ama başka bir şey daha vardır: Bebeğin de yanıt vermesini ister. Ne yazık ki bebek henüz konuşamaz. Anne belki de bebeğin kendisine bakmasını,

onu ilk kez görmesini... ve dikkatini üstüne çekmeyi istiyordur.

Sessiz kalırsak veya sıradan şeyler söylersek birinin dikkatini çekemeyiz. Bunun yerine bağırırız veya ıslık çalarız. Dikkat çekici bir şey yaparız: "Hey, Fred! Buradayım! Heee-yooo!" Ne kadar garip bir seslenme olduğunu düşünün! Ama insanların yolda gördüğümüz birinin dikkatini çekmek için bu tür sesler çıkardığını duyarız.

Bebeklerin dikkatini çekmek istediğimizde de farklı sesler çıkarırız. Sıradan şeyleri sıradan biçimde söylersek bizi fark etmelerini sağlayamayız. Yeni doğan bebeklerle yapılan konuşmaların birçok kaydını dinledim. Bebeğe sakin bir ses tonuyla aşağıdaki ifadeleri söyleyen birine rastlamadım:

> "Günaydın. Ben annenim. Burası hastane. Bu ebe. Bu da yatak. Adın Mary..."

Çocuklarla biraz büyüdükten sonra bu şekilde konuşuruz. Daha çok iş görme amaçlı ve bilgilendiricidir. Bir öğretmenin konuşma şeklini andırır. İki yaşındaki çocuklarla bu şekilde konuşulur. "Dikkatli ol. Musluğun bu tarafı sıcak. Bu tarafı soğuk..." Yeni doğan bebeklerle bu şekilde konuşmayız.

Bu durumu bir de bebeğin bakış açısından düşünelim. Buradasınız, dünyaya yeni geldiniz ve çevrenizde bir sürü şey olup bitiyor. Doğmak keyifli bir deneyim değildir; uzun uzun ağlarsınız. Ama her şey yoluna girer. Sıcaktasınız, kendinizi rahat hissediyorsunuz. Size gürültülü sesler çıkaran biri var. Anlamsız sesler ama yine de... Dikkat etmeye değer

mi? Günlük, düz bir ses tonuyla "Burası hastane. Bu ebe. Bu da yatak" dendiğini duyarsanız, yeni dünyanın çok can sıkıcı olduğu sonucuna ulaşabilir ve geldiğiniz yere geri dönmek isteyebilirsiniz. Oysa ki "Ah, çok güzelsin" ifadesinin yüksekten alçağa melodik bir biçimde söylendiğini ve birkaç kez tekrarlandığını duyarsanız, bu yeni dünya gayet ilgi çekici gelebilir! Belki de gözlerimi açıp bakmalıyım diye düşünürsünüz: Aaa, ne kadar ilginç dudaklar! Peki ama bu da kim? İyi birine benziyor!

Bebek konuşması, anneler ve diğer kimselerin bebeklerle güçlü bir bağ geliştirmesinin yollarından biridir. Üstelik dilin gelişiminin temelini atar. Farkında olmadan, bebeklerle bu şekilde konuşarak onlara anadilini –veya bebek birden fazla dilin konuşulduğu bir ailede dünyaya geldiyse anadillerini– öğretmeye başlarız. Cümleleri tekrarlayarak ve fark edilir kılarak, dil öğrenme sürecini başlatırız. İnsanlar yabancı dil öğrenmeye başladığında ilk sözlerini söylemek için neye ihtiyaç duyduklarını bilir. Bunu yapmasını bilen biri tarafından yüksek sesle ve net biçimde söylenenleri tekrar tekrar, duymaları gerekir. Bebekler için de aynısı geçerlidir. Aynı sesleri, sözcükleri ve sözcük öbeklerini tekrar tekrar duyarlarsa çok geçmeden dili kavrarlar.

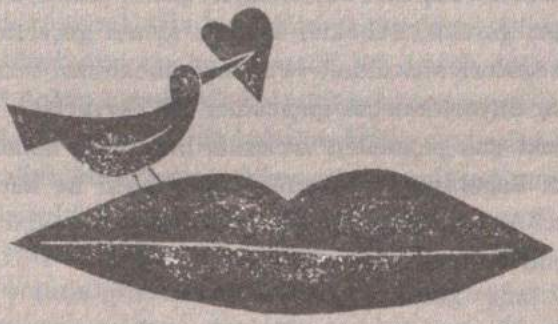
Peki "çok geçmeden" ne kadar bir süreye tekabül eder? Bebeklerin konuşmayı öğrenmesi ne kadar sürer? Ve anadillerinin ilk önce hangi parçalarını öğrenirler?

BEBEKLER, MUHABBET KUŞLARI VE GÜRÜLTÜLER

Bebeklerle konuşurken bebek konuşmasını kullanırız. Ama bebek konuşmasını kullandığımız iki durum daha vardır.

İlki, hayvanlarla konuşmalarımızdır. Evcil hayvanıyla konuşan birine dikkatle kulak verdiğimizde bebek konuşmasına çok benzer bir konuşma duyarız. Aslında daha da özgün olabilir. İnsanlar bunu yaptıklarını fark etmez. Bir keresinde annemin muhabbet kuşuyla konuşmasını kaydetmiş ve kendisine dinletmiştim. Bu kadar garip sesler çıkardığına inanamadı! Ancak muhabbet kuşu aynı fikirde değildi.

Peki ya ikinci durum? Arkadaşlarımıza sataşırken ve onlara bebekmiş gibi davranırken. Diyelim ki parmağınızı bir yere çarptınız ve arkadaşınızdan size ilgi göstermesini bekliyorsunuz. Ama arkadaşınız ufacık bir şeyi mesele yaptığınızı düşünüyor. Parmağınızı kaldırıp "Bak, acıyor" dersiniz. Arkadaşınız "Yazık, o küçük parmak uf mu olmuş?" diye sorabilir. Elbette ki bu arkadaşlık uzun sürmeyebilir!

2. BÖLÜM

Ağlamalardan Sözcüklere

Bebekleri hayatlarının ilk yılında dinlemek ve ne söylediklerini anlamaya çalışmak gerçekten ilginçtir. Bu şekilde dil hakkında birçok şey öğrenebiliriz.

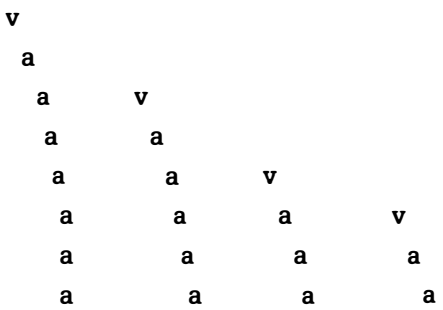
Farkına vardığımız ilk nokta, bebekleri çok erkenden –örneğin yaklaşık bir aylıkken– dinlemeye başlarsak çıkardıkları seslerin dille uzaktan yakından hiçbir ilgisinin olmadığıdır. Bebekler konuşmaz. Sadece ses çıkarır; seslerini kullanarak kimi temel ihtiyaçlarını dile getirmeye çalışır.

Buna genellikle basitçe "ağlamak" deriz. Ama her ağlama aynı değildir. Bebek açsa, aşağıdakine benzer biçimde ağlar:

```
v      v      v      v
 a      a      a      a
  a      a      a      a
   a      a      a      a
```

Her "vaa" çok kısadır ve her birinin arasında kısa bir duraksama olur.

Bebeğin canı acıyorsa, farkı açıkça duyabiliriz. Ağlama aşağıdaki şekli alır:

Acı ağlaması, şiddetli bir gürültü patlamasıyla yüksek perdeden başlar; bir sonraki biraz daha kısa ve alçak seslidir; onu takip eden daha da kısa ve alçak seslidir. Bebek kucağa alınıp okşanırsa ağlama son bulur. Aksi halde biri gelip onu sakinleştirene kadar tekrarlanır.

Peki ya bebek halinden memnunsa? Sesler sakinleşir ve gevşer; daha çok çağıldama gibidir. Bunlar "hoşnutluk sesleri" olarak da adlandırılır.

Asıl sorumuza gelelim. Bebeği görmeyip sadece çıkardığı sesleri duyabilirsek, hangi dili öğrendiğini söyleyebilir miyiz? Bu sesler kulağa İngilizce, Fransızca veya Çince gibi mi gelir? Sorunun yanıtı "hayır." Bu yaştayken dünyanın her yerindeki bebekler aynı sesleri çıkarır. Araştırmacılar bunu kanıtlamak için deneyler yapmıştır. Dünyanın farklı bölgelerinden bebeklerin açlık ağlaması, acı ağ-

laması ve hoşnutluk sesleri kaydedilmiş, kayıtlar karıştırılmış ve dinleyicilerden bunları ayırmaları istenmiştir. "Hangi bebeğin İngiliz olduğunu söyleyebilir misiniz?" sorusu yöneltilmiştir. Hayır. "Peki ya hangisi Fransız?" Bilmiyorum. "Hangisi Çinli?" Bilmiyorum. Bu şekilde bir sınıflandırma yapılamamıştır.

Ancak bir yıl sonra aynı bebekler açıkça İngilizce, Fransızca veya Çince sesler çıkaracaktır. Gerçekten de bazı sözcükleri söylemeye başlarlar. O halde bir çocuğun çıkardığı seslerde ana dilinden sözcükleri ne zaman duymaya başlarız? Bir bebeğin ilk yılını takip edip bunu görelim.

Yaklaşık üç ay boyunca bebeğin çıkardığı seslerde çok fazla değişiklik fark etmeyiz. Daha sonra yeni bir şeyin gerçekleştiğini duyarız. Üstelik o şeyin gerçekleştiğini görebiliriz. Bebeğin dudaklarını oynattığını ve aynı zamanda sesler çıkardığını görürüz. Biraz "uuu" ya da üşüdüğümüz zaman dudaklarımızla yaptığımız "brr" sesi gibi sesler çıkarır. Ağzın gerisindeki çağıldamalar da kulağa biraz daha biçimlendirilmiş ve maksatlı gelir. Bu sesleri alfabenin harflerini kullanarak yazmak imkânsızdır ama birçoğunda bebek "guu" ya da "kuu" diyormuş gibi sesler çıkarır; bu nedenle bu aşama "gıgıldama" olarak nitelendirilir. Bu hoş bir aşamadır. Zira bebeğin bize bir şeyler anlatmaya çalıştığı izlenimini ilk kez ediniriz.

İngilizce gıgıldama, Fransızca gıgıldama ve Çince gıgıldama diye bir şey var mıdır? Hayır. Üç aylık bebeklerde bu dil arkaplanları halen tamamen aynıdır.

Üç ay daha geçer. Bebekler artık çok daha kontrollü biçimde sesler çıkarmaya çalışır. Ayırt edebildiğimizi düşündüğümüz sesler duyarız. Bazıları bebeklerin çevrelerinde kullanılan dildeki seslere çok benzerdir. Özellikle dudaklarını sıkıca kenetleyip birdenbire serbest bırakarak "ba," "pa" veya "ma" gibi sesler çıkarırlar. Bu sesler kulağa hoş gelir ve iyi hissettirir; dolayısıyla bebek bu sesleri peş peşe çıkarır. Bu sesleri birkaç kez peş peşe tekrarladığımızda –"ba ba ba ba," "pa pa pa pa," "ma ma ma ma"– altı aylık bir bebek gibi konuşmuş oluruz. Bu aşamaya "çağıldama" veya "heceleme" denir.

Bebekler genellikle altı aydan dokuz ay arası agular. Bu süreçte çok çeşitli sesler çıkarmaya çalışırlar. "Na na na," "da da da," "bu bu bu," "de de de" ve diğer kombinasyonları duyarız. Bu, dilin gelişiminde çok önemli bir aşamadır. Bebekler adeta pratik yapar. Onların şu şekilde düşündüğünü hayal edebiliriz: "Dilimi önde mümkün olabildiğince yukarıya itersem ve biraz vurursam ne olur? Kulağa güzel geliyor. Dudaklarımı birbirine çok çarparsam ne olur? Harika!"

Ayrıca çıkardıkları kimi seslerin, çevrelerindeki yetişkinleri çok heyecanlandırdığını da fark ederler: "Dudaklarımla 'ma-ma-ma-ma' sesini çıkardığımda beni besleyen o hoş kadın çok mutlu oluyor. 'Da-da-da-da' sesini çıkardığımda beni havaya fırlatıp tutan gür sesli hoş adam etkilenmiş görünüyor. Daha da ilginci, ben bu sesleri çıkardığımda *onlar* da aynı sesleri çıkarıyor. Bu harika bir oyun. Sanırım bunu tekrar yapacağım!"

Ebeveynlerin heyecanlanmasının şaşılacak bir

yanı yoktur. İngilizcede ve birçok dilde "ma-ma-ma" sesleri "mummy" (anne) sözcüğü, "da-da-da" sesleri "daddy" (baba") sözcüğü gibi duyulur. Doğal olarak ebeveynler bebeğin sonunda kendi adlarını söylediğini düşünür. Ama bu doğru değildir. Bu aşamada bebeklerin ne söyledikleri hakkında hiçbir fikri yoktur. Sadece ses çıkarmak adına ses çıkarırlar. Bu seslerin gerçek sözcükleri andırması sadece tesadüftür. İngilizce öğrenen bir bebeğin "ma-ma" sesinin bir anlama olduğunu fark etmesi için birkaç ay daha geçmesi gerekecektir.

Bebeğin ne söylediğine dair hiçbir fikrinin olmadığını nasıl bilebiliriz? Çünkü annesi yanında olsun veya olmasın, "ma-ma-ma" seslerini her türlü durumda kullandığını duyarız. Yabancı dilde, örneğin Fransızcada bir sözcük öğrenmeyi düşünün – mesela "kapı" anlamına gelen "porte" sözcüğü. Bir kedi veya elma veya yatak gördüğümüzde "porte" dersek, insanlar "porte" sözcüğünün ne anlama geldiği hakkında hiçbir fikre sahip olmadığımız sonucuna ulaşır. Yalnızca ve yalnızca bir kapı gördüğümüzde bu sözcüğü kullanırsak fikirleri değişir. Bebeklerde de durum aynıdır. İngilizcede "mama" sesini, annesinden bahsetmek veya ona seslenmek için kullanması gerektiğini bir aşamada öğrenir. Ancak altı aylıkken henüz bu aşamaya ulaşamaz.

Üç ay daha geçer. Gerçekten önemli bir şey gerçekleşir. Çağıldama aşamasını anlatırken sözünü etmediğim bir nokta, seslerin çok rastgele ve düzensiz bir şekilde çıkmasıdır. "Ba-ba-ba-ba" sesini duyabiliriz ama yalnızca ilk "ba" güçlü bir biçimde telaffuz edilir. Diğerleri daha az nettir ve çok tutar-

lı değildir. Sekans bir bütün olarak belli bir şekle sahip değildir. Ancak yaklaşık olarak dokuzuncu ayda, "ba-ba" gibi sekansların gerçekten bir şekle sahip olduğunu ilk kez duyarız. Bu sesler gerçek sözcüklermiş gibi duyulmaya başlar. Peki bebekler bunu yapmayı nasıl başarır?

Dilin en önemli özelliklerinden ikisini öğrenmeye başlarlar. Bunların biri ritim, diğeri tonlamadır. Tonlamaya biraz sonra değineceğim. Ritim bir dilin "kalp atışıdır." İngilizce gibi bir dilde cümleleri yüksek sesle söylersek ve güçlü bir heceye geldiğimizde elimizi çırparsak bu ritmi duyabiliriz. Aşağıdaki cümleyi örnek alalım:

I think it's time we went to town.
[Sanırım şehre gitmenin vakti geldi.]

Bu cümlede güçlü vurgular "think," "time," "went" ve "town" sözcükleri üzerindedir. Cümlenin ritmi bir bütün olarak "ba-bam-ba-bam-ba-bam-ba-bam" şeklindedir.

Bu tür bir ritim İngilizcede tipiktir. Örneğin birçok şiirde bu ritmi duyabiliriz. Aşağıdaki gibi tekerlemelerde yaygın olarak kullanılır.

The grand old Duke of York
He had ten thousand men.
[İhtiyar York Dükü
On bin adama sahipti.]

Bu da iki kez "ba-bam-ba-bam-ba-bam" ritmindedir. William Shakespeare'in gözde şiir biçimi de

budur. Oyunlarından birini izlemeye giderseniz, karakterlerin çoğunlukla bu ritim türünü kullandığını duyarsınız.

Ancak her dilde bu ritmi duymayız. Fransızlar dillerini bu şekilde konuşmaz. Daha çok "rat-a-tat-a-tat-a-tat" şeklinde bir ritme sahiptir. Çinliler dillerini daha da farklı konuşur. İngilizler Çinlilerin konuşmasını genellikle "sing-song" [şarkı söyleme] şeklinde tarif eder.

Bebekler yaklaşık dokuz aylıkken öğrendikleri dilin ritmini yansıtan bir tempoda sesler çıkarmaya başlar. İngiliz bebeklerin sesleri "ba-bam-ba-bam" şeklini alırken, Fransız bebeklerin sesleri "rat-a-tat-a-tat" şeklini alır. Çinli bebeklerin çıkardıkları sesler de "sing-song" şeklinde duyulmaya başlanır. Elbette ki bu seslerin hiçbiri çok uzun değildir. Bebekler annelerine "Sanırım şehre gitmenin vakti geldi" diyemez veya "İhtiyar York Dükü" tekerlemesini söyleyemez. "Mama" ve "dada" gibi küçük sesler çıkarmayı dener ve bu sesler gerçek sözcüklermiş gibi duyulur. Sözler henüz net bir anlam taşımaz ama daha yüksek bir özgüvenle ve daha tutarlı bir biçimde telaffuz edilir. Gerçek dile çok yaklaşıldığı hissini ediniriz.

Bu his, dilin biraz önce sözünü ettiğim diğer özelliğiyle pekişir: tonlama. Tonlama bir dilin melodisi veya müziğidir. Sesin konuşurken yükselme ve düşme şekline işaret eder. Birine yağmurun yağdığını nasıl söyleriz?

It's raining, isn't it! (veya belki de "innit")
[Yağmur yağıyor, değil mi!]

Karşımıza bir şey söylediğimize göre konuşmamıza "söyleme" melodisi veririz. Sesimizin perdesi düşer ve ne hakkında konuştuğumuzu bildiğimiz anlaşılır. Bir hükümde bulunuruz. Yağmurun yağıp yağmadığını *bilmediğimizi* varsayalım. Yağmurun yağabileceğini düşünürüz ve teyit etmek için birine sorarız. Aynı sözcükleri kullanırız ama bu defa soru işaretine dikkat edin:

It's raining, isn't it?
[Yağmur yağıyor, değil mi?]

Bu kez, karşımızdaki kişiye *soru sorduğumuz* için konuşmamıza "soru" melodisi veririz. Sesimizin perdesi yükselir ve bir soru sorduğumuz anlaşılır.

Dolayısıyla 1. Bölümün sonunda yönelttiğim soruyu artık yanıtlayabilirim. Bebekler anadillerinin ilk önce hangi parçalarını öğrenirler? Ritim ve tonlamayı. Dokuz aylık İngiliz, Fransız ve Çinli bebeklerin ses kayıtlarını karıştırıp insanlara seslerin hangi bebeklerden geldiğini sorarsanız, bunu ayırt edebilirler. İngilizce öğrenen bebekler İngilizce gibi duyulan sesler çıkarmaya, Fransız bebekler Fransızca gibi duyulan sesler çıkarmaya ve Çinli bebekler Çince gibi duyulan sesler çıkarmaya başlar. Kulağa tanıdık gelen bir ritim ve tonlama duyabiliriz.

Bebekler ilk doğum günlerine ulaşana dek genellikle tonlama motiflerini geliştirmeye ve bunları farklı kavramları ifade etmek için kullanmaya başlar. Eski bir deyiş vardır: "Ne söylediğin değil, nasıl söylediğin önemli." Bu bütün hayatımız boyunca geçerliliğini korur. Birilerinin bir şeyler söylediğini

duyarız ve "Beni rahatsız eden söyledikleri değil, söyleme şekli" diye düşünürüz. Daha sonra göreceğimiz gibi, sesin tonu anlamın iletilmesinin çok önemli bir yoludur. Bebekler yaklaşık bir yaşında bunu yapmak için ses tonlarını kullanmaya başlar.

Yaklaşık olarak bu yaştaki çocuğumun sesini kaydetmiştim. Yoldan geçen birinin ayak seslerini duydu ve yüksek bir soru tonlamasıyla "dada" dedi: "Baba mı?" anlamına geliyordu. Odaya girdim ve bu kez güçlü bir düşük tonlamayla "dada" dedi: "Evet bu baba" anlamına geliyordu. Sonra kollarını uzattı ve bir çağrı tonlamasıyla "dada" dedi: "Beni kucağına al, baba" anlamına geliyordu. Sözcükleri sıralamayı öğrendikten sonra bunları uygun şekilde söyleyebilecekti: "Baba mı?," "Evet bu baba," "Beni kucağına al, baba!" Bir soru, bir ifade ve bir komut. Ama 12 aylıkken sözcükleri sıralayamadığı için yalnızca bir tek sözcük kullanıyordu: "dada."

"Dada" sözcüğünü ne zaman öğrenmişti? Çocuklar sihirli "ilk sözcüklerini" ne zaman öğrenir? Sözcükleri sıralayıp cümle kurmaya ne zaman başlar? Şaşırtıcı dil edinim sürecinin bir sonraki aşamasında.

DOĞMADAN ÖNCE DİNLEMEYE BAŞLARIZ

Bebekler doğmadan önce ana rahmindeyken bir şeyler duyabilir. Bebeğin sadece bir grup hücreyken bu dünyaya gelmeye hazır bir varlığa dönüşmesi normalde dokuz ay zaman alır. Ana rahminde yaklaşık altı aylıkken, küçük kulakları ve başının içindeki tüm işitme yolları tamamen oluşur. Böylece çevredeki sesleri duyabilir.

Bebeklerin duyabildiğini nasıl bilebiliriz? Bazen doktorların rahme bir sonda yerleştirip bebeğin gelişimini kontrol etmesi gerekir. Aynı zamanda küçük bir mikrofon yerleştirip dinlemek çok kolaydır. Böylelikle bebeğin duyabileceği şeyleri duyabiliriz.

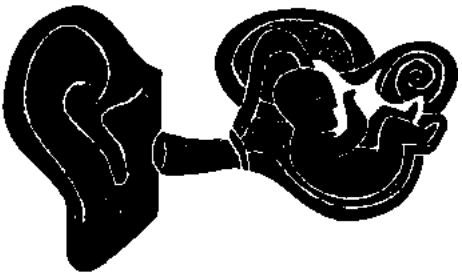
Peki bebekler neyi duyar? Annesinin kalp atışlarını. Damarlarda akan kanı. Mide gurultularını. Ve elbette ki annesinin sesini. Anne konuştuğunda bebek sesini uzaktan duyabilir. Parmaklarımızı kulaklarımıza yerleştirdiğimiz zaman nasıl duyuyorsak öyle. Bunu yapıp yanımızdaki birinin konuşmasını istediğimizde, sesini çok boğuk ve uzaktan geliyormuş gibi duyarız. Bütün sözcükleri ayırt edemeyebiliriz ama ritim ve tonlamayı kesinlikle duyarız. Bebekler daha doğmadan dilin bu özelliklerini dinleyerek pratik yapar. Dilin ilk önce bu özelliklerini öğrenmeleri muhtemelen bundan kaynaklanır.

Bebek doğduktan sonra bir diğer ilginç deney gerçekleştirebiliriz. Araştırmacılar küçük kulaklara kulaklıklar takmış ve kimi sesler dinletmiştir: köpek havlaması, erkek sesi, kadın sesi, anne sesi. Bebeğin ağzına bir meme yerleştirilmiş ve bu meme bir sayaca bağlanmıştır. Bebek memeyi normal bir hızda emer-

ken köpek, erkek ve kadın seslerini duyduğunda emme hızı biraz artar ve daha sonra düşer. Ancak anne sesini duyduğunda deli gibi emmeye başlar! Onu tanır.

Bu deneyi sadece birkaç saatlik bebeklerle yapabiliriz. Bebeklerin anne sesinin neye benzediğini öğrenmek için beklemesi gerekmez. Bunu zaten bilirler.

3. BÖLÜM

Anlamayı Öğrenmek

Bir sözcüğü öğrendiğimizde nelerin gerçekleştiğini düşünelim. Japoncada *bara-bara* diye bir sözcüğün olduğunu söylersem ve bunu öğrenmenizi istersem, soracağınız ilk soru ne olur?

"Ne anlama geliyor?"

Bu çok makul bir sorudur; zira ne anlama geldiğini bilmeden bir sözcüğü öğrenmeye çalışmanın çok fazla bir anlamı yoktur. (Bu sözcük "çok şiddetli yağmur" anlamına gelir ve Tokyo'da şemsiyesiz dolaştığınızı düşünürseniz son derece faydalı bir sözcüktür!)

Ama bir bebeğin "Ne anlama geliyor?" sorusunu sorabilmesi mümkün değildir. Henüz konuşmayı öğrenmediğine göre ne yapabilir?

İzleyip dinleyebilir. Çevresinde olup bitenlere dikkat eder. Ne de olsa dinlenecek bir sürü şey var-

dır. Yemek yediği veya uyuduğu zamanlar haricinde onunla konuşan birileri hiç eksik olmaz. Çok fazla yapacak bir şeyi olmadığı için dinlemeye ayıracak vakti boldur. Uyanıkken ve yemek yemiyorken, tek yapabildiği sırtüstü uzanmak ve yeni dünyasını incelemektir – nasıl görünüyor, nasıl hissettiriyor, nasıl kokuyor, nasıl duyuluyor... Özellikle de başkalarının çıkardığı sesler kulağa nasıl geliyor?

Konuşmanın sesinin özel bir yanı vardır. Onu daha doğmadan duyarız. Doğduktan sonra harikulade melodik şekillerde kullanıldığını duyarız. Bizi her zaman hayrete düşürür. Sonunda düşünce ve duygularımızı ifade etmek için dilin en mükemmel araç olduğunu fark ederiz. Dil bize kendimizi insan hissettiren şeylerin başında gelir. Hayvanlar da daha sonra göreceğimiz gibi birbiriyle iletişim kurabilir ama insan diliyle kıyaslanabilecek bir araca sahip değildir.

Bebekler dinlemeye bayılır. Bir ses duyduklarında başlarını o yöne çevirmelerinden bunu çıkarabiliriz. *Duyma uzmanları*, küçük bir bebeğin kulaklarının uygun çalışıp çalışmadığını bu yolla tespit eder: Çocuğun arkasında durup örneğin küçük bir zil çalarak ses çıkarır. Bebek duyarsa, başını sesin geldiği yöne çevirir. Birkaç denemenin ardından bebeğin başı kıpırdamıyorsa, doktorlar onun sağır olup olmadığını belirlemek için muayeneyi sürdürür.

Bebekler dinlemeyi *ister*. Dil öğrenmeyi *ister*. Burada "istemek" sözcüğünü kullanırken, bizim bir bisiklet veya yeni bir bilgisayar "isterken" yaptığımız gibi uzun uzadıya düşünüp taşındıklarını kas-

tetmiyorum. Bebek beyninin dil öğrenmeye *hazır* bir yapıda olduğunu kastediyorum. Bebek beyni dilleri arar ve diller tarafından uyarılmayı ve etkinleştirilmeyi bekler. Dil araştırmacıları bazen bebek beyninin "dil edinim mekanizması" içerdiğinden söz eder. Bu, insanların hayatta mümkün olabildiğince çabuk birbirleriyle konuşmayı öğrenmesine yardımcı olmak için binlerce yıldır evrimleşen muazzam bir hücreler ağı gibi düşünülür. Bebeklerin diller öğrenmesine ve dilleri çok hızlı öğrenmesine şaşırmamalıyız. Bebekler bunu yapmak için tasarlanmıştır.

"Dil" değil "diller" dediğime dikkat edin. Dünyadaki bebeklerin dörtte üçü birden fazla dil öğrenir. Bazıları aynı anda dört veya beş dil öğrenir. Yalnızca bir dilin konuşulduğu bir toplulukta yaşamaya alışmış kişiler buna şaşırabilir ama bu gayet normaldir. Bunu bebeklerin bakış açısından düşünmemiz gerekir. Bebeğin bütün bildiği, insanların onunla konuştuğudur. Sözcüklerin farklı dillere ait olduğuna dair hiçbir fikri yoktur. Bunu büyüyene kadar fark edemez. Annesi farklı, babası farklı ve mağazadaki kadın farklı şekilde konuşuyorsa ne olmuş? Nihayetinde hepsi birer sözcük. Bebekler tıpkı nefes alıp verir gibi doğal olarak hepsini kapar.

İnsan beyni düzinelerce dillin üstesinden gelebilir. Evet düzinelerce. Harold Williams adında bir gazeteci bunun yapılabileceğini göstermiştir. 1900'lerin başında *The Times* gazetesinin yurtdışı editörü olan Williams, 1918'de Milletler Cemiyeti'nin uluslararası bir toplantısına katılmış ve delegelerin hepsiyle kendi dillerinde konuşabilmiştir.

Akıcı biçimde konuşabildiği dil sayısı 58'dir. Sonuna birkaç ünlem işareti eklemeyi hak ediyor: 58!!! Sadece iki dil öğrenmek –iki dilli olmak– buna kıyasla çok küçük bir işmiş gibi görünür.

2. Bölümde incelediğimiz gibi dili oluşturan bütün parçalar içinde bebekler ilk önce ritim ve tonlamayı öğrenir. Ardından ne gelir? Ebeveynler bu sorunun yanıtını gayet iyi bilir. Bunu sabırsızlıkla bekler. Bebeklerin hayatlarının ilk yılının sonlarına doğru bu beklenti gerçekleşir. Ebeveynleri bu kadar mutlu eden şey nedir?

Bir sözcük.

İlk sözcük.

Bebekler çevrelerindeki konuşmalarda sözcükleri çabucak fark eder. Bunun nedeni, konuşurken bazı sözcükleri ve sözcüklerin bazı hecelerini diğerlerinden çok daha yüksek söylememizdir. Yaptığımız vurgular ön plana çıkar. Şu durumu düşünün. Bebekle oynarken odaya bir köpek giriyor. Bebeğe ne deriz? Büyük olasılıkla şunun gibi bir şey:

Aaa bak! Köpek gelmiş. Merhaba, köpekçik...

Bunu nasıl söyleriz? Hangi parçaları vurgularız. Cümleleri yüksek sesle söyleyin ve en çok vurgu yaptığınız kısımlara dikkat edin. Aşağıdaki gibidir:

Aaa bak! Köpek gelmiş. Merhaba, köpekçik...

Bebek de bu kısımlara dikkat eder. Bebeğin bakış açısından cümlelerimiz aşağıdaki gibi duyulur:

bak... köpek... ba... köpek

Kimi sözcüklerin nasıl tekrarlandığına dikkat edin. Farkında olmadan, bebeğe "köpek" sözcüğünü öğretiriz.

Bebekler ne söylediğimizi anlar mı? Genellikle bunu söylemek zordur. Ama bazen bebeklerin gösterdiği reaksiyonlardan bir sözcüğün ne anlama geldiğini bildiklerini görebiliriz. Yaklaşık bir yaşındayken oğlum Steven'la bunu ispatlamak için küçük bir deney yapmıştım. Oyuncak otobüs, top ve ayıcık gibi çeşitli oyuncakların arasına oturttum. Hiçbirine özel bir ilgi göstermiyordu. "Top nerede?" diye sorunca doğruca topa baktı ve ellerini uzattı. Bir süre topla oynadıktan sonra, "Ayıcık nerede?" diye sorunca etrafında oyuncak ayıyı aradı. Bir süre sonra "Otobüsün nerede?" diye sorunca hiç oralı olmadı.

Steven görünüşe göre "top" ve "ayıcık" sözcüklerini biliyor ama "otobüs" sözcüğünü bilmiyordu. Elbette ki "otobüs" sözcüğünü de bildiği halde o oyuncağa ilgi göstermemesi de olasıdır. Belki de oynamaktan sıkılmıştır. Belki de "Bu kadar yeter. Yemeğimi istiyorum!" diye düşünmüş olabilir. Ancak ilk iki sözcüğü anladığını gösteren net işaretler sunmuştu.

Çocukların dilini inceleyenler, bebeklerin çevrelerinde duydukları konuşmalara nasıl reaksiyon gösterdiğini izlemeye bolca vakit ayırmıştır. Etkileşim halindeki yetişkin ve bebekler filme çekilmiş ve bebeklerin yetişkinlerin söylediği şeyleri anladığına dair işaretler sergileyip sergilemediği dikkatlice

gözlemlenmiştir. Bazen işaretler çok küçüktür; bebeğin gözlerinde, başında veya ellerinde küçük bir hareket olabilir. Bunları çocukla otururken fark etmeyebilirsiniz ama görüntü kayıtlarını tekrar tekrar izleyerek tespit edebilirsiniz.

Steven 12 aylıkken kaç tane sözcük biliyordu? Sanırım 12 kadar. "Anne" ve "baba" sözcüklerinin yanı sıra "top," "ayıcık," "su" ve daha birkaç şeyin adını kesinlikle biliyordu. Ayrıca kimi sözcükleri bağlantılı etkinliklerle ilişkilendirebiliyordu. Örneğin bir gıdıklama oyunun (örneğin "Bahçenin Etrafında" tekerlemesinin eşliğinde yapılan bir parmak oyunu) ardından soru soran bir ses tonuyla "Bir kez daha?" dediğimizde, hareketli beden dili bir kez daha oynamak istediğine dair hiçbir şüpheye yer bırakmıyordu. "Ce-ee" ayırt ettiği bir başka oyun ifadesiydi. Bir oyuncak yığınını devirirse, birilerinin büyük olasılıkla "Devrildi" diyeceğini biliyordu. Biberonundaki her şeyi silip süpürdükten sonra "Hepsi bitmiş" sözünü duyacağını biliyordu. Bu sözcüklerden bazılarını çok erkenden, daha altı aylıkken fark etmeye başlamıştı.

Dildeki sözcüklere, *sözcük dağarcığı* denir. Steven, İngilizcenin sözcük dağarcığını öğrenmeye başlıyordu. Bunu iki aşamada yaptığına dikkat edin. İlk aşama, çevresinde kullanıldığını duyduğu sözcüklerden bazılarını anlamaktı. Ama 12 aylıkken kendisi bunların herhangi birini söylemeyi henüz öğrenmemişti. İnsanlar sözcükleri aktif olarak kullanıyorsa bunun *aktif sözcük dağarcığı* olduğunu söyleriz. Sözcükleri anladığı halde kullanamıyorsa bunun *pasif sözcük dağarcığı* olduğunu söyleriz.

12 aylıkken Steven on iki sözcükten oluşan pasif sözcük dağarcığına sahipti ve aktif sözcük dağarcığı yoktu.

Ama bu durum değişmek üzereydi. Bu küçük deneyden yaklaşık bir hafta sonra ilk sözcüklerini üretti. Üstüne titreyen ebeveynlerini çok sevindirdi. Bunu sabırsızlıkla beklemişlerdi. Peki "anne" mi yoksa "baba" mı dedi?

Her ikisi de değil. Steven, "all gone" ("hepsi bitmiş") dedi.

Bir çocuğun ilk sözcüklerinin ne olacağını asla tahmin edemezsiniz. Birçok çocuğun ilk sözcükleri kendi dillerinde "anne" veya "baba" olabilir. Ancak çocuğun çok önemli bulduğu bir şeyi ifade eden hiç beklenmedik bir sözcük de olabilir. Bir çocuğun ilk sözcüğü "araba," bir başka çocuğun ilk sözcüğü bis ("bisküvi" anlamında), bir başkasınınki "kedi," bir başkasınınki "daha çok" olmuştu. Steven'ınki de "hepsi bitmiş" oldu.

Aslında iki sözcük, değil mi? "Hepsi" + "bitmiş" ["all" + "gone"]. Fakat Steven bunu henüz bilmiyordu. Onun için iki ritmik vurguya sahip bir dizi sesten başka bir şey değildi. Ağzından sanki bir tek sözcükmüş gibi çıkmıştı: "avdav" gibi bir ses çıkarmıştı. Elbette ki henüz sesleri uygun biçimde telaffuz edemiyordu. Dolayısıyla "g" sesini çıkaramadığı için "gone" sözcüğünü "d" sesiyle başlatarak söylemişti. Ayrıca "all" ve "gone" sözcüklerinin sonundaki sesleri işitmemiş gibi görünüyordu. (Daha sonra bu problemin neden kaynaklandığını göreceğiz.) Ancak geri kalanını söylemeyi başarmıştı.

İlk sözcüğünü söyleyecek kadar dili dönmeye

başladıktan sonra Steven'ın aktif sözcük dağarcığının genişlemesi uzun sürmedi. Sözcükleri peş peşe denedi. Bir ay içinde yaklaşık 10 sözcük söyleyebiliyordu. 18 aylıkken aktif sözcük dağarcığı 50 kadar sözcüğe ulaştı. Pasif sözcük dağarcığı da genişliyordu. En az 200 sözcüğü anlayabiliyordu. Dil yolcuğunda epey mesafe kat etmişti.

KAÇ SÖZCÜK BİLİYORSUNUZ?

Dünyadaki her dil binlerce sözcükten oluşur ve dil araştırmacılarının temel görevlerinden biri, bunları *sözlük* adı verilen kitaplarda derlemektir. Ne anlama geldiğinden emin olamadığımız sözcükler için bu sözlüklere bakarız.

Kaç sözcük biliyorsunuz? Bahse girerim hiçbir fikriniz yok. Bu soruyu birçok kişiye sordum. Birisi 500, diğeri 1000, bir diğeri 5000 dedi. Çok düşük tahminler.

Bu kitapta şimdiye kadarki bütün sözcükleri anladınız mı? O halde yaklaşık 800 farklı sözcükle baş ettiniz. Üstelik daha 20. sayfadayız. Bu kitabı bitirdiğinizde toplamda binlerce kelime olacak. Elbette ki dil incelemesiyle ilgili birkaç yeni sözcük de öğreneceksiniz ama bu kitaptaki sözcüklerin çoğu daha önceden bildiğiniz sözcükler.

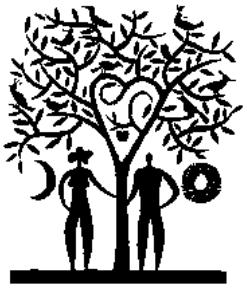
Üstelik bunlar zihninizdeki sözcüklerin yalnızca küçük bir kısmı. Bu kitap dil hakkında ve sözcük dağarcığı da oldukça sınırlı. Uzayın keşfi, spor arabalar, kıyafetler, gıdalar, televizyon programları veya her gün uğraştığımız yüzlerce şey hakkında değil. Sadece kıyafetler hakkında konuşmak için ne kadar çok sözcük olduğunu düşünün. Hayvanlarla ilgili bildiğiniz sözcükler. *Harry Potter* veya *Yüzüklerin Efendisi* kitaplarındaki tüm o tuhaf sözcükler.

Ergenlik dönemine giren birçok kişi, en az 20.000 sözcükten oluşan bir dağarcığa sahiptir. Okul yıllarında bu dağarcık hızla genişler. Tarih, coğrafya, fizik gibi alanlarda daha uzmanlaşmış konular öğrenilir. Birçok yetişkin bunun iki katı bir sözcük dağarcığına sahiptir. Üniversiteye giderseniz, bir alanı gerçekten

derinlemesine öğrenirseniz ve kendi alanınızla ilgili okumayı sürdürürseniz sözcük dağarcığınız en az iki kat daha artar.

Zamanınız varsa, tüm bunları kendi başınıza kontrol edebilirsiniz. 1500 sayfalık bir sözlük, 100.000 kadar farklı sözcük hakkında bilgi verir. Sözcükleri tek tek okuyup hangilerini bildiğinizi sayabilirsiniz. Bunu yapmak altı üstü bir ay sürer!

4. BÖLÜM

Titreşimler Üretmek

Oğlum Steven, "all gone" ifadesini yaklaşık altı aylıkken anlamıştı. Ama bir yaşına gelene kadar bunu söylemeye çalışmamıştı. Söylemeye çalıştığında da doğru düzgün söyleyememişti. Neden bu tür bir gecikme yaşanmıştı? İlk söylediğinde neden düzgün söylememişti?

Yabancı bir dil öğrenmeye başladıysanız bu soruların yanıtını bilirsiniz. Yeni bir dilin kimi sesleri farklıdır ve o sesleri telaffuz etmeyi öğrenmek zaman alır. Dilimizi nereye yerleştireceğiz? Dudaklarımıza hangi şekli vereceğiz? Kimi insanlar çok yeteneklidir ve yabancı sesleri hiçbir problem yaşamadan düzgünce çıkarabilir. Birçoğumuz o kadar şanslı değiliz: tekrar tekrar pratik yapmamız gerekir.

Bebeklerin yaptığı da budur. Sıfırdan başladıklarını da unutmayın. Dilini, dudaklarını ve daha bir sürü şeyi kullanmayı deneyerek öğrenmek zorunda-

dır. Bu karmaşık bir iştir ve her şeyi yerli yerine oturtmak aylar sürer.

"Bir sürü şey" nedir? Konuşurken bedenimizin hangi parçalarını kullanırız? Bunlara *vokal organlar* denir ve sayıları düşündüğümüzden çok daha fazladır. Bazılarını –dudaklarımız gibi–, kolayca görebiliriz, bazılarıysa gizlidir ama onları hissedebiliriz. Bazıları çok küçüktür, bazılarıysa gerçekten çok büyüktür.

En büyüğü akciğerimizdir. Akciğerin "vokal" organ olduğunu düşünmemiş olabilirsiniz. Ne de olsa ağzımızdan çok uzakta göğsümüzdedir. Ama akciğerimiz olmadan hiç konuşamazdık. Konuşma sesleri taşımak için hava akışı gerektirir ve hava akışı akciğerde başlar.

Bir an için sesleri nasıl duyduğumuzu düşünelim. Yolun karşı tarafından bana seslenseniz, bunu nasıl duyabilirim? Bizi birbirimize bağlayan hiçbir şey görmeyiz. Ses yolun karşısına nasıl ulaşır?

Ses havayla taşınır. Vokal organlarınızla yaptığınız hareketler, havada titreşimlere neden olur. Bunlar *ses dalgaları* adı verilen bir dizi görünmez hareket olarak yolun karşısına geçer. Ses dalgaları kulaklarıma girer ve sizi işitmemi sağlayan küçük kemikler ve hücrelerden oluşan bir ağı etkinleştirir. *İşitsel sinir* adı verilen özel bir sinir, bu dalgaları beynime iletir ve sesleri tanıyıp ne söylediğinizi anlayabilirim.

İlk planda sesleri kulaklara taşıyan hava olmasaydı bunların hiçbiri gerçekleşmezdi. Bu havayı akciğerimizden alırız. Nefes aldığımızda akciğerimize bolca hava dolar. Nefes verdiğimizde bu havayı konuşma seslerimizi iletmek için kullanırız.

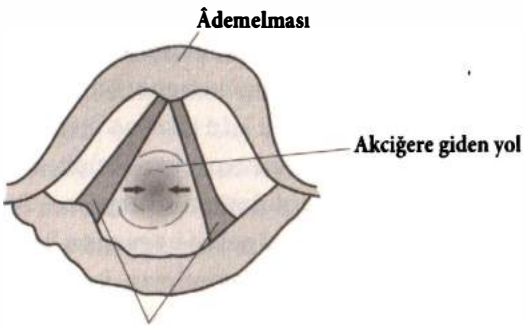
Asıl ilginci, konuşmak için normal solunum şeklimizi değiştirmemizdir. Normalde her iki veya üç saniyede bir nefes alıp veririz. Dilerseniz bunu ölçebilirsiniz. Saate bakın ve bir dakikada kaç kez nefes alıp verdiğinizi sayın. Dinleniyorsanız yaklaşık 25 kez, az önce koştuysanız bunun iki katı kadar nefes alıp verirsiniz.

Konuşurken nefes alış verişimiz değişir. Hızla nefes alırız ve havayı çok çok yavaş dışarı veririz. Yeniden nefes almamız beş ila on saniye sürebilir. Kimi insanlar yeniden nefes almaya ihtiyaç duymadan çok uzun süre konuşabilir. *Siz* bir solukta ne kadar çok şey söyleyebilirsiniz? Nefes alın ve yavaşça saymaya başlayın: "bir, iki, üç..." Dokuz-ona kolayca ulaşabilirsiniz. Gerçekten derin bir nefes alırsanız yirmiye kadar sayabilirsiniz.

Yani konuştuğumuzda üç şey yapmamız gerekir. Öncelikle ne söyleyeceğimize karar veririz. Bu etkinlik beynimizde gerçekleşir. Daha sonra beynimiz akciğerimize bir mesaj göndererek hava akışını yavaşlatmasını ister. Son olarak konuşmamızı oluşturacak sesleri şekillendiririz. Peki bunu nasıl yaparız? Havanın akciğerimizden ağzımıza kadar izlediği yolu takip edersek bunu görebiliriz.

Hava akciğerimizden çıkar ve nefes borusundan geçerek boğazımıza ulaşır. Bu yol üzerinde *ses kıvrımlarının* arasından geçer. Bunlara *ses telleri* de denir ama bu ifade zihinde "tel" görünümünün canlanmasına neden olur ve ses kıvrımları tele hiç benzemez. Nefes borumuz boyunca uzanan ve bir uçta birleşen iki doku kanadı şeklindedir; dolayısıyla kıvrım daha uygun bir ifadedir. Doktorlar özel

bir ayna kullanarak nefes borumuzdan aşağıya bakabilir. Gördükleri şey aşağıdaki gibidir:

Ses kıvrımları tam olarak nerededir? Boynunuzun ön tarafına yumuşakça dokunursanız, sert bir kısmın olduğunu fark edersiniz. *Âdemelması* denilen bu yapı, hemen ardındaki ses kıvrımlarını korumak için oradadır. Ses kıvrımlarının iki kanadı önde birleşir. Öksürürken onların nerede olduğunu hissedebilirsiniz. Deneyin. Yavaşça öksürün ve öksürüğün boynunuzun neresinden geldiğini hissedin. Öksürdüğünüz sırada boğazınızdaki kaslar, ses kıvrımlarının ikini kanadını sıkıca birbirine yaklaştırır. Onların altında havanın birikmesini sağlarsınız ve ani bir gürültülü patlamayla havayı serbest bırakırsanız.

Nefesinizi tutun. Deneyin. Neler oluyor? Ses kıvrımlarını yine sıkıca birbirine yaklaştırdınız ve dışarıdan hava girişini durdurdunuz. Boyun ve akciğer kaslarınızın havayı içeride tuttuğunu hisse-

debilirsiniz. Havayı dışarı vermek istediğinizde bu kasları gevşetirsiniz. Ses kıvrımları ayrılır; işitilebilir bir nefes çıkışı olur ve tekrar normal solunum başlar.

Ses kıvrımlarımızın bu şekilde kapanması birçok fayda sağlar: Nefesimizi tutmak, bir şeyleri kaldırabilmek veya itebilmek için ihtiyaç duyduğumuz basıncı sağlar. Ses kıvrımlarını kapatmak, besin ve sıvıların akciğerimize dolmasını engeller. Dikkatsizce yerken veya içerken "nefes borusuna bir şeylerin kaçmasını" hepimiz deneyimleriz. Bunun nedeni uygun biçimde yutmamaktır. Yutarken nefes borumuzu kaparız. Aceleyle yerken veya içerken doğru yutmak için vakit yoktur, nefes borusu açık kalır ve bunun sonucunda öksürür ve tükürürüz. Hoş bir deneyim değildir ve tehlikeli bile olabilir. Boğulma tehlikesi yaşayıp kendini hastanede bulanlar vardır.

Binlerce yıllık evrim sonucunda insanların ses kıvrımlarını konuşmak için kullanmayı öğrenmesi ilgi çekicidir. Bunu ses kıvrımlarının titreşimini kontrol ederek yaparız. Titreşim bir şeyin ileri geri hareket etmesiyle gerçekleşir. Hareket çok hızlı olduğu için güçlükle görülebilir ama onu hissederiz. Örneğin cep telefonunun cebimizde titreşirken veya çamaşır makinesi çalışırken bunu hissederiz. Kendimiz de parmaklarımızın arasında bir lastik bandı gerip fiske atarak kolayca titreşim üretebiliriz. Hareket belli belirsizdir ama parmaklarımızda hafif bir duyum olarak titreşimi hissederiz.

Konuşurken aralarından hava geçen ses kıvrımlarımızı da bu şekilde titretebiliriz. Bunu fark

etmeyiz ama her saniye yüz veya daha çok kez titreşirler. Ses kıvrımlarımızı daha hızlı veya daha yavaş titreştirebiliriz. Ses kıvrımlarımız daha yavaş titreştiğinde sesimiz alçalır. Buna *alçak perde* denir. Ses kıvrımlarımız daha yüksek titreştiğinde sesimiz yükselir. Buna da *yüksek perde* denir. Şarkı söylerken de aynı şey gerçekleşir. Alçak notaları söylerken ses kıvrımlarımız yavaşça titreşirken yüksek notaları söylerken hızlı titreşir. Çok yüksek notalara çıkarsak ses kıvrımlarımız yüksek sesle titreşirken boynumuzdaki gerginliği hissedebiliriz.

Ses kıvrımlarımız ne kadar hızlı titreşir? Erkekler, kadınlar ve çocuklarda hız farklıdır. Erkekler kadınlardan daha alçak sesle konuşur ve erkeklerle kadınlar çocuklardan daha alçak sesle konuşur. Elbette ki bolca çeşitlilik mevcuttur. Kimi erkekler çok kalın seslidir, kimileri yüksek perdeden bir sesle konuşur. Kimi kadınlar tiz seslidir, kimileri alçak perdeden konuşur. İnsanlara bakıp ne tür bir sese sahip olduklarını tahmin etmek hiç kolay değildir. Her iriyarı erkek, çok kalın bir sese sahip midir? Her zaman değil.

Birçok erkek konuşurken ses kıvrımları saniyede yaklaşık 120 kez titreşir. Konuşmaların tonlaması düştüğünde, titreşim hızı saniyede 90'a kadar iner. Tonlama yükseldiğindeyse titreşim hızı saniyede 350'ye kadar çıkabilir. Bas seslere sahip kimi erkekler, çok düşük titreşim hızlarına inebilir; ses kıvrımları çok yavaş (saniyede 50 veya 40 kez) titreşir. YouTube'da Tim Storms adlı bir adamın neredeyse duyulamayacak kadar alçak sesle konuşabildiğini izleyebilirsiniz; ses kıvrımları saniyede

yaklaşık 8 kez titreşse de titreşim vardır. Ağzını bir bardak suyun yanına yerleştirdiğinde ses kıvrımlarının titreşimiyle yüzeydeki suyun hareket ettiğini görebilirsiniz.

Birçok kadının sesi erkeklerden daha yüksektir. Konuşurlarken ses kıvrımları saniyede yaklaşık 200 kez titreşir. Tonlama düştüğünde, titreşim hızı saniyede 150'ye kadar iner. Tonlama yükseldiğindeyse titreşim hızı saniyede 1000'e kadar çıkabilir. Soprano şarkıcıların ses perdesi bundan çok daha yükseğe çıkabilir ki ses kıvrımlarının titreşim hızı saniyede 1500'ü aşabilir.

Birçok çocuk çok yüksek sese sahiptir. Konuştuklarında ses kıvrımları saniyede yaklaşık 300 kez titreşir. Sesleri çok fazla alçalmaz ama bir pop konserinde hayran kitlesinin nasıl çığlık attığına tanıklık etmiş herkesin bildiği gibi sesleri çok daha yükseğe çıkabilir. Ses telleri aşırı hız yapar!

Ergenlik yıllarında bedende gerçekleşen hormonal değişimler nedeniyle "ses kırılması" yaşanır. Hem erkekler hem de kızların sesi alçalır. Erkeklerdeki değişimler çok belirgindir. Erkek sopranolar ve altolar, tenor ve basa dönüşür. Aslında "kırılma" sözcüğünü kullanmak biraz yanıltıcı olabilir; zira değişim genellikle bir gecede gerçekleşmez. Bir erkeğin sesinin kalınlaşması haftalar sürebilir.

Ses kıvrımlarının titreşimlerini hissetmek olasıdır. "Ah" sesini çıkarın ve sanki şarkı söylüyormuş gibi birkaç saniye uzatın. Başparmak ve işaret parmağınızı âdemelmanızın iki yanına yerleştirin. Çok fazla bastırmanıza gerek yok. Titreşimi teniniz aracılığıyla hissedebilirsiniz. Bunda zorlanıyorsa-

nız bir arkadaşınız üzerinde deneyin. Başka birinin boğazındaki titreşimleri hissetmek genellikle daha kolaydır.

Ama kendi başınıza yapabileceğiniz bir şey daha var. Titreşimi *duyun*. Bunu yapmak için peş peşe "sssss" ve "zzzzz" deyin. Sonra kulaklarınızı parmaklarınızla tıkayarak tekrar söyleyin. "Sssss" derken çok fazla duymazsınız. Ama "zzzzz" derken sesin ne kadar yüksek olduğuna şaşıracaksınız. Bu, başınızda yukarı doğru yükselen titreşimin etkisidir.

"Zzzzz" gibi bu şekilde titreşen seslere *titreşimli* ses denir. "Sssss" gibi ses kıvrımları titreşmeden çıkarılan seslere *titreşimsiz* ses denir. Fısıldarken hiç titreşim olmaz. Ses çok yumuşaktır. Normal konuşurken sesin yüksekliği, kimi sesleri çok güçlü titreşimlerle çıkarmamızdan kaynaklanır.

Steven "all gone" demek için tüm bunları öğrenmek zorundaydı. Ses kıvrımlarını titreştirmek zorundaydı. Çok hızlı titreşimden çok yavaş titreşime geçiş yapmak zorundaydı. Çünkü "all" sözcüğü "gone" sözcüğünden daha yüksek perdede söylenir. Neredeyse şarkı söylemek gibidir. Elbette ki yetişkinler bebeklerle konuşurken bu şekilde "hepsi bitmiş" der. Steven da bunu kusursuz bir biçimde taklit etmişti. Çıkardığı sesler aşağıdaki gibiydi:

Av

dav

Mükemmel bir ses kıvrımı kontrolü! Ama bir dakika: "l," "g" ve "n" seslerine ne oldu? Üstelik "all"

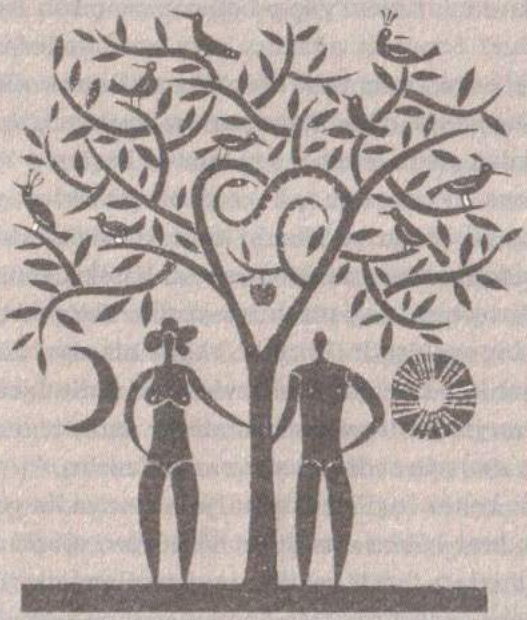
sözcüğündeki "a," "gone" sözcüğündeki "o" sesinden farklı çıkmalıdır. Steven bunu neden yapamamıştı?

Konuşabilseydi, "Biraz zaman tanıyın, henüz 12 aylığım," diyebilirdi. Gerçekten de birkaç ay sonra sizin ve benim gibi "hepsi bitmiş" diyebildi. Bunu yapabilmek için başka neleri öğrenmesi gerekiyordu?

ÂDEMELMASI ADI NEREDEN GELİR?

Hikâyeye göre, Cennet Bahçesinde Havva Âdem'e yemesi için bir elma verir. Elbette ki Âdem elma yemeye alışkın değildir ve bir parçası boğazında kalır. Havva aynı problemi yaşamaz. Bu nedenle erkeklerin âdemelması, kadınlarınkinden daha çıkıktır.

Ama asıl neden, çok daha az heyecan vericidir. Büyük olasılıkla İncil'in yazıldığı İbranice dilinden yapılan kötü bir çevirinin sonucudur. İbranicede "erkek" anlamına gelen sözcük "adam"dır ve "yumru" anlamına gelen sözcük "elmaya" çok benzerdir. Bu ifade diğer dillere çevrilirken "erkeğin yumrusu" yerine "Âdem'in elması" olarak düşünülmüştür. Ve adı böyle kalmıştır.

5. BÖLÜM

Sesleri Telaffuz Etmek

Ses kıvrımlarından geçip boğazımıza çıkan havaya ne olur? Sonunda ağzımız veya burnumuzdan çıkarak bedenimizi terk eder. Normal nefes alırken burnumuzdan çıkar. Konuşurken havanın çoğu ağzımızdan çıkar. İşte her şey burada başlar.

Hava ağzımızdan çıkarken bir tünelden çıkan rüzgâr gibi dışarıya üflenir. Aradaki tek fark dilimizi, dudaklarımızı ve de çenemizi hareket ettirerek tünelin şeklini değiştirebilmemizdir. Her yeni şekil, yeni bir ses üretir. Bir sesi başka bir sese dönüştürmek için küçücük bir hareket yeterlidir. İnsanlar ağızlarıyla yüzlerce ses çıkarabilir ama bir tek dilde bu seslerin sadece bir kısmı kullanılır.

Bir bebek İngilizce öğreniyorsa, er ya da geç 40 farklı sese hâkim olmalıdır. Sözcükleri oluşturmak için bunları farklı şekillerde dizebilmelidir. Bunu yıllardır yaptığımız için öğrenmenin ne kadar zah-

metli bir süreç olduğunu unutabiliriz. Bir an bile düşünmeden dilimizi ağzımızın içinde dans ettirebiliriz. Bu dansı kimi sözcüklerde açıkça hissederiz. Örneğin "Hickory dickory dock" şeklindeki tekerlemenin açılış dizesini söylerken, dilin ağzın damak boyunca dolaştığını hissedebiliriz.

Sözcüklerden birini örnek alalım ve doğru telaffuzun neleri gerektirdiğini görelim. İngilizcede "Dock" sözcüğü dört harften oluşur ama aslında yalnızca üç sesten ibarettir:

Başlangıçtaki [d] sesi
Ortadaki [o] sesi
İki harfle (ck) yazılan sondaki [k] sesi

[k] sesi neden iki harfle yazılır? Bunu daha sonra ele alacağım.

Seslerin adlarını köşeli parantez içine almaya başladığımı fark ettiniz mi? Konuşmayı inceleyen kişiler bunu yapar. Amaç, yazımdan ziyade sesler hakkında konuşulduğunu belirginleştirmektir. Bu noktadan itibaren köşeli parantez içinde gördüğünüz tüm harflerle bir sesi kastettiğimi unutmayın.

O halde [d] sesini nasıl çıkarırız. Birkaç kez deneyin: [da-da-da-da]. Dilimizi üst dişlerimizin arkasına dayarız ve bir saniyeden çok daha kısa bir süre orada tutarız. Akciğerimizden gelen hava bir an için dışarı çıkış yolu bulamaz ve engelin arkasında birikir. Sonra birdenbire dilimizi indiririz ve bütün hava dışarı hücum eder. Bu minik bir patlama gibidir.

[t] sesini de tamamen aynı şekilde çıkarırız. Bir kez daha deneyin: [ta-ta-ta-ta]. Dilimizi yine üst

dişlerimizin arkasına dayarız ve orada tutarız. Hava yine çıkamaz. Aynı şekilde dilimizi indiririz ve minik bir patlama gerçekleşir.

Öyleyse [d] ve [t] arasındaki fark nedir? Ağız her iki ses için de aynı şekli alıyorsa onları nasıl farklı duyarız? Ses kıvrımları bu noktada devreye girer. [d] sesi çıkarılırken ses kıvrımları titreşir: [d] titreşimli bir sestir. [t] sesi çıkarılırken ses kıvrımları titreşmez: [t] titreşimsiz bir sestir. [zzzzz] sesini çıkardığımız zaman duyduğumuz vızıldamanın aynısını, [d] sesini çıkarırken de duyarız. Ancak [z] sesi daha uzun sürerken [d] sesi çok hızlı söylendiği için vızıldamayı o kadar uzun duymayız.

Bebeğin sesleri telaffuz etmeyi öğrenmek için neden pratik yapması gerektiği kolayca görülebilir. [d] sesini çıkarabilmesi için dilini doğru yere yerleştirmesi, gerektiği kadar süre orada tutması ve ardından da bir sonraki sesi çıkarmak için dilini hızla ve doğru yönde çekmesi, üstüne üstlük ses kıvrımlarını da doğru zamanda titreştirmesi gerekir.* Her şeyi düzgün biçimde yapabilmek bolca pratik gerektirir. Ancak bebek bunun için şüphesiz bolca pratik yapmıştır. 2. Bölümde gördüğümüz gibi çağıldama aşamasında [d] sesini binlerce kez çıkarmıştır. Bu nedenle oğlum Steven'ın bunu kusursuzca yapmasının şaşılacak bir yanı yoktur.

Dildeki her ses bunun gibidir. Dil doğru anda doğru yerde olmalıdır. Ses kıvrımlarının titreşimini başlatıp sonlandırmak gerekir. Bazen dudaklarımızı da doğru yerleştirmemiz gerekir; örneğin [b] veya

* Burada bahsedilen titreşim [d] sesinin çıkması için gerekli olan titreşim –ed.n.

[p] seslerini çıkarırken. Bazen de sesi doğru çıkarmak için dilimize özel bir şekil vermemiz gerekir; örneğin [s] veya [l] seslerini çıkarırken. Çocukların bütün sesleri doğru çıkarabilmesi yıllar alır. Çoğu çocuğun telaffuzu üç yaşına gelene kadar düzelir ama daha zor seslerden bazılarına hâkim olmaları çok daha fazla zaman alabilir.

Mesele tek tek sesleri öğrenmekten ibaret değildir. Çocukların sesleri birleştirmeyi de öğrenmesi gerekir ve bu zahmetli olabilir. "Sing" sözcüğünü söyleyebilseler de "sting" sözcüğünde olduğu gibi sözcüğün başında iki sesi birleştirmekte zorlanırlar. Bunu başarsalar bile "string" sözcüğünde olduğu gibi üç sesi bir arada söylemekte güçlük çekerler. Altı ya da yedi yaşındayken bile kimi çocukların "stwing" dediğini duyabiliriz. [t] sesinden sonra [r] sesini çıkarmak gerçekten çok zordur.

Küçük Steven zor seslerle bir tecrübe yaşamıştı. "All gone" demeye çalışmış ve "av-dav" diyebilmişti. [g] sesini çıkaramamıştı. [g] sesini çıkarmak için dilinizin arka kısmını damağınıza bastırmalısınız: [ga-ga-ga-ga]. Bu yaştaki birçok çocuk için bu sesi çıkarmak, ağzın önünde [d] sesini çıkarmaktan çok daha zordur.

Muhtemelen [g] sesinin vızıldama ve minik patlamanın aynı anda gerçekleştiği seslerden biri olduğunu ayırt edebilmişti ve dilinin döndüğü kadarını yapmıştı. Fakat dilinin arkasını değil önünü damağına yerleştirdiği için [d] sesi çıkmıştı. Bir daha sefere şansın bol olsun, Steven!

Peki "gone" sözcüğündeki [n] sesini neden çıkaramamıştı? Bunun nedeni [n] sesini çıkarmak için

daha da zahmetli bir şey yapmak zorunda olmasıydı. Havayı burnundan çıkarması gerektiriyordu: [n] *genizsi* bir sestir. İngilizcede sadece üç genizsi ses vardır: [n], "mum" sözcüğündeki gibi [m] ve "sing" sözcüğünün sonundaki gibi [ng] sesi. Sesler telaffuz edilirken hava her zaman ağızdan çıkmaz, bazen de yükselip burun yoluyla çıkabilir.

Bunu nasıl yaparız? Ağzımızı olabildiğince açıp aynada boğazımızın derinliklerine bakarsak, ucu yuvarlak bir et parçasının damağın arka kısmından aşağıya doğru sarktığını görebiliriz. Buna *küçükdil* [uvula] denir – uvula İngilizcede "you-view-la" şeklinde telaffuz edilir. "Aaa" derken küçükdili daha net görebiliriz; çünkü bu sesi çıkarırken dilimizi biraz düşürürüz. Boğaz ağrısı şikâyetiyle hastaneye gittiğimizde doktorun "Aaa deyin" şeklinde talimat vermesi bu nedenledir. Böylece boğazın arka kısmını daha kolay görebilir.

Bunun gerçekleştiğini göremesek ve hissedemezsek de ağzımızın bu kısmını yukarı ve aşağı hareket ettirebiliriz. Normal şekilde nefes alıp verirken küçükdilimizi aşağıda tutarız. Böylece hava burnumuza yükselip oradan dışarı çıkabilir. Küçükdilimizi yukarı doğru hareket ettirdiğimizde boğazımızın arka kısmına bastırırız. Böylece hava artık burnumuzdan dışarı çıkamaz ve ağzımızdan çıkmak zorunda kalır.

Ağzımızın arka kısmının ne kadar çok iş yaptığını görmek şaşırtıcıdır. İngilizcede "My Auntie Mary went running into town to get some bananas." [Teyzem Mary muz almak için aceleyle şehre koştu.] gibi bir cümleyi söylerken bütün sesleri çıkarmak için

en az 11 kez yukarı çıkıp aşağı iner. Bütün genizsi sesleri ayırt edebiliyor musunuz? Aşağıda bunların altını çizdim:

> "My Auntie Mary went running into town to get some bananas."

Hava "M" için burundan çıkar, "y" ve "Au" için ağızdan çıkar, "n" için burundan çıkar, "tie" için ağızdan çıkar vs. "Bananas" gibi bir sözcük için ağzın arka kısmı "yo-yo" gibi yukarı-aşağı gidip gelir ama tabii ki ondan çok daha hızlıdır.

Steven şüphesiz bunu yapmayı bilmiyordu. "Mama" sözcüğünü çok güzel söyleyebildi. Bu sözcük söylenirken peş peşe iki kez aşağı ve yukarı hareket gerçekleşir. Ancak Steven "gone" sözcüğünün sonunda [n] sesini telaffuz edememişti. Peki neden? Belki de bu sesi net biçimde işitememişti. Ne de olsa [n] çok alçak bir sestir; [d] veya [s] gibi yüksek değildir.

Muhtemelen olan şey buydu. Steven'ın "av-dav" telaffuzuna batığımızda, "all gone" sözcüklerinin en yüksek seslerini söylediğini görebiliriz. Her iki sözcüğün sonundaki sesleri kaçırmıştı: [l] ve [n]. Bunlar ifadedeki en alçak seslerdir. Küçük çocukların birçoğu bunu yapar: Sözcüklerin sonlarındaki seslerden önce, başlangıç ve ortasındaki sesleri telaffuz etmeyi öğrenirler.

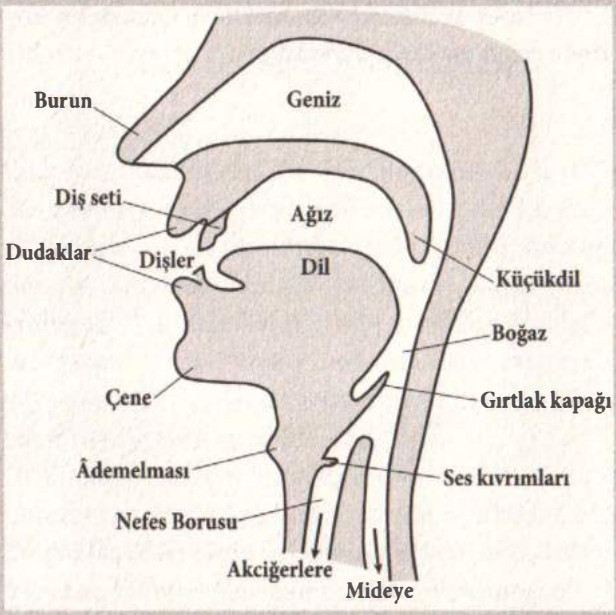
Yine de cesur bir çabaydı. Steven, İngilizce konuşma yoluna girmişti. Birkaç ay içinde daha birçok sesi öğrendi ve üç yaşına kadar neredeyse tüm sesleri telaffuz edebilecek hale geldi. Bu esnada Pa-

ris'te yaşayan kuzeni de aynı şeyi yapıyordu ama Fransızca sesleri öğreniyordu. Kapı komşumuz olan arkadaşı da aynı şeyi yapıyordu ama aynı anda Galce ve İngilizce sesleri öğreniyordu. İleride iki dilli olacaktı.

Peki ama sesleri öğrenmenin amacı nedir? Seslerin kendi başına hiçbir anlamı yoktur. "[t] sesi ne anlama gelir?" veya "[s] sesi ne anlama gelir?" sorusunu sormak anlamsızdır: [t] veya [s] herhangi bir anlama sahip değildir. Ancak sesleri birleştirerek sözcükleri oluşturduktan ve sözcükleri birleştirerek cümleleri oluşturduktan *sonra* bir anlam ifade etmeye başlarız. Bunun nasıl gerçekleştiğini görelim.

VOKAL ORGANLAR

Burada yer verdiğimiz çizim bütün vokal organları bir arada gösterir. Dudaklar, dişler, dil ve küçükdilimizi farklı şekillerde hareket ettirerek ve ses kıvrımlarımızın titreşimini değiştirerek yüzlerce farklı ses üretebiliriz. İngilizce konuşurken bu seslerin sadece bir kısmını kullanırız; ama *sesbilim* [fonetik] adı verilen alana girersek bunların hepsini inceleyebiliriz. *Sesbilimciler* insanın çıkarabileceği bütün olası konuşma seslerini inceler.

Bu sesler genel olarak iki türe ayrılır: *ünsüzler* ve *ünlüler*. Ünsüzler, ağzımızdan çıkan sesi dil veya dudaklarımızla kısaca engelleyerek çıkardığımız seslerdir. Ağzımızdan çıkan sesleri [b] veya [m] örneklerinde

olduğu gibi tamamen ya da [f] veya [z] gibi "tıslama" seslerinde olduğu gibi neredeyse tamamen engelleriz. Ünlüler ise ağzımızdan çıkan havayı bu şeklide engellemeyerek çıkardığımız seslerdir: örneğin [a],[e] ve [u].

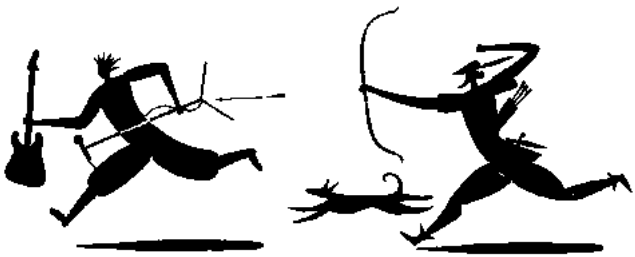
İngilizcede sözcükler söylenirken ünlüler (V) genellikle ortada, ünsüzler ise (C) başta ve sonda yer alır:

pig	man	cups	string
CVC	CVC	CVCC	CCCVCC

İlerleyen bölümlerde ünlülerin ve ünsüzlerin üzerinde çok daha fazla duracağız.*

* İngilizce *letter* ("harf") yazılı alfabeyle ilgili bir kavramdır. Dilbilimsel sesbilim ise harflerle değil seslerle ilgilenir. O yüzden sesbilimciler betimleme yaparken "harf" kavramını kullanmazlar –ed.n.

6. BÖLÜM

Dilbilgisini Keşfetmek

Çocuğun sesleri belirli bir biçimde birleştirirse bir şeylerin gerçekleşmeye başladığını fark ettiği an, sihirli bir an olmalıdır. "Baba" dediğinde erkek onunla konuşur. "Anne" dediğinde kadın onunla konuşur. "Bay-bay" dediğinde insanlar ona el sallar. "Hepsi bitmiş" dediğinde önündeki tabak alınır veya yemesi için daha fazla yiyecek getirilir. "İyi geceler" dediğinde insanlar onu öper.

Çocuklar sözcüklerin ilginç ve faydalı olduğunu anladıktan sonra kapı aralanır. 18 aya kadar birçoğu yaklaşık 50 sözcüğü söylemeyi öğrenir. Dili yeni öğrenen bu minikler neler hakkında konuşur?

Çevrelerinde olup bitenler, "şimdi ve burada" gerçekleşenler hakkında konuşurlar. Elbette bu aşamada kusursuz bir biçimde telaffuz edemeseler bile aşağıdaki gibi sözcükleri kullanırlar:

- Aile üyeleri ve misafirler gibi kişiler hakkında konuşmak için kullanılan sözcükler – "baba," "nene," "Tom" ve "sütçü" gibi.
- Günün olayları hakkında konuşmak için kullanılan sözcükler – "merhaba," "iyi geceler," "hepsi bitmiş" ve "düştü" gibi.
- İnsanların yaptığı eylemler hakkında konuşmak için kullanılan sözcükler – "öpücük," "gıdıklama" ve "git" gibi. Ayrıca gerçekleşen eylemleri *durdurmak* için kullanılan temel sözcükler – "hayır" ve "yapma" gibi.
- Yiyecekler hakkında konuşmak için kullanılan sözcükler – "süt," "meyve suyu," "içmek" ve "yemek" gibi.
- "Burun" ve "parmak" gibi bedenin parçalarıyla ilgili sözcükler ve "bibiş" gibi bazı beden parçalarının yaptığı şeylerle ilgili sözcükler.
- "Şapka," "bez" (çocuk bezi) ve "pijama" (bu yaşta İngilizcede genellikle sadece son iki heceyi telaffuz ederler) gibi kıyafetler için kullanılan sözcükler.
- Televizyon veya DVD'de görülen çok heyecan verici hayvanlar da dahil olmak üzere "köpek," "kuş" ve "kaplan" gibi hayvanlar için kullanılan sözcükler; bunlar genellikle bir hece eklenerek daha sempatik hale getirilir – "köpekçik," "kuşçuk," "pisicik" ve "inekcik."
- "Araba," "traktör," "tren" ve "otobüs" gibi araçlar için kullanılan sözcükler. Bu heyecan verici dünya olağandışı ulaşım araçlarını da kapsar; o yaşta oğlum Steven'ın "eeba" diye telaffuz ettiği "el arabası" [wheelbarrow] gibi.

- "Top," "kitap" ve "alkış" gibi oyuncaklar ve oyunlar için kullanılan sözcükler.
- "Fincan," "ışık" ve "kaşık" gibi ev aletleri, özellikle de "saat" ve "süpürge" gibi ses çıkaranlar için kullanılan sözcükler.
- "Nerede," "orada" ve "bak" ve en önemlisi de "içinde" ve "üstünde" gibi konum belirten sözcükler.
- "Büyük," "sıcak" ve "yum-yum" gibi bir şeyleri tarif etmek için kullanılan sözcükler.
- Sohbete katılımı gösteren sözcükler – örneğin "evet" ve "ta" gibi yanıt sözcükleri

Bu, altı ay önce hiçbir sözcüğü bilmeyen biri için çok etkileyici bir sözcük aralığıdır. Vokal organlar yeterince olgunlaştıktan sonra bebeklerin dünya hakkında konuşmak için onları nasıl hızlıca kullanmaya başladığını gösterir.

Bu öğrenme hızı çok etkileyicidir. Çocuklar 18 aylıkken yaklaşık 50 sözcükten oluşan aktif sözcük dağarcığına sahipse, bu ortalama üç veya dört günde bir yeni bir sözcük öğrendikleri anlamına gelir! Üstelik aktif olarak kullandıklarından çok daha fazlasını anlayabilirler. 3. Bölümün sonunda değindiğim pasif sözcük dağarcığı muhtemelen bunun üç veya dört katıdır. Çocuklar çevrelerinde söylenen birçok şeyi anlar.

Ancak sözcükleri tek tek söyleyebiliyorsanız, söyleyebileceklerinizin de bir sınırı vardır. Sadece tek sözcüklü cümleler kullanabilseydik, anlamlı bir sohbet yürütmek neredeyse imkânsız olurdu. Aslında bu iyi bir oyun olabilir. İki kişi belli bir konu

(örneğin tatilde nereye gittikleri) hakkında sadece birer sözcük kullanarak sohbet etmeye çalışır. Örneğin "Tatil?," "Fransa," "Hava?," "Güzel"... Çok geçmeden sohbet zorlaşır. "Neler yaptın?" veya "Sahilde büyük bir otelde kaldık" gibi gerçekten söylemek istediğimiz cümleler yasaktır.

Küçük çocuklar yaklaşık 18 aylıkken daha karmaşık şeyler söyleme ihtiyacı duymaya başlar. Zira bu dönemde sözcükleri birleştirmeye girişirler. "Gitti" demek yerine "ayıcık gitti," "meyvesuyu gitti," "baba gitti" demeye başlarlar. Artık sadece "süt" demek yerine sütle ilgili şeyler söylemeye başlarlar: "süt orada," "süt gitti" veya "süt bardak" ("süt bardağın içinde" anlamında).

Yetişkinler çocukların bu aşamaya ulaşmasından gerçekten mutluluk duyar; iletişim artık eskisi gibi gelişigüzel olmaktan çıkar. Bu dönemde ne tür şeylerin gerçekleştiğine bakalım. Kızım Sue'nun yaklaşık 16 aylıkken en sevdiği oyuncak ayıyı tutarak oturma odasına girdiğini hatırlıyorum. Yalpalaya yalpalaya yürüyüp karşımda durdu ve "Salla" dedi. Bir an için neyi kastettiğini anladığımı düşündüm ve onu şakayla salladım. Ama istediği şey bu değildi. Kızgın bir yüz ifadesi takındı ve "Hayır! Salla!" dedi. Başka bir tahminde bulundum: "Tamam, o zaman. Sen beni salla" deyip bekledim. İstediği şey bu da değildi: "Hayır!! Salla!"

Ne yapacağımı şaşırdım. Bunu anlayınca elimden tutup oyuncak salıncağın olduğu odaya götürdü. Oyuncak ayıyı salıncağa oturttu ve bana dönüp "Salla!" dedi. İstediği şey buydu. Oyuncak ayıyı salıncakta sallamalıydım.

"Neden en başından söylemedin?" diye sordum ve donuk bakışlarla karşılaştım. Ne düşündüğünü biliyordum. Şunun gibi bir şeydi: "Bak, ben daha bir buçuk yaşındayım ve yalnızca bir tek sözcükten oluşan cümleler kurabiliyorum. Çok fazla dilbilgisi öğrenmedim! Bana zaman tanımalısın!"

Şüphesiz söylemek istediği şeyi net bir biçimde ifade etmek için daha fazla gramer bilgisine sahip olmalıydı. İlk tahminimde haklı çıksaydım, "Beni salla" diyebilirdi. İkinci tahminimde haklı çıksaydım, "Seni sallayayım" diyebilirdi. Son olarak, "Oyuncak ayıyı salla" veya "Benimle birlikte öteki odaya gel ve oyuncak ayıyı salıncakta salla" demek istemişti.

16 aylıkken bütün bunlar onun kapasitesinin çok ötesindeydi. Ancak çok geçmeden her şey değişecekti. Birkaç ay sonra "Beni salla" diyebildi. İki yaşından sonra "Oyuncak ayıyı salla" diyebildi. Peki ya en uzun versiyon? Bunu "ve" gibi önemli bağlaçları öğrendikten sonra üç yaşından itibaren yapabilecekti.

Keşfettiği bu dilbilgisi nedir? Dilbilgisi nedir? "Salla" örneğini bir kez daha düşünün. Bunda yanlış giden neydi? Anlam ifade etmiyordu. Sözcüğün ne anlama geldiğini biliyordum ama neyi kastettiğini anlayamıyordum. Dilbilgisi hakkında takdir etmemiz gereken ilk önemli nokta budur. Dilbilgisi, sözcüklerden anlam üretmenin yoludur. Dilbilgisi olmadan belirsizlik giderilemez.

Sözcüklerdeki sorun, çoğunun birden fazla anlama sahip olmasıdır – sözcükler *çokanlamlıdır*. Bir sözlüğe bakarsak bunu açıkça görebiliriz. Çoğu mad-

de bir sözcüğün birden fazla anlamını verir. Örneğin İngilizcedeki "band" sözcüğünü ele alalım. Anlamının net olduğunu düşünebiliriz: "müzik grubu." Ama bu "band" sözcüğünün anlamlarından sadece biridir. Askeri bando anlamına da gelebilir. Bir grup askere veya kanun kaçaklarından oluşan bir çeteye de işaret edebilir; örneğin Robin Hood'un peşinden gidenler. Bir şeyleri tutturmak için kullanılan lastik bant anlamına da gelir. Bir elbise veya şapkanın parçası olan kumaş şeridi de işaret edebilir. Sözlükte "band" sözcüğüne bakarsak neredeyse bir düzine anlama rastlarız. Hangisinin hangisi olduğunu nasıl biliriz?

Yanıt basittir. Sözcüğü cümle içine yerleştiririz. Cümlenin dilbilgisi sözcüğün ne anlama geldiğini bize söyler. Örneğin:

- Televizyondaki spiker "Ülkenin güneyinde askerlerle çatışmaya girdiler" diyorsa, kastedilen bir müzik grubuna değil "yasadışı bir gruptur."
- Radyodaki DJ "Bu ay yeni bir single çıkardılar" diyorsa, kastedilen bir müzik grubudur.
- Mağazadaki görevli "Ceket kollarında kırmızı veya yeşil seçeneklerimiz var" diyorsa, kastedilen kumaş şeritlerdir.

Bu cümlelerdeki diğer sözcüklerden "band" sözcüğünün hangi anlamda kullandığını çıkarabiliriz.

Cümleler bunun içindir. Sözcüklerden anlam çıkarmamıza yardımcı olur. Cümleler olmadan söylediklerimiz hiçbir anlam ifade etmez. Küçük çocuklar da bunu öğrenmek durumunda kalır. Dilin işleyişini anlamak istiyorsak bizim de bunu yapmamız

gerekir. Dilimizde sözcükleri cümlelerde birleştirmenin yollarını öğrenmeliyiz. İngilizcede bunun bazı yollar olasıdır:

The poodle chased the cat.
[Kaniş kediyi kovaladı.]

Bazı yollar da olası değildir:

Poodle cat the the chased.

Sözcüklerin *sıralamasını* değiştirmek anlamı da değiştirebilir:

The cat chased the poodle.
[Kedi kanişi kovaladı.]

Sözcüklerin sonlarını değiştirmek de anlamı değiştirebilir:

The poodles chased the cats.
[Kanişler kedileri kovaladı.]

Sözcüklerden cümleler üretmenin yüzlerce yolu vardır ve çocuklar bunların çoğunu okula gitmeden önce öğrenir. Olayları açıklayan cümleler kurabilir, sorular sorabilir, yorumlar yapabilir ve her türlü şeyi yapabilir. Bunları birleştirerek öyküler anlatabilir, sohbet edebilir ve mesajlar atabilir. Cümleler olmasaydı bunların hiçbiri olmazdı.

Bir dili incelerken cümlelerinin nasıl kurulduğunu çözmemiz gerekir. Her dil bunu farklı şekilde

yapar. Fransızca gibi bazı dillerde sözcüklerin sonları, İngilizcedekine oranla daha çok değişir. Çince gibi bazı dillerde sözcüklerin sonları İngilizcedekine hiç benzemez. Galce gibi bazı dillerde sözcüklerin sıralaması farklıdır.

İnsanların görüşlerini nasıl ifade ettiğini ve birbirini nasıl anladığını kavramak istiyorsak, cümlelerin nasıl kurulduğunu incelememiz gerekir. Cümlelerin yapısının incelenmesine dilbilgisi [gramer] denir.

DİLBİLGİSİ OYUNLARI

Espri yapmanın en kolay yollarından biri, bir sözcüğü almak ve dilbilgisini kullanarak sözcüğün anlamıyla oynamaktır. Komedyenler ve komedi dizileri bunu hep yapar. Bir sözcüğü belli bir şekilde anlamınıza neden olacak bir şey söylenir ve bir sonraki cümlede bunun tam tersi yapılır. Şaşırırız ve buna güleriz. Örneğin:

Askerler ülkenin güneyinde asiler grubuyla çatışmış. Anlaşılan son albümleri pek hoşlarına gitmemiş.

Bu şekilde yapılabilecek esprilerin hiçbir sınırı yoktur. (Unutmayın iyi espri demiyorum!) Aşağıda başka bir açılış cümlesi var. Siz dilediğiniz gibi tamamlayabilirsiniz:

Sharon'ın şapkasında parlak yeşil bir bant vardı...

7. BÖLÜM

Sohbet Etmek

Sesler, sözcükler ve cümlelere neden ihtiyaç duyarız? Çocuk beş yaşına gelene kadar 40.000 saati aşkın bir süre yaşar ve bu sürenin büyük bir kısmını konuşmayı öğrenmekle geçirir. Dilindeki bütün seslere, cümle kurmanın yüzlerce yoluna ve binlerce sözcüğe hâkim olur. Birçok çocuk birden fazla dil konuşarak büyüdüğü için bunun iki veya üç katını yapar. Peki neden? Dilin faydası ne?

Dil çok çeşitli nedenlerle kullanılır ama şüphesiz birbirimizle konuşmak bunların başında gelir. Sohbet ederiz, oyun oynarız, haberleşiriz, şakalar yaparız, yardım isteriz, birbirimizin adını söyleriz ve daha binlerce şey yaparız. Dil olmadan bunların hiçbirini yapamazdık. Dilin olağan, günlük kullanımı birbirimizle sohbet etmektir.

Sohbet etmek, dünyadaki en doğal şeymiş gibi görünür. Bunun hakkında etraflıca düşünmeyiz.

Ama bu her zaman böyle değildi. Sohbet etmeyi ve sohbetin kurallarını öğrenmemiz gerekti.

Başarılı bir sohbetin en temel kuralı nedir? Sırayla konuşmak. Ben konuşurum, sonra siz konuşursunuz; tekrar ben konuşurum, sonra tekrar siz konuşursunuz. Aynı anda konuşmayız. Tartışma sırasında bazen birçok kişinin aynı anda konuştuğunu duyarız. Ama ortalık yatıştığında herkes yine sırayla konuşmaya başlar.

Özellikle sohbete birçok kişinin katılması durumunda bu kural önemlidir. Örneğin sokakta son James Bond filmi hakkında üç kişiyle ayaküstü sohbet ettiğinizi düşünün. Herkesin filmle ilgili söyleyecek bir şeyleri olsun. Başarılı bir sohbet olması için dördünüzün de sözünü söyleme şansına sahip olması gerekir. Bu gerçekleşirse herkes mutlu olur. Aksi halde epey dargınlık hissedebilirsiniz.

Bir başka örnek düşünün: Karşınızdaki kişilerden biri konuştukça konuşuyor ve sizin ağzınızı açmanıza izin vermiyor. Buna "sohbeti tekeli altına almak" denir. Veyahut siz bir şeyler söylemeye başladığınızda araya giriyor ve sözünüzü bitirmenize izin vermiyor. Bazıları her zaman başkalarının sözünü keser. Görünüşe göre erkekler kadınların sözünü daha fazla keser.

Sırayla konuşmak doğal olarak ortaya çıkmaz. Bunu yapmayı öğrenmemiz gerekir. Bebekler bu öğrenme sürecine çok erkenden başlar. Hayatının daha ilk yılında annesinin konuştuğunu duyar... cıvıldar veya çağıldar... annesi tepki verir... bir kez daha cıvıldar ve çağıldar... annesi tekrar tepki verir. Dinle-konuş-dinle-konuş-dinle. Bu her sohbetin

temelidir. Konuşmayı olduğu kadar dinlemeyi de öğrenmemiz gerekir.

İkinci yılda sohbetler daha çok gelişir. Küçük çocuklar dili biraz daha fazla konuşabildikleri için sohbet daha anlaşılır hale gelmeye başlar. Sue'nun iki yaşındayken babasıyla yaptığı bir konuşmayı görelim. Birlikte kitaptaki bir resme bakarlarken babası "Bu nedir?" diye sorar. "Köpek" diye yanıt verir. "Evet, bu bir köpek" der babası. "Büyük kahverengi bir köpek, değil mi." Sue, "Evet" diye yanıt verir ve ardından ekler: "Kahverengi köpek." Yeni sözcüğü telaffuz etmek için cesur bir çaba. (İngilizcedeki "brown" sözcüğünü "bown" olarak söylese de.)

Bu küçük sohbeti analiz edelim. Beş bölümden oluşan mini bir sohbet. İlk önce babası bir soru sordu ve Sue yanıtladı. Daha sonra babası onu onayladı – ama bunu nasıl yaptığına dikkat edin. Sadece "Evet" deseydi, sohbet orada son bulurdu. Ama bunu yapmadı. Sue'nun tek sözcüklük cümlesini alıp daha uzun bir cümle haline getirdi: "bu bir köpek." Bunu yaparak, Sue'ya bir sözcüğü alıp cümle haline getirmeyi gösterdi. Sue çok geçmeden kendi başına cümleler kurmaya başlayacaktı.

Sue'nun babası bir tek cümleyle de yetinmedi. Sue'nun dikkatini köpeğin özelliklerine çekti: büyük ve kahverengi. Bunları söylemesine de gerek yoktu. Ama neden söyledi? Sue'nun daha sonra söyledikleri, bu sorunun yanıtını verir. Sue "kahverengi" sözcüğünü ilk defa söylemeye çalışmıştı. Bu sözcüğü babasından duymamış olsaydı kendisi de söylemeyecekti. İkisi de farkında olmadan Sue yeni bir sözcük öğrendi.

Ebeveynler ve iki yaşındaki çocuklar arasında geçen sohbetler genellikle bunun gibidir. Ebeveynler sürekli olarak çocukların kendi başlarına söylediklerinden biraz daha karmaşık cümleler sunar. Aslında öğretmen gibi davranırlar.

Bir yıl daha geçince sohbetler yeni bir doğrultuda ilerler. Sue'nun üç buçuk yaşındayken babasıyla yaptığı konuşmaya bakalım. "Bisküvi yiyebilir miyim?" diye sorar. Babası ilk bakışta tuhaf görünen bir şey yapar. Bisküviyi alıp uzatır ama ona vermez. Soru soran bir ses tonuyla "Bisküvi yiyebilir miyim ... ?" der. Sue hemen farkına varır. "Bisküvi yiyebilir miyim, lütfen!" der. Babası "Aferin!" diyerek bisküviyi verir. Fazladan bir nezaket sözcüğü eklenir.

Babası ne yapmıştı? Sue'ya *nazik* bir sohbet sürdürmeyi öğretiyordu. Çocukların "lütfen" ve "teşekkür ederim" demeyi öğrenmesi gerekir ve bu sözcükler çocuklar tarafından anlaşılana kadar ebeveynler tarafından tekrar tekrar söylenir. Biraz zaman alsa da çocuklar dört yaşına kadar konuşma adabını belli oranda öğrenir.

Çocuklar başkalarıyla nazik biçimde konuşmakla ilgili her şeyi öğrenmelidir. "Merhaba" ve "Görüşürüz," "Günaydın" ve "İyi geceler" demeyi öğrenmeleri gerekir. Yetişkinlere İngilizce "Mr." ve "Mrs." demeyi öğrenirler. Biri hapşırdığında "Çok yaşa!" demeyi öğrenirler. Canları acıdığında veya öfkelendiklerinde "kötü laflar" etmemeleri gerektiğini (veya en azından ebeveynlerin duyacağı şekilde söylememeyi) öğrenirler!

Çocukların dinlemeyi de öğrenmesi gerekir. Bu sadece sessiz kalmanın ötesinde dikkat göstermek

anlamına gelir. İki kişi sohbet ederken biri konuşur, diğeri dinler. Ama dinleyici sessiz ve pasif değildir. Tam tersine her zaman aktiftir. Başını aşağı yukarı ve iki yana sallar; yüz ifadesiyle onayladığını veya onaylamadığını gösterir; "hmm" veya "tüh" gibi sesler çıkarır; "evet," "şu işe bak!" veya "gerçekten mi?" gibi sözler söyler. Böylelikle konuşmacıya *geri bildirim* sunar. Konuşmacı, söylediklerinin nasıl anlaşıldığını görebilir. Bunu yapmak son derece önemlidir. Konuşmacının karşısındaki kişi tarafından nasıl anlaşıldığını bilmesi gerekir. Hiç geri bildirim alamazsa konuşmayı sürdüremez.

Küçük çocuklar bu tür geri bildirimler sunmaz. Bu yüzden küçük çocuklarla konuşurken bazen söylenenleri anlayıp anlamadığını bilemeyiz. Çocuklar bunu büyüdükçe aşama aşama öğrenir. Konuşan kişiyi dinlerken bu şekilde aktif işbirliği yapmak, sohbet olgunluğuna ulaştıklarının bir işaretidir.

Sohbetin çocuklar tarafından öğrenilmesi gereken bir diğer özelliği, "satırların arasını okumayı" –yani insanların kullandıkları sözcüklerle aslında neyi kastettiklerini çıkarsamayı– öğrenmektir. İnsanlar her zaman söylemek istedikleri şeyi söylemez; özellikle de nazik olmaya çalıştıklarında. Örneğin odanın açık kapısının yanında durduğumu ve havanın soğuk olduğunu düşünelim. Biri bana "Kapıyı kapatır mısın, lütfen?" (eğer nazikse) veya sadece "Kapıyı kapat" (nazik değilse) diyebilir. Kapıyı kapatmamı farklı şekillerde de ima edebilirler:

"Burası da soğudu."
"Ne soğuk ama."
"Brrrr."

Neden bu tür şeyler söylenir? Büyük ihtimalle kapının kapatılmasını doğrudan istemenin kabalık olarak algılanabileceğinden endişe duyarlar. Hislerini dolaylı olarak söyleyerek, kapıyı kapatıp kapatmama tercihini bana bırakırlar. Bu onların nezaket anlayışıdır. Onların hislerine duyarlılık gösterirsem gidip kapıyı kapatırım.

Çocuklar bütün bunları da öğrenmelidir. Ama bu biraz zaman alır. İlkokulda bir öğretmenin yedi yaşlarındaki bir çocuğa "James, yerde bir tebeşir var" dediğini hatırlıyorum. James aşağıya bakıp tebeşiri gördü ve "Evet görebiliyorum" dedi. Tebeşiri orada bıraktı. Elbette ki öğretmenin beklediği yanıt bu değildi! "Madem öyle, onu yerden kaldır o zaman!!!" diye patladı. James çok geçmeden satırların arasını okumayı öğrendi.

GARİP SOHBETLER

İnsanlar bazen kendi kendilerine ya da bitkilerle veya (özellikle düzgün çalışmadığında) bulaşık makineleriyle veya özel olarak herhangi bir şeyi hedef almadan konuşur. Çocuklar da oyuncaklarıyla konuşur. Üç yaşındaki çocuklar hayali bir sohbeti uzun süre devam ettirebilir. Genellikle annelerin çocuklarıyla konuşma şekli, çocukların oyuncaklarıyla konuşurken kullandıkları dilde tekrarlanır. Bu çok mahcup edici olabilir.

Bugünlerde bilgisayar teknolojisi çamaşır makinesi gibi çeşitli cihazlarla konuşabilmemizi sağlıyor veya bir aracın içinde elleri kullanmadan telefonla konuşabiliyoruz. Makine sesimizi tanır (net bir biçimde konuşmamız şartıyla) ve eylemi gerçekleştirir. "30 derecede yıka" komutunu veririz ve çamaşırları 30 derece suyla yıkar.

Arabalardaki navigasyon sisteminde bunun tam tersi gerçekleşir: Cihaz bizimle konuşur. Makinedeki kadın "8,5 kilometre düz git, sonra sola dön" der. Ona yanıt vermemek için kendimizi zor tutarız. Kendi adıma genellikle "Peki efendim" diye yanıt veriyorum. Ancak beni çıldırtacak bir yola girmeme neden olursa azarı işitiyor.

8. BÖLÜM

Okuma Yazmayı Öğrenmek

Bir önceki bölümün sonunda James'in "satırların arasını okumayı" öğrenmek zorunda olduğuna değinmiştim. Elbette ki okumayı bilmiyordu; sadece dinliyordu. Bu ifade, konuşma sırasında gerçekleşenler üzerinde dururken bazen yazı dilinden faydalanmamızın ilginç bir örneğidir. 5. Bölümde vurguladığım gibi, konuştuğumuz seslerin birçoğunu görmek zordur. Ama yazdığımız işaretleri görmek kolaydır. Sayfada veya ekranda görünürler.

Çocuklar çevrelerinde kitapların ve ekranların bulunduğu bir yerde yetişecek kadar talihliyse okumayı erkenden öğrenebilir. Birçok ebeveyn, iki yaşına bile gelmeden önce çocuklarına öyküler okur. Bazıları çocuklarını dizine oturtup internette gezer. Bilgisayar klavyesindeki harflerden bazılarını ayırt edebilen ve istendiğinde onlara basabilen iki yaşında bir çocuk biliyorum. Bir yerlerde

iki yaşında bir çocuğun mesaj yazdığını görürsem şaşırmam!

Çocuklar kitaplarla taşınırsa, çok geçmeden okumakla ilgili temel olguları öğrenir. Kitaplarının sayfalarının olduğunu ve sayfaların belirli bir sırayla çevrilmesi gerektiğini anlar. İngilizce gibi bazı dillerde sayfalar sağdan sola çevrilirken, Arapça gibi bazı dillerde sayfalar soldan sağa çevrilir. Çocuklar kitapların belli bir şekilde tutulması gerektiğini de öğrenir: Sayfalar ve özellikle de resimler ters durduğunda garip görünür. Ayrıca çocuklar resimleri –özellikle de insanlar, hayvanlar ve arabalar gibi kendi dünyalarından bildikleri şeylerin resimlerini– çok geçmeden büyüleyici bulmaya başlar.

Çocuklar sayfaların büyük bir kısmını dolduran kısa ve eğri siyah çizgileri de fark eder. Büyüdükçe bunların önemini kavrar. Bir öykü gerçekten heyecan vericiyse, öyküyü okuyan kişinin bu siyah işaretlerden heyecan çıkarmayı bir şekilde başardığını anlar. Burada da öğrenilmesi gereken kurallar vardır. Yazılar satır satır yazılır ve İngilizcede bunların yukarıdan aşağıya ve soldan sağa okunması gerekir. Arapça veya Çince yazılmış kitaplarla karşı karşıya kalan çocuklar, okumanın farklı yönlerde ilerlediğini öğrenmek durumundadır.

Çocuklar bir kitabın her okunduğunda aynı kaldığını da çok geçmeden fark eder. Sonuç olarak en çok sevdiği öykü tekrar tekrar okunduktan sonra onu ezberler. Uyku vaktinden önce bir iki sayfayı atlamaya kalkarsanız başınıza geleceklere hazır olun! Yorucu bir günün ardından çocuklarıma uyku öncesinde "Üç Küçük Domuz" masalını anlatıyor-

dum. Masalın "samandan ev" kısmından "tuğla ev" kısmına geçerek öyküyü kısaltmayı denedim. Öyküyü "İki Küçük Domuz" hâline getirdiğimin fark edilmeyeceğini düşündüm. Ama hiç şansım yoktu. Ciddi bir azar işittim ve atlamış olduğum kısma özel bir önem vererek öyküyü en başından anlatmak zorunda kaldım.

Çocukların çevrelerinde yazılı dile ne kadar çok maruz kaldığını bazen fark etmeyebiliyoruz. Yazılar her yerde karşılarına çıkıyor – dükkân tabelaları ve reklam panoları, süpermarketler, otobüslerin önü ve yanları, gazeteler ve zarflar, mutfak dolaplarındaki kutular ve şişeler, televizyon reklamları ve film jenerikleri ve elbette ki bilgisayar ekranları ve cep telefonları. Üç-dört yaşındaki çocukların birçoğu, hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde çevresinde olup bitenleri anlıyor ve bunu göstermek için bazı basit denemeler yapabiliyor.

Birkaç obje resmi toplayın; bazılarında yazı olsun, bazılarında da olmasın. Örneğin önünde numarası, yanında şirketin adı yazan bir otobüs veya vitrinin üstünde adı yazan bir dükkân fotoğrafı ve doğal bir manzara veya bir şey yapmadan duran bir grup insan fotoğrafı. Çocuğa bu resimleri gösterdikten sonra "hangisinde okuyabileceğin şeyler var" sorusunu sorun. Birçok küçük çocuk, kendisi okumayı öğrenmemiş olsa bile bunu ayrımı yapabilir.

Gazete okuyan bir kadın, bahçe işleri yapan bir erkek, mesaj gönderen bir delikanlı ve bisiklet süren bir kızın fotoğraflarını da göstererek de benzer bir deney gerçekleştirebiliriz. Bu defa "Bunlardan

hangisi bir şeyler okuyor?" sorusunu sorun. Okumayı öğrenmeye hazır olan çocuklar, kadın ve delikanlıyı işaret eder.

Bir sonraki aşama biraz zordur; sayfadaki farklı işaretleri fark etmek. İngilizcede öğrenilmesi gereken harfler ve noktalama işaretleri vardır. Çince ve Japoncada öğrenilmesi gereken resimli işaretler vardır. £, & ve @ gibi yalnızca birkaç resimli işaretin kullanıldığı İngilizce için bu çok alışılmadık bir durumdur.

İngilizce diğer birçok dil gibi alfabe kullanılarak yazılır. "Alfabe" sözcüğü Yunanlıların yazı sistemindeki ilk iki harfin adından gelir: "alfa" ve "beta." Alfabede harfler seslere karşılık gelir. Örneğin <b> harfi [b] sesine, <s> harfi [s] sesine karşılık gelir vs. Bir harften mi yoksa sesten mi bahsettiğimizi belli etmek için farklı türden parantezler kullandığımıza dikkat edin.

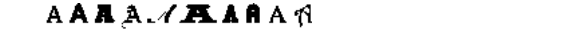
İdeal bir alfabede, her harf yalnızca bir sese karşılık gelir. Buna "fonetik alfabe" denir ve fonetik alfabeye sahip diller kolayca okunabilir. Ne yazık ki İngilizce fonetik alfabeye sahip değildir. İngiliz alfabesi 26 harften oluşur ama İngilizcede 40'tan fazla ses vardır. Bu bazı harflerin birden fazla sese karşılık gelmesi demektir. Örneğin <o> harfi nasıl telaffuz edilir? Yerine göre değişir. İngilizcedeki "got," "go," "son," "woman" ve "women" sözcüklerini söylerseniz bunu fark edeceksiniz. "Got" sözcüğünde olduğu gibi bazen çok kısadır. "Go" sözcüğünde olduğu gibi bazen uzundur. "Women" sözcüğünde olduğu gibi bazen neredeyse [i] sesi gibi duyulur.

Daha da kötüsü var. Bazen iki harf bir tek sesin

yerine geçer. Birisine sessiz olmasını anlatan sesi çıkarın. Bu sesi yazıya döktüğümüzde iki harf kullanmamız gerekir: "sh." Uzun bir [ş] sesi çıkarmak istersek ikiden fazla da olabilir: "shhhh." Yüksek sesle söylediğimizi göstermek istersek sonuna bir ünlem ekleyebiliriz: "sh!" Öğrenilecek ne kadar çok şey var. Ama daha da fazla olasılık var. Baş harfini büyük yazabiliriz: "Sh!" Tümünü büyük harflerle de yazabiliriz: "SHHH!" Bunu bir sözcüğe de dönüştürebiliriz: "shush."

Büyük harfler ekstra bir vurgu ekler. İngiliz alfabesinde 26 harf olsa da her harfin iki yazımı olduğu için 52 harf olduğu söylenebilir: "büyük A" ve "küçük a;" "büyük B" ve "küçük b" gibi. İngiltere'de matbaacılar "büyük" ve "küçük" harf yerine "upper-case" (veya "capital") ve "lower-case" terimleri kullanılır. Bu terimler, matbaacıların baskıda kullandığı harfleri iki büyük kutuda ("case") tuttuğu günlerden gelir. Büyük harfler üst kutudaki bölmelere; küçük harflerse alt kutudaki bölmelere yerleştirilmiştir.

Başka bir sorun daha var. Büyük veya küçük her harfin birçok farklı şekli olabilir. <A> harfi bir dergide veya bilgisayar ekranında aşağıdaki gibi ve çok daha farklı şekillerde görünebilir:

Bunlar, *yazıtipi* denilen farklı baskı tasarımlarıdır. Bütün bu farklara rağmen hepsinin bir tek harf olduğunu aşama aşama öğrenmeye başlarız. Ama başlangıçta bu farklar okunmanın önünde bir engel olabilir.

Çoğu çocuk, bütün bu farklara rağmen okumayı birkaç yıl içinde sökebilir. Ebeveynler genellikle çocuklarına alfabenin harflerini daha okula gitmeden önce öğretir. Birçok çocuk kendi adlarının harfleri gibi birkaç harfi yazma pratiği yapar. İlk başta harflerin kendi adlarını ifade ettiğini düşünürler. Örneğin "L" harfi "Lucy;" "M" harfi "Mateo" demektir. Harflere başka anlamlar da yüklenebilir. Örneğin "X" harfi "kiss" (öpmek); "K" harfi "cornflakes" (mısır gevreği); "P" harfi "Park Yeri" veya "M" harfi "McDonalds" anlamına gelebilir.

"Ben" veya "Baba" gibi harf dizilerini okuyup aynı anda söylemeye artık kısa bir adım kalmıştır. Çocuklar "sözcüklerin" başında ve sonunda boşlukların olduğunu da öğrenir. Sayfada bu sözcüklerin yer aldığını fark etmeye başlar. Örneğin Winnie the Pooh okunurken, birçok çocuk sayfadaki diğer sözcükleri okuyamasa da sorulduğu zaman "Pooh," "Kaplan" ve "Baykuş" gibi adları gösterebilir.

Sonra bir çığır açılır. Çocuklar İngilizcede <d>+<o>+<g> harf dizisinin [dog] derken çıkardıkları ses sekansına karşılık geldiğini çözer. Birçok sözcüğün bunun gibi olduğunu keşfederler ama "the" ve "cough" gibi alışılmadık sözcükleri ezberleyerek öğrenmek zorunda kalır. Ancak "cat," "top," "swim," "strong" ve "tomato" gibi sözcükler harf harf okunabilir. Çocuklar iki harfin bazen bir tek sesin yerine geçtiğini anladıktan sonra "tree" ve "look" gibi binlerce sözcüğü daha okuyabilir. Sonunda sözcükleri harf harf okumaları gerekmez ve akıcı bir biçimde okuyabilir.

"Heceleme" yeteneğini hiçbir zaman kaybetme-

yiz. Yeni bir uzun sözcükle karşılaştığımızda bunu hepimiz yaparız. Örneğin biyolojide önemli bir kavram olan "DNA" sözcüğünün uzun halini yüksek sesle okumayı deneyin: "deoksiribonükleik asit." Bunu ancak yavaş yavaş, parça parça söyleyebiliriz: "de-ok-si-ri-bo-nük-le-ik." Daha sonra sözcüğü bir kerede söyleriz. Birkaç denemenin ardından sözcüğü hiç düşünmeden telaffuz edebilirsiniz.

Bazı çocuklar okumayı kendi başlarına çözer ve okula gitmeden önce basit öyküleri okuyabilir ve hatta kısa sözcükler yazabilir. Ancak çoğunlukla okuma yazma öğrenimi okulda gerçekleşir. Bazı çocukların okumayı öğrenme noktasında özel bir problem yaşadığı da genellikle okulda ortaya çıkar. Bu çocuklar sesler ve harfler arasındaki ilişkiyi kavramakta güçlük yaşar. Harflerin sayfadaki sıralamasını akılda tutamaz. Kendilerini çok zorlasalar bile sayfadaki yazılar onlara karman çorman çizgiler gibi görünür. Buna *disleksi* (okuma güçlüğü) denir ve bu çocukların okuma güçlüğünü aşmak için ekstra yardıma ihtiyacı vardır.

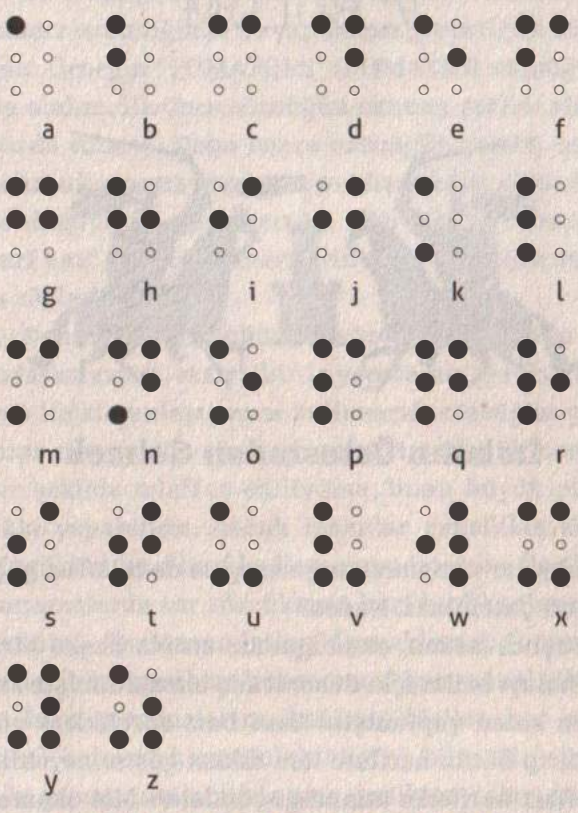
Okuma yazmayı öğrenen insanlara *okuryazar* denir. Dünya genelinde okuma yazmayı öğrenmemiş milyonlarca kişi vardır. Belki büyüdükleri yerlerde yakın bir okul olmadığı, belki okullarında çok az kitap veya yazma materyali olduğu için okuma yazmayı öğrenememiş olabilirler. İngiltere ve ABD gibi ülkelerde bile şaşırtıcı sayıda insan ya hiç okuyamaz ya da okumada büyük güçlük çeker. Ayrıca İngilizce konuşan hemen herkes er ya da geç yazım problemiyle karşılaşır. İngilizcenin yazımı neden bir kâbus gibidir?

ÖZEL HARFLER

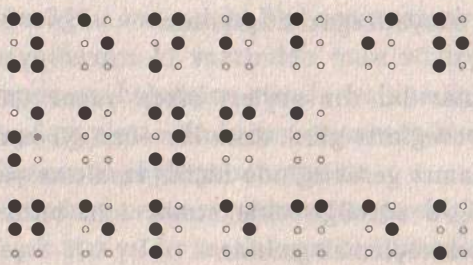
Göremeseydiniz okuma ve yazmayı nasıl öğrenirdiniz? En yaygın yöntemlerden biri, 19. yüzyılın başlarında Fransız Louis Braille tarafından icat edilen ve adını ondan alan *braille* alfabesidir. Körler için geliştirilen bu alfabede her harf, kabartılmış noktalarla gösterilir. Dikdörtgen hücrelerin içinde yer alan her harfin şekli parmak uçlarıyla dokunularak anlaşılır. Sayılar, noktalama işaretleri ve Fransızca gibi dillerdeki aksanlı harfler için özel şekiller vardır.

Daha gelişkin bir versiyonunda İngilizcedeki "and," "you" ve "have" gibi çok sık kullanılan sözcükler veya "ing" gibi yaygın olarak tekrarlanan sözcük parçaları (örneğin "jumping" ve "going") için de şekiller vardır. Bu özellikle uyarı işaretleri veya restoran menüleri gibi çok fazla boşluğun olmadığı hallerde bolca yer kazandırır.

Her hücrede kullanılabilecek altı olası nokta vardır ve aşağıda her siyah nokta kabartılmış olan noktaları gösterir. İngilizcede genellikle iki tane 10'lu grup ve 6'lı bir grup vardır. Dikkatlice bakarsanız K'den T'ye kadarkilerin A'dan J'ye kadar olanlarla hemen hemen aynı olduğunu fark edersiniz; yalnızca altta ekstra bir nokta vardır. U, V, X, Y ve Z harfleri de altlarında iki nokta olması dışında A'dan E'ye kadarki harflerin aynısıdır. Braille bu sistemi geliştirdiği zaman Fransızlar W harfini alfabelerinde kullanmadığı için W diğerlerinden farklıdır.

Aşağıda yazan cümleyi çözmeyi deneyin:

9. BÖLÜM

İmlanın Üstesinden Gelmek

İyi okurlar olmamıza rağmen yine de telaffuz güçlükleri çekebiliriz. Neden?

Başlıca neden, okuduğumuz sırada başka birinin imlayı bizim için düzenlemiş olmasıdır. İşin zor kısmı zaten yapılmıştır. Yani bazı sözcüklere göz gezdirip bütün harflere tam dikkat göstermeyebiliriz. Bazı harflerin atlandığı cümleleri bile okumak olasıdır.

Bu cmleyi okuybilceğnzi düşnyrum.

Mesaj yazanlar bu tür şeyleri sıkça yapar (30. Bölümde göreceğimiz gibi). Ama bir sözcüğü harf harf kodlamamız gerektiğinde hiçbir kısaltma yapamayız. Doğru sözcüğü elde etmek için *bütün* harfleri tek tek söylemek gerekir.

Bu oldukça zordur. Bir sözcüğü harf harf kodlamamız istendiğinde ne yapmamız gerektiğini düşünün. Örneğin "TOMATOES" [DOMATES] sözcüğünü ele alalım. İlk önce sözcüğün okunuş şeklini zihnimizde tutarız. Daha sonra sözcüğün yazılış şeklini hatırlamamız gerekir – yazılış şeklini daha önce gördüğümüzü varsayarsak. Son olarak sözcükte harf harf ilerleriz ve harflerin adlarını doğru sırayla söyleriz.

Daha önce gördüğümüz sözcüğün yazımını hatırlayamazsak, ekstra bir iş yapmamız gerekir. Seslere ilişkin anlayışımızı kullanarak sözcüğün yazımını zihnimizde çözmeye çalışırız. Sözcük normal bir şekilde telaffuz ediliyorsa, bunu büyük olasılıkla yapabiliriz. Ancak insanlar genellikle kolay sözcükleri harf harf kodlamamızı istemez. Özellikle yarışmalarda zor sözcüklerin harf harf kodlanması istenir – "accommodation" [konaklama], "bureaucratic" [bürokratik]ve "rhinoceros" [gergedan] gibi.

İmla yarışmalarına katılmış kişiler, her şeyin nasıl kolayca karıştırılabildiğini bilir. Bir sözcüğün yazımını bilebiliriz ama panikten dolayı yanlış harfler söyleyebiliriz veya harflerin sırasını karıştırabiliriz. Örneğin T-O-M-A-T-E-O-S diyebiliriz. Sözcüğün sonundaki E'yi unutmamak için o kadar kaygılarınız ki vaktinden önce söyleyiveririz! Yarışmanın hakemine ricada bulunmanın da hiçbir faydası olmaz. İmla yarışmasında her sözcüğü ilk denemede söylememiz gerekir.

İmlayı neden öğrenmemiz gerekir? Çünkü yaklaşık 300 yıldır insanların birbiri hakkında yargıda bulunma şeklinin parçası haline gelmiştir. İmla

kurallarını bilmezsek cahil, özensiz veya tembel olduğumuz izlenimi veririz. Bu her şeyi değiştirebilir. İşe başvuran iki kişiden biri başvuru formunu imla kurallarına uygun şekilde doldururken diğeri bunu yapmazsa, sizce hangisi işe alınır?

İmla kurallarını öğrenmek, internet kullanırken de önemlidir. Elektronik adresleri yanlış yazarsak, istediğimiz siteye erişemeyiz. Arama motorlarından birini açtığımızda aradığımız sözcüğü yanlış yazarsak, işe yarar sonuçlar elde edemeyiz. Google gibi arama motorları, sıkça yapılan yazım hatalarını fark edip düzeltme yapmamızı isteyecek kadar akıllıdır. Bir gün Florida hakkında arama yapmak istedim ve yanlışlıkla "Flordia" yazdım. "Bunu mu demek istediniz?" diye sordu. Evet, tabii ya. Çok teşekkür ederim.

Bilgisayarların çoğu yazım denetimiyle donatılır ve bir şeyi yanlış yazdığımızda bu özellik bazen faydalı olabilir. Yanlış yazılan sözcük ekranda bir şekilde vurgulanır; örneğin kırmızıyla altı çizilir. Ancak yazım denetimine tamamen güvenmemeliyiz. Sözcükleri yalnızca sözlükte var olmadığı için işaretleyebilir. Yanlışlıkla başka sözcükler yazdığımızda, yazım denetimi bunları fark etmez. Amerikalı profesör Jerrold Zar, bir zamanlar "Yazım Denetimine Övgü" adında bir şiir yazmıştı. Şiir şu dizelerle başlıyordu:

> Eye halve a spelling check her
> It came with my pea sea.
> It plane lee marks four my revue
> Miss steaks aye kin knot sea.

[Çevirmen notu: Şiirin düzeltilmiş hali aşağıdaki gibidir. İki şiirdeki sözcükler tamamen farklı olsa da sözcüklerin sesleri aynıdır. Yukarıdaki şiirde sıralanan sözcükler bir anlam ifade etmezken, aşağıda düzeltilmiş halinin çevirisine yer verilmiştir.

I have a spelling checker
It came with my PC.
It plainly marks for my review
Mistakes I cannot see.

Bir yazım denetimcim var
Bilgisayarımla birlikte geldi.
Açıkça işaret ediyor
Göremediğim hataları.]

Hiçbir bilgisayarın yazım denetimi bunda bir sorun görmez.

Yazım konusunda dikkatsiz davranırsak, her şey ters gidebilir. İnternette istediğimizi bulamamanın dışında anlamlı mesajlar göndermekte de güçlük çekeriz. Mesaj yazarken bazı harfleri atlamak "havalı" geliyorsa, öncelikle o harflerin orada olduğunu bilmemiz gerekir! En iyi mesaj yazanlar her zaman için sözcükleri harf harf kodlamakta da iyidir. Bizden kullanıcı adı ve parola isteyen sitelerde nasıl oturum açtığımızı düşünün. Yazım yanlışı yaparsak siteye giremeyiz. Yazımı mümkün olabildiğince iyileştirmek için sarf ettiğimiz gayretin karşılığını alırız.

Sözcükleri yanlış yazıp yazmadığımızı umursa-

madığımız çok az yer vardır. Facebook veya Twitter gibi sosyal ağ sitelerinde çevrimiçi sohbet ederken ya da anlık iletiler, telefon mesajları veya e-postalarda yazım hataları yapmak başımıza dert açmayabilir. Ancak bunlarda bile tetikte olmamız gerekir. Çok fazla hata yaparsak, insanlar bizim ne söylediğimizi anlamayabilir.

Elbette ki ilk planda standart imlanın geliştirilmesinin nedeni budur. Hepimiz aynı imla kurallarını kullanırsak, birbirimizin yazdıklarını anlayabiliriz. Herkes kendi kişisel yazım sistemini kullansaydı bunu yapamazdık. Ortaçağda standart imla yoktu. İnsanlar sözcükleri istedikleri gibi yazabiliyordu; yazıda konuşma sırasındaki telaffuz şekli esas alınıyordu. İngiltere'nin kuzeyindekiler, sözcükleri kuzey aksanına göre yazıyordu. Güneydekilerse kendi aksanlarına göre tamamen farklı bir yazım kullanıyordu. İnsanların kendi tercih ettikleri yazımlar da vardı. Hiç kimse tutarlı olmayı çok fazla umursamıyordu. Ortaçağ elyazmalarında aynı sözcüğün aynı satırda farklı şekilde yazıldığına sık sık tanık olabiliriz. Kişi adları bile tutarlı şekilde yazılmaz. Shakespeare'in kendisinin yazmış olduğu düşünülen altı isim vardır. "Shaksper," "Shakspere" ve "Shakspeare" bunların arasında yer alır.

Topluma yeni bir ruh halinin yayıldığı 18. yüzyılda bu tablo değişmiştir. İmla, eğitimli kişileri eğitimsiz kişilerden ayırt edebilmenin yollarından biri haline gelmiştir. Bu tarihten sonra İngiliz okullarında çocukların imlayı doğru öğrenmesi gerekmiştir. Öğrencilere her gün öğrenilmesi gereken sözcükler verilmiş ve ertesi gün o sözcükleri öğre-

nip öğrenmedikleri sınanmıştır. Doğru imla kuşaklar boyunca çocukların zihnine kazınmıştır!

İngilizce imla neden bu kadar zordur? Zorluk, İngilizcenin bin yılı aşkın bir süre boyunca maruz kaldığı farklı etkilerden kaynaklanır. İngilizce ilk olarak Anglo-Sakson döneminde 7. yüzyıl dolaylarında keşişler tarafından yazıya dökülmüştür. Keşişler imlanın sesleri mümkün olabildiğince yansıtmasına gayret ederek ellerinden gelenin en iyisini yapmıştır. Örneğin dikkatlice dinlersek dört sesten oluşan "queen" [kraliçe] sözcüğü genellikle dört harfle yazılmıştır; "cwen" en sık kullanılan şeklidir. Ancak 1066'daki Norman istilasının ardından bu durum değişmiştir. Fransız yazarlar Britanya'ya gelmiş ve kendi tercih ettiklerini imla kurallarını da beraberinde getirmiştir. <qu> kullanımı bunlardan biridir. Uzun sesli harf de <ee> şeklinde yazılmaya başlanmıştır.

Yüzlerce sözcüğün yazımı değişmiştir. "Night" [gece] sözcüğündeki <gh> de buradan gelir. "Circle" [çember] ve "cell" [hücre] sözcüklerini neden <s> ile değil de <c> ile yazarız? Bunu da Fransızlar başlatmıştır.

"Ghost" [hayalet] sözcüğündeki <gh> nereden gelir? Anglo-Sakson döneminde sadece <g> kullanılmıştır. Bunun için Fransızları sorumlu tutamayız. Bu defa, değişiklik dünyanın farklı bir yerinden gelmiştir: Belçika ve Hollanda. William Caxton adındaki bir Londralı 1476'da matbaasını kurduğunda, bu işi öğrendiği Kuzey Avrupa'dan ustalar getirtmiştir. Bu ustalar da kendi tercih ettikleri yazım şekillerinden bazılarını beraberinde getirmiştir:

<gh> de bunlardan biridir. "Ghost" sözcüğü Felemenkçede "gheest" şeklinde yazılır.

Kitap basımı başladıktan sonra birçok sözcüğün yazımı sabit hale gelmiştir. Bu iyi bir haberdir. Kötü haber ise insanların konuşma şeklinin aşama aşama değişmesidir. Sonunda imla, sözcüklerin telaffuzunu yansıtmamaya başlamıştır. Anglo-Sakson döneminde "know" [bilmek] ve "Knight" [şövalye] gibi sözcüklerdeki <k> telaffuz edilmiştir ve bu telaffuz şekli Ortaçağa kadar taşınmıştır. Caxton da doğal olarak bu sözcükleri <k> ile basmıştır. Fakat bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi <k> telaffuz edilmemeye başlamış ve bugün halen kullandığımız telaffuza ulaşılmıştır. İmlanın da yeni telaffuzu yansıtacak şekilde değişmesi hoş olabilirdi ama bu gerçekleşmedi. Caxton'ın imlası aynı kaldı. Günümüzde bunun gibi birçok sözcükte "seslendirilmeyen harfleri" öğrenmek durumundayız.

16. yüzyılda "seslendirilmeyen harfler" daha da artmıştır. Birçok yazar, yazımda sözcüklerin kökenini okuyuculara göstermenin faydalı olacağını düşünmüştür. Örneğin "debt" [borç] sözcüğünü ele alalım. Bu sözcüğü [det] şeklinde telaffuz ederiz ve sözcüğün Ortaçağdaki telaffuz şekli de aynıdır. <det> ve <dett> gibi yazımlarla karşılaşırız. O halde <b> nereden gelmiştir? "Debt" sözcüğü Latince "debitum" sözcüğünden gelir. Yazarlar bu sözcüğün kökenine dair ipucu vermek için <b> harfini eklemiştir. Bu uygulama devam etmiştir ve günümüzde de "debt" sözcüğünü bu şekilde yazıyoruz.

Sonraki 400 yıl boyunca Britanya'dan insanlar dünyanın dört bir yanına seyahat etmiş ve yeni ob-

jeler, deneyimler, fikirler ve sözcükler getirmiştir. Portekizce, İtalyanca, Arapça ve Çince gibi birçok dilden yeni sözcükler gelmiş ve bu sözcüklerin nasıl yazılacağına karar verilmesi gerekmiştir. Bunun sonucuna çok tuhaf görünen yazımlar ortaya çıkmıştır. Bunlar İngilizcede daha önce hiç görülmemiş yazımlardır. İşte küçük bir seçki:

grotesque, pizza, gymkhana, karate, tattoo,
llama, bazaar, guitar

Bu sözcüklerden bazılarının nasıl yazılacağına karar vermek epeyce uzun zaman almıştır. Bugün bile yazarlar kimi sözcüklerin yazımında hemfikir değildir. "Yogurt," "yoghourt" veya "yoghurt" yiyor musunuz? Bugün üç yazım şeklini de görebilirsiniz.

Sonuçta ilk başta çok basit olan sistem bin yılı aşkın bir süre boyunca birçok farklı yöne çekildiği için İngilizce yazımı karmaşık hale gelmiştir. Daha basit hale getirmek için reform çabalarına girişilse de büyük bir başarı elde edilememiştir. Dolayısıyla imlayı öğrenmek için bolca zaman ve enerji harcamamız gerekir. Ama öğrendikten sonra çok faydalı bir ustalığa kavuşuruz. Dünyanın dört bir yanından insanların İngilizce yazdığı her şeyi okuyabileceğimizi biliriz. Ayrıca kendi yazdıklarımızın da İngilizce konuşulan dünyada herkes tarafından okunabileceğini biliriz. Herkesin aynı imlayı kullanmayı öğrenmesi, iletişimi çok kolaylaştırır. Aslında bu iletişim yollarından bazılarının temelidir. Standart yazım sistemi olmasaydı internet çökerdi.

İMLAYLA OYNAMAK

Standart yazım sistemi oluştuktan sonra insanlar özel efektler üretmek için bununla oynayabilir. Kendi adlarını özgün şekillerde yazan mağazalarla karşılaşırız: örneğin QuikTrip, SuperValu ve Toys "R" Us (genellikle "R" ters yazılır). Birçok ürün de özel yazımlara sahiptir: örneğin Nu Skin. Tuhaf yazımlar, internet sitelerinde de bilhassa yaygındır; zira yeni bir alan adı almak istediğimizde, büyük olasılıkla sözcüklerin normal yazımlarının çoktan alınmış olduğunu görürüz. Flickr gibi adların tercih edilmesi bundandır.

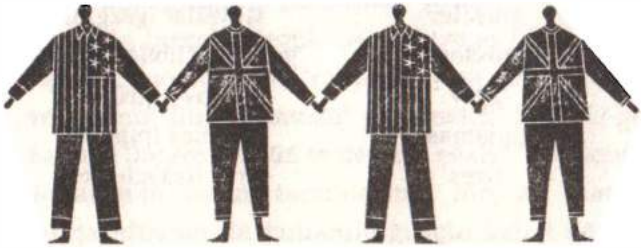
Müzik grupları da imlayla oynamaktan hoşlanır. İşte küçük bir seçki:

the Beatles	**Outkast**	**Siouxsie Sioux**
Rob da Bank	**Sugababes**	**the Monkees**
Eminem	**Gorillaz**	**Boyzone**

Bu yöntemi kullanarak yeni adlar türetmek zor değildir. Örneğin bir müzik grubu kurduğunuzu düşünelim. Grubunuza "Cool Dudes" adını vermeyi düşünüyorsanız, bu kulağa çok sıkıcı gelebilir. "Cool dudes" [havalı ahbaplar] günlük konuşmada çok sık kullanılan bir ifadedir. İmlayla oynamaya başladıktan sonra türlü türlü ilginç olasılıkla karşılaşabilirsiniz. "Kool Doods"a ne dersiniz?

Bu yalnızca sözcüğün gerisindeki "gerçek" yazımı bildiğimiz için işe yarar. Normal yazımının "Cool" olduğunu bilmeyenler kastedilen şeyi anlamayacaktır. Rapçiler de imlayı iyi bilmek zorundadır.

10. BÖLÜM

İmla Kuralları ve Çeşitlenme

Bir önceki bölümde "yogurt" sözcüğünün birden fazla yazıma sahip olduğuna değinmiştim. Bunun gibi başka sözcükler de var mıdır? Aslında epey çok.

Bir sözcükteki maddelere göz gezdirdiğimizde birden fazla yazıma sahip sözcüklerle sık sık karşılaşırız. Birçoğu İngiliz ve Amerikan İngilizcesindeki farklardan kaynaklanır. 1800'lerin başında Amerikalı sözlük yazarı Noah Webster, İngilizcenin daha Amerikalı görünmesini sağlamak için çeşitli sözcüklerin yazımını değiştirmiş ve bu değişiklikler yerleşmiştir. Günümüzde İngilizler bir Amerikan gazetesini okuduğunda birçok farkla karşılaşır. Elbette Amerikalılar da bir İngiliz gazetesini okuduğunda.

Amerikan İngilizcesi	*İngiliz İngilizcesi*
color	colour [renk]
center	centre [merkez]
pretense	pretence [hile, oyun]
traveler	traveller [gezgin]
jewelery	jewellery [mücevherat]
gray	grey [gri]
pajamas	pyjamas [pijama]
tires	tyres [tekerlekler]

Ve çok daha fazlası.

ABD'nin dışında dünyanın farklı yerlerinde yaşayanlar, Amerikalıların imlasının onları hiç ilgilendirmediğini düşünebilir. Ne yazık ki hayat o kadar basit değil! ABD çok güçlü ve etkili bir ülke olduğundan Britanya, Avustralya, Kanada ve dünyanın diğer yerlerinden insanlar Amerikan yazımını dört bir yanda görür. Filmler, kitaplar, popüler şarkılar ve internette bununla karşılamamak mümkün değildir. Google'da "color" sözcüğünü arattığınızda 867 milyon sonuç, "colour" yazdığınızda 163 milyon sonuç elde edersiniz. Fakat yazılımın işleyiş şekli nedeniyle sonuç listesine baktığımızda her iki yazım şeklini de görürüz.

Sonuç olarak son 200 yıldır Amerikan imlası dünyanın değişik yerlerindeki insanların yazım şeklini etkilemektedir. Geçmişte Britanya'da yalnızca "encyclopaedias" [ansiklopediler] vardı; yani <ae> kullanılırdı. Günümüzde daha çok "encyclopedias" var; yani <e> kullanılıyor. Bilgisayarlarla çalışan birçok İngiliz "programme," "hard disc" ve

"analogue" yerine Amerikalıların "program," "hard disk" ve "analog" yazımını kullanıyor.

Noah Webster, Amerikan yazımını derleyip düzenlemeye çalışırken Britanya'da da İngiliz yazımını düzenlemeye çalışanlar insanlar vardı. 18. yüzyılda birçok sözcük halen birden fazla yazıma sahipti: "raindeer" ve "reindeer" [ren geyiği], "error" ve "errour" [hata], "music" ve "musick" [müzik] gibi. Samuel Johnson 1755'te dev bir sözlük derlemiştir. Johnson'ın yazım tercihlerinin birçoğu matbaalar tarafından da kullanıldığı için kabul görmüştür. Örneğin Johnson'ın sayesinde "receit" değil "receipt" (<p> ile) ve "intire" değil "entire" (<e> ile) yazımını kullanıyoruz. Öte yandan Johnson'ın tercihlerinin tümü yerleşmemiştir. Johnson, <c> ile biten tüm sözcüklerin <ck> ile bitmesi gerektiğini düşünmüştür ama bu kesinlikle benimsenmemiştir. Günümüzde "comick" ve "musick" yerine "comic" ve "music" yazıyoruz.

Matbaacılar ve yayıncıların imla tercihleri de bir sözcüğün yazımının doğru kabul edilip edilmemesinde büyük bir etkiye sahiptir. Günümüzde bile her zaman hemfikir değildirler! Bir kitabı alıp açtığınızda bir yazım şeklini, başka bir kitabı alıp açtığınızda başka bir yazım şeklini görebilirsiniz. Bu farklılıklardan bazılarını görelim:

[hüküm]	
judgment	judgement
[tanımak]	
recognise	recognize

flower-pot	flower pot	flowerpot [saksı]
biased	biassed [önyargılı]	
movable	moveable [taşınabilir]	
enthral	enthrall [etkilemek]	
the equator	the Equator [ekvator]	

Bazen de kullandığımız yazım şekli, anlamı temel alır. Tiyatro programı derken "programme" ama bilgisayar programı derken "program" yazım şeklini kullanırız.

Bir kitabı okurken bu çeşitliliği fark etmezsiniz. Çünkü kitap yayınlanmadan önce *metin editörü* tarafından gözden geçirilir ve alternatif yazımlara sahip sözcüklerin aynı şekilde yer alması sağlanır. Mesela bir roman yazarsam ve romanda aşağıdaki gibi bir cümle kullanırsam, büyük ihtimalle bunda bir tuhaflık görürsünüz:

> I *realised* John was upset and he *realized* I was. [John'un üzgün olduğunu fark ettim ve o da benim üzgün olduğumu fark etmiş.]

"Bir karar veremez misin?" diye sorabilirsiniz. İngilizcede sözcüğün her iki yazım şekli de mevcut olduğundan, bir kitap –veya makale– yazarken önce bir yazım şeklini, sonra diğerini kullanabilirsiniz. Metin editörleri bu tür tutarsızlıkları giderir. (Bu

kitapta "realize" gibi sözcükler her zaman "z" ile yazılmıştır.)

Dolayısıyla doğru yazım kullanmanın önemine dikkat çekenler haklıdır. Eski yazım şekillerini kullanırsak, kastettiğimiz anlamı iletemeyiz. Ancak bazen birden fazla "doğru yazım" olduğunu da fark etmeliyiz. Hangisini kullanacağımıza nasıl karar veririz? Çoğu kişi, öğretmenlerinin okulda öğrettiği yazım şeklini kullanır. Bu her zaman böyle olmuştur.

İmla, yazım şeklimizin eleştirilmesini istemiyorsak dikkat etmemiz gereken alanlardan biridir. Peki ya diğerleri?

Noktalamayı da öğrenmemiz gerekir. Binlerce yazım şekline oranla sadece bir düzine kadar noktalama işaret olduğu için bunun kolay olacağı düşünülebilir ama yine de birçok karmaşık yönü vardır. Cümlenin sonuna ulaştığımızı göstermek için bir tür işarete ihtiyacımız olduğunu öğrenmek çok zor değildir. İngilizcedeki seçenekler şunlardır:

Mary went into the garden. [Mary bahçeye gitti.]
Mary went into the garden?
Mary went into the garden!
Mary went into the garden...

Elbette bir sohbet odası veya anlık mesaj gibi gayri resmi yazımda şunları da yapabiliriz:

Mary went into the garden!!!!!!!!!
Mary went into the garden???

Çocuklar, okumayı öğrenirken bu farklı işaretlerin anlamını da öğrenir ve her işaretin anlamı gayet net olduğundan bunu genellikle kolayca başarır. Soru sormak için soru işareti kullanırız. Güçlü bir duyguyu ifade etmek istersek ünlem işareti kullanırız. Bir cümlenin tamamlanmadığını göstermek için üç nokta kullanırız. Herhangi bir özel anlam eklemeden sadece cümlenin tamamlandığını göstermek istersek nokta kullanırız.

Ancak bazı noktalama işaretlerini kullanmayı öğrenmek daha zordur. Bunların kullanımı hakkında herkes hemfikir değildir. Virgülleri ele alalım. Hangi sözcüklerin birbirine ait olduğunu göstermemize yardım ettiği için virgül faydalı bir işarettir. Birisi size şu mesajı bırakırsa, kaç şey satın alırsınız?

Get some fruit, juice, tomatoes, and eggs.
[Meyve, meyve suyu, domates ve yumurta al.]

Elbette ki dört. Peki aşağıdaki mesajda?

Get some fruit juice, tomatoes, and eggs.
[Meyve suyu, domates ve yumurta al.]

Bu kez üç. Virgül her şeyi değiştirir.

Aynı mesajda "domates" sözcüğünden sonra virgül konmazsa herhangi bir değişiklik olur mu?

Get some fruit, juice, tomatoes and eggs.

Hiçbir fark olmaz. Bu tür cümlelerin kitap ve dergilerde nasıl yer aldığına baktığımızda, bazılarının

bir listedeki "ve" sözcüğünden önce virgül koyduğunu ama bazılarının da virgül koymadığını görürüz.

Noktalama işaretlerinin kullanımının güçlü bir kişisel boyutu vardır. Mümkün olabilecek her yere virgül koyan bir romancı tanıyorum. Cümleleri aşağıdaki gibi yazıyor:

> Fortunately, the bus was on time, so Sheema wasn't late for the concert.
> [Neyse ki, otobüs zamanında geldi, böylece Sheema konsere geç kalmadı.]

Virgülleri mümkün olabildiğince kaldıran bir başka romancı tanıyorum. O da cümleleri aşağıdaki gibi yazıyor.

> Fortunately the bus was on time so Sheema wasn't late for the concert.

Bazıları bu tür konularda çok hassastır: "Fortunately gibi bir sözcükten sonra DAİMA virgül koymalısın." Ama herkes aynı fikirde değildir. Her ikisini tercih eden ünlü yazarlar vardır.

Virgül kullanıp kullanmamak, birçok unsura bağlıdır. Bazen seçim şansımız yoktur. Modern İngilizcede aşağıdaki cümlede herkes virgül kullanır:

> They were playing trumpets, clarinets, violins, oboes...
> [Çeşit çeşit enstrümanlar çalıyorlardı: trompet, klarnet, keman, obua...]

Ama hiç kimse aşağıdaki cümledeki gibi virgül kullanmaz:

> The musicians, went home.
> [Müzisyenler, eve gitti.]

"Fortunately" gibi örneklerde virgül kullanılıp kullanılmayacağı ise cümlenin kulağa nasıl duyulmasını istediğimize göre değişir. Virgül eklemek, cümlenin akışını veya ritmini farklılaştırabilir. Bazı yazarlar virgül kullanıp kullanmamaya karar vermek için uzun uzadıya düşünür. Oyun yazarı Oscar Wilde bir keresinde şu ifadeyi kullanmıştır: "Bütün sabahı şiirlerimden birini düzelterek geçirdim ve bir virgülü çıkardım. Ama öğleden sonra geri koydum."

İmla ve noktalama kuralları ve bunların kullanımı hakkında tartışmalar sadece İngilizceye özgü değildir. Yazıya dökülen her dilde bunlarla karşılaşırız. Tabii ki kurallar İngilizcedekilerle aynı olmayabilir. İspanyolcada dikkatimizi çeken ilk özelliklerden biri, soru ve ünlem işaretlerinin cümlenin başına ve sonuna yerleştirilmesi ve cümlenin başındaki işaretlerin ters olmasıdır:

Türkçe	İspanyolca
Nasılsın?	¿Cómo está? (telaffuz "kohmoh esta")
Ne yazık!	¡Qué lástima! (telaffuz "ke lasteema")

İspanyolca yazarken kendi dilimizin kurallarını değil bu dilin kurallarını uygulamayı öğrenmeliyiz.

Kendi dilimizde bile işaret sistemi her zaman geliştiği için yeni kuralları öğrenmemiz gerekir.

Özellikle internet yeni noktalama işaretleri getirmiştir. Web adreslerini aşağıdaki gibi yazarız:

http://www.thisisanexample.com/chapter10

Bu adresi yüksek sesle okurken, "nokta" [dot] ve "bölme" [slash] dememiz gerekir. Bu noktalama kuralları tarihçesinde bir yeniliktir.

Sonuçta imla ve noktalama hakkında öğrenmemiz gereken çok şey vardır ve bütün kuralları, bütün kuralların istisnalarını ve kullanım hakkındaki bütün belirsizlikleri öğrenmemiz yıllar alır. Ama bunu başardıktan sonra güçlü bir konumda oluruz. Dünya çapında bir insan topluluğunun üyesi haline geliriz. Bu topluluğun bütün üyeleri aynı kuralları uyguladığı için onların yazdıklarını okuyabiliriz ve onlar da bizim yazdıklarımızı okuyabilir.

Bütün bunları özetlemek için bir sözcük kullanmamız gerekir ve bunun için "standart" sözcüğünü kullanırız.

İmla ve noktalamayı öğrenirken yaptığımız şey "standart" dili öğreniriz: standart İngilizce, standart İspanyolca, standart Fransızca veya hangi dili konuşuyorsak onun standardı. Standart yazım şekli, insanların birbirini anlayabileceği anlamına gelir. İmla ve noktalama, bunu sağlamanın temel yollarından ikisidir.

Yani bunu sağlamanın başka yolları da vardır. Sözcük dağarcığımıza da dikkat etmeliyiz. Ama her şeyden önce standart dilbilgisini öğrenmeliyiz.

@ İŞARETİNİ NASIL OKURUZ?

1971'de Amerikalı bilgisayar mühendisi Ray Tomlinson ilk e-postayı göndermiştir. Bilgisayar sisteminde mesajları gönderip alan e-posta göndericisinin konumunu belirtmek için bir simgeye ihtiyaç duymuştur. Bunun üzerine @ işaretini seçmiş ve "at" [okunuşu: et] olarak telaffuz etmiştir. Bugün de bu işaret İngilizcede "at işareti" olarak bilinir.

Ancak bazı dillerde bu işarete farklı adlar da verilir. Bu işaretin eğlenceli şekline bakan insanlar onu türlü türlü şeylere benzetmiştir: örneğin kurt, fil hortumu veya maymun kuyruğu. Polonya'da "malpa" (maymun), Rusya'da "sobaka" (köpek) ve Yunanistan'da "papaka" (ördek yavrusu) adı verilmiştir. Kendi adıma en hoş bulduğum ad ise Finlandiya'dan: Fincede "miyavlamak" anlamına gelen "miukumauku."

11. BÖLÜM

Dilbilgisi Kuralları ve Çeşitlenme

6. Bölümden hatırlayacağınız gibi dilbilgisi, sözcüklerden cümleler kurma şeklimizdir. Konuşmayı öğrenirken, uygulanan kuralları keşfederiz. İngilizcede aşağıdaki gibi birçok cümle duyarız:

I bought a coat.
[Ben bir kaban satın aldım.]
Little Johnny broke a window.
[Küçük Johnny pencereyi kırdı.]
The postman delivered some letters.
[Postacı mektupları teslim etti.]

Her cümlenin üç parçasının olduğunu çözebiliriz. Birisi ("Ben," "Küçük Johnny," "Postacı") bir şey yapmıştır ("satın almak," "kırmak," "teslim etmek") ve bunun sonucunda bir şey etkilenmiştir – "bir kaban" satın alınmıştır, "pencere" kırılmıştır, "mek-

tuplar" teslim edilmiştir. İngilizcede herkes bu şekilde konuşur ve yazar. Kastedilenin anlaşılması için sözcüklerin bu sıralamayı takip etmesi gerekir. Biri aşağıdaki gibi cümleler kurmaya başlarsa beyaz önlüklüleri çağırırız:

Bought a coat I.
A window broke little Johnny.
Delivered the some letters postman.

Benzer bir şekilde, cümlenin parçalarının da kuralları olduğunu öğreniriz. Örneğin "coat a," "postman the" ve "letters some" değil "a coat," "the postman" ve "some letters" deriz. "Johnny little" değil "little Johnny" deriz. Bu konuda da herkes hemfikirdir.

Bunlar standart İngilizcenin temel kuralların-dan bazılarıdır. Bazı dilbilgisi terimlerini bilirsek, kuralların ne olduğunu söyleyebiliriz. İngilizcede "the" *belgili tanımlıktır* [*artikel*]. "Postacı" ve "pencere" gibi sözcükler *isimdir*. "İngilizcede belgili tanımlık her zaman isimden önce gelir" diyebiliriz.

Bütün dillerde aynı kural var mıdır? Hepsinde yoktur. Kimi dillerde belgili tanımlık, isimden *sonra* gelir. Rumence "otel" sözcüğü İngilizcedekiyle aynıdır ve "ul" da "the" tanımlığına karşılık gelir. Ama Rumence "the hotel" demek istersek, "hotel the" yani "hotelul" dememiz gerekir.

İngilizcede istediğimiz şeyi söylememize yardımcı olmayı amaçlayan yüzlerce dilbilgisi kuralı vardır. Birden fazla şey hakkında konuşmak istersek, isimlerin *tekil* ve *çoğul* hallerini kullanarak bunu yapabiliriz: örneğin "egg" ve "eggs" [yumurta ve yu-

murtalar], "mouse" ve "mice" [fare ve fareler] gibi. Bir şeyleri betimlemek istersek *karşılaştırmayı* kullanabiliriz: örneğin "big," "bigger" ve "biggest" [büyük, daha büyük ve en büyük]. Gelecekte gerçekleşecek bir şey hakkında konuşmak istersek, İngilizce bize çeşitli seçenekler sunar ve bunların her birinin anlamı biraz farklıdır: "I will go," "I might go," "I'm about to go" [gideceğim, gidebilirim, gitmek üzereyim] gibi.

Bunlar İngilizce konuşan herkesin aynı şeyi yaptığı örneklerdir. Bir başka deyişle standart İngilizcenin parçasıdır. Ancak ara sıra herkesin aynı şeyi *yapmadığı* cümlelerle karşılaşırız. Örneğin bir köyde postane olmadığını nasıl ifade edersiniz? İşte bunun birkaç yolu:

1. The village does not have a post office.
2. The village has no post office.
3. The village doesn't have a post office.
4. The village hasn't got a post office.
5. The village hasn't got no post office.
6. The village ain't got no post office.

Hepsi aynı şeyi ifade eder ama aynı hissi vermez değil mi? 1. ve 2. örnek daha özenli ve resmidir. 3. ve 4. örnek günlük konuşma diline aittir. 5. ve 6. örnek ise sokak ağzıdır.

Gazetelerde veya televizyon haberlerinde bu cümlelerden hangisiyle karşılaşırsınız? Büyük olasılıkla 1. ve 2. cümleyi. Köyü ziyaret eden gezgin bir muhabirden 3. ve 4. cümleyle duyabilirsiniz. Muhabirin röportaj yaptığı köylülerden de 5. ve 6. cümleyi duyabilirsiniz. Ama gazeteciler başka birinin

sözlerini aktarmadıkça 5. ve 6. cümleyi bir gazetede asla görmezsiniz. Bir haber spikerinin aşağıdaki haberi paşlaştığını düşünün:

> "Saat altı haberleri. Bugün Yorkshire'daki Plopton köyünde binlerce kişi sokakları doldurdu ve yerel merkezin kapatılmasını protesto etti. Köyde hiç postane yok..."

Bu haber okunurken "köyde hiç postane yok" anlamında "The village ain't got no post office" cümlesi kullanılır mı? Hiç sanmıyorum.

"Ain't" ve "hasn't got no" gibi kullanımlar *standart dışı* İngilizcenin örnekleridir. Günlük konuşmalarda milyonlarca kişi tarafından her ikisi de kullanılır ama bunların "iyi İngilizce" olmadığı düşünülür. İngilizce konuşan toplum, 200 yılı aşkın bir süredir bazı konuşma ve yazma şekillerinin "iyi," bazılarının da "kötü" olduğu düşüncesiyle yaşamıştır. Aynı şey sofra adabı gibi diğer davranış şekilleri için de geçerlidir. Bıçağı ağzımıza götürmek görgüsüzlüktür. Çorbayı höpürdeterek içmek görgüsüzlüktür. Çorba kâsesini ağzımıza götürüp lıkır lıkır içmek görgüsüzlüktür. Öte yandan çorba kâsesini kendimizden biraz uzak tutup kaşığımızı kullanarak sessizce içmek görgü kurallarına uygundur.

Neden çorbayı bu şekilde içmek "iyidir" de diğerleri kötüdür? Bu şekilde alışılagelmiştir. Belirsiz ve uzak geçmişte bunlar toplumdaki en güçlü kişiler arasında moda haline gelmiş ve yer etmiştir. Eleştirilmek istemiyorsak bizim de bu şekilde davranmamız gerekir.

Neden "hasn't got any" demek iyi, "ain't got no" demek kötüdür? Aynı gerekçeyle. Geçmişte –daha net bir tarih vermek gerekirse 18. yüzyılda– toplumdaki en güçlü kişiler çok zarif olduğunu düşündükleri şekilde konuşup yazmaya başlamıştır. Sıradan insanların sokaklarda "ain't got no" gibi ifadeler kullandığını duyan üst sınıfın üyeleri farklı şekilde konuşmaya ve yazmaya karar vermiştir. Daha başka birçok cümle türü de bundan etkilenmiştir. Üst sınıfın üyeleri, "sıradan" insanların konuştuğu gibi "I were sat down" veya "We was eating" gibi ifadeleri asla kullanmamıştır.

Kraliyet ailesi, aristokratlar, piskoposlar, profesörler ve diğer tüm önemli kişiler "does not have any" gibi ifadeleri normal konuşma ve yazma tarzı olarak tercih etmesinin ardından, toplumda yer edinmek isteyen herkes aynı tercihi yapmak için muazzam bir baskı hissetmiştir. Dolayısıyla uçurum derinleşmiştir. Üst sınıflar, yukarıdaki 5. ve 6. örneği ya da "I were sat down" gibi cümleleri kullanan kişilere "özensiz," "dilbilgisi cahili," "pervasız" gibi olumsuz sıfatlar yakıştırmıştır. Alt sınıflar da 1. ve 2. örneği ya da "I was sitting down" gibi cümleleri kullananlara "sosyetik," "yapmacık," "züppe" gibi farklı olumsuz sıfatlarla karşılık vermiştir.

Bu uçurum günümüzde de varlığını korur. İlk dört örnek standart İngilizce olarak kabul edilir; 1. ve 2. örnek daha resmi bir tarzda, 3. ve 4. örnek daha gündeliktir. Fakat 5. ve 6. örnek standart dışı görülür. Dolayısıyla dikkatli olmamız gerekir. Sokakta arkadaşlarımızla konuşurken bu gibi örnekleri kullanırsak sorun yaşamayız ama makale ya-

zarken, sınavlarda, herkesin önünde konuşurken ya da insanların en iyi davranışları sergilememizi beklediği başka herhangi bir yerde büyük olasılıkla garip bakışlarla karşılaşırız ve düşük notlar alırız!

Standart İngilizce ilk bakışta görünenden daha fazlasıdır. İngilizcenin dünya genelinde en yaygın anlaşılan türü olmanın dışında, iyi bir iş veya toplumda etkili bir pozisyon elde etmek istiyorsak en faydalı olan türdür. Bu doğal olarak öğrenilmez. Hepimizin standart İngilizceyi yazmayı öğrenmemiz gerekir. Okula gittiğimizde bunu öğreniriz. Ayrıca çok az kişi küçük yaştan itibaren standart İngilizceyi konuşarak büyür. Bu da öğrenilmelidir ve yine okulda öğrenilir. Okulun dışında çoğu çocuk 5. ve 6. örnekteki gibi cümlelerin doğal olduğu türden bir İngilizce konuşur. Ebeveynleri ve toplumdaki birçok insan gibi. Britanya, İrlanda, ABD, Kanada, Avustralya, Güney Afrika ve İngilizcenin ana dil olarak konuşulduğu her yerde "ain't" kullanımıyla karşılaşırsınız.

Çocuklar okula gittiklerinde evde ve sokaktaki konuşma şeklinin alternatif bir yolunun olduğunu öğrenir. Öğretmenler geçmişte öğrencilere ev içindeki konuşma şeklinin "kötü," standart konuşma şeklinin "iyi" olduğunu söylerdi. Bunun sonucunda konuşma şeklinden dolayı aşağılık kompleksi yaşayan kuşaklar yetişti. Günümüzde çoğu öğretmen daha dengeli bir bakış açısına sahip. Her iki versiyonun da yeri teslim ediliyor.

Hayatın karşımıza çıkardığı bütün koşulların üstesinden gelmek istiyorsak hem sokak hem de sınıf dilbilgisine ihtiyaç duyarız. Çocuklar sınıfta sokak dilbilgisini kullanırsa öğretmenleri tarafından eleştirilir ama sokakta da sınıf dilbilgisini kullanırsa bu

kez arkadaşları tarafından eleştirilir. Bu nedenle dilin iki türü arasındaki farkları anlamak ve böylece onları birbirine karıştırmamak önemlidir. Tıpkı imla ve noktalamada olduğu gibi bunlara hâkim olduktan sonra, her ikisini de akıllıca kullanabiliriz.

Bazı gazeteler ve dergiler standart dışı İngilizceyle kelime oyunları yapar. Ara sıra aşağıdaki gibi manşetler görebiliriz:

WE AIN'T SEEN NOTHING YET
[HENÜZ BİR ŞEY GÖRMEDİK]

Bu manşet, bu bölümde üzerinde durduğumuz standart İngilizcenin iki kuralını da ihlal eder. Ancak gazetenin bir kelime oyunu yaptığını hemen fark ederiz. Aşağıdaki başlık için de aynı şey geçerlidir:

IF IT AIN'T BROKE, DON'T FIX IT.
[BOZUK DEĞİLSE KURCALAMA]

Bu manşette "ain't" sözcüğünün yanı sıra "break" sözcüğünün standart dışı şekli kullanılır. Standart İngilizcede manşet aşağıdaki gibi olacaktır:

IF IT ISN'T BROKEN, DON'T FIX IT.

Etki kesinlikle aynı değildir.

Daha önce birçok insanın evde ailesiyle ve arkadaşlarıyla standart İngilizce konuşmadığını söylemiştim. Peki nasıl konuşurlar? Diyalekt bu noktada devreye girer.

JEDİ'IN DÖNÜŞÜ

Uzaylılar da çoğu zaman standart dışı İngilizce sözcük dizimi kullanır. Bilebildiğim en iyi örnek, *Yıldız Savaşları* filmlerindeki Jedi Üstadı Yoda'dır. Yoda, İngilizcenin çok olağandışı bir şeklini konuşur. Cümlelerindeki parçaların beklenen sıralaması, sondan başa doğrudur.

> Killed not by clones, this Padawan. By a lightsaber, he was. To fight this Lord Sidious, strong enough you are not.
>
> [Bu Padawan, öldürülmedi klonlar tarafından. Öldürüldü bir ışın kılıcı tarafından. Lord Sidious'la dövüşmek için güçlü değilsin yeterince sen.]

Bu, senaryo yazarlarının akıllıca bir tercihidir. Cümle modelleri, normal İngilizcede kullanılanlara çok yakındır ve hepsini kolayca anlayabiliriz. Aynı zamanda yüzyıllar önceki İngilizcenin kimi yankılarına sahip olduğundan Yoda'nın yaşına uygundur. Fakat İngilizler sözcükleri hiçbir zaman bu şekilde sıralamadığı için tamamen yabancı bir dil kullanımı izlenimini ediniriz. Yoda tam da budur. Hiç kimse onun nereden geldiğini bilmez. Star Wars veri tabanında "bilinmeyen tür" olduğu söylenir.

12. BÖLÜM

Aksanlar ve Diyalektler

Bu fark ettiğimiz ilk şeylerden biridir. Ülkenin farklı bölgesinden ya da dünyanın farklı bir köşesinden gelip kendi dilimizi konuşan birini tanırız ve bizimle aynı şekilde konuşmadığını fark ederiz. Konuşması kulağa farklı gelir. Farklı sözcükler ve farklı dilbilgisi kullanır. Farklar öylesine büyük olabilir ki anlamakta güçlük çekebiliriz. Bu neden kaynaklanır?

Tamamen aksanlar ve diyalektlerle ilgilidir. Bu iki terim arasındaki farklı anlamak önemli olduğundan sırasıyla ayrı ayrı ele alacağım.

Diyalekt bir ülkenin belli bir bölgesine ait konuşma şeklidir. Yerel sözcükler ve ifadeler kullanır ve genellikle bunlar ülkenin diğer bölgelerinde de bilinir. Örneğin İngilizcede "wee child" ya da "bonny coat" ifadelerini kullanan biriyle karşılaşırsak İskoçya'dan geldiğine emin olabiliriz. "Wee" söz-

cüğü "little" [küçük], "bonny" sözcüğü "pretty" [hoş] anlamına gelir. "Jigger" boyunca koştuğunu veya "cozzy" giydiğini söyleyen biriyle karşılaşırsanız, büyük olasılıkla Liverpool'dandır. "Jigger" evlerin arasındaki dar yollar, "cozzy" ise özellikle yüzmek için giyilen bir kıyafettir. "Nowt" diyen biri ise muhtemelen Yorkshire'dandır ("nothing" [hiçbir şey] anlamına gelir).

Britanya'da İngilizce konuşulan dünyanın diğer her yerinden daha fazla İngilizce diyalekti vardır. Bunun nedeni, Britanya tarihinin büyük bir değişkenlik içermesidir: Avrupa'nın değişik yerlerinden gelmiş Germen toplulukları ülkenin farklı bölgelerine yerleşmiş ve bazıları Galler, İskoçya ve İrlanda'dan Keltlerle karışmıştır. Küçük bir bölgenin sakinlerinin kendi özel konuşma tarzını geliştirmesi çok zaman almamıştır. Fakat bütün ülkelerde aksan ve diyalektler vardır. ABD'de bir grup insana "y'all" diye seslenen birini duyarsanız Texas gibi güney eyaletlerin birinden geldiğini veya güneyli konuşmasını taklit ettiğini bilebiliriz ("you all" [hepiniz] anlamına gelir). Sirkeli sıcak suda pişirilmiş yumurta için "poached" yerine "dropped" sözcüğünü kullanan biri New England'da kuzey-doğudan gelmedir. Binanın önündeki "stoop" denilen merdivenlerde oturup "hero" (bir tür sandviç) yiyorsak, New York veya civarındayız demektir.

Bazı diyalektler yüzlerce yerel sözcüğe sahiptir ve birçoğu sözlüklerde derlenmiştir. Ülke genelindeki turizm merkezlerinde bunlarla karşılaşırız ve çevrimiçi olarak da bunların listesini bulabiliriz. Tek yapmamız gereken bir arama motoruna "New

York diyalekt," "Yorkshire diyalekt" (veya başka herhangi bir diyalekt) yazmaktır. Birçok sonuç elde ederiz. Kendi kullandığımız yerel sözcüklerden kendi listelerimizi de oluşturabiliriz. Diyalektler daima değişir ve gençlerin kullandığı sözcükler bazen yaşlıların kullandığı sözcüklerden farklıdır.

Diyalektler özgün dilbilgisi modellerine de sahiptir. Örneğin İskoçyalıların özgün bir "olumsuzlama" şekli vardır. "I canna come" [Gelemem], "I'm no going" [Gelmiyorum] ve "I dinna ken" [Bilmiyorum] diyen kişiler muhtemelen İskoçya'dandır. Standart İngilizcede bunlar sırayla "I can't come," "I'm not going" ve "I don't know" şeklinde söylenir. Britanya'da "five miles" yerine "five mile" [beş mil] ya da "I saw you" yerine "I saw thee" [Seni gördüm] denen birçok diyalekt vardır.

Diyalekt sözcükleri ve cümleleri bize bir kişinin belli bir kasaba veya ilden (örneğin New York), belli bir ilçe veya eyaletten (örneğin Yorkshire ya da Texas) veya ülkenin geniş bir bölgesinden (örneğin kuzeydoğu ya da İskoçya) geldiğini anlatabilir. İngilizcenin dünya genelinde nasıl kullanıldığına bakarsak, bütün ülkeler hakkında bile konuşabiliriz. "Avustralya İngilizcesi" veya "İrlanda İngilizcesi" üzerinde durulabilir. 10. Bölümde İngiliz ve Amerikan İngilizcesi üzerinde durmuştum. Burada diyalekt farklılıklarını geniş ölçekte ele alacağız.

Britanya'dakiler "We walked along *the pavement*" [Kaldırım boyunca yürüdük] derken, ABD'deki çoğu kişi "We walked along *the sidewalk*" der. Bir otomobilin parçalarını düşünün. Motor kaputuna Britanya'da "bonnet," ABD'de "hood" denir ve

ön cama Britanya'da "windscreen," ABD'de "windshield" denir. Britanya'da otomobilin önündeki tampona "bumper," arkadaki tampona "boot" denirken ABD'de bunlara sırasıyla "fender" ve "trunk" denir. İngiltere'de plakaya "number plate" denirken ABD'de "license plate" denir. İngiltere'de yan lambalara "sidelights" denirken ABD'de "parking lights" denir. İngiltere'de gaz pedalına "accelerator," vites koluna "gear stick" ve kilometre sayacına "milometer" denirken ABD'de bunlara sırasıyla "gas pedal," "gear shift" ve "odometer" denir.

İngiliz ve Amerikan İngilizcesi arasında dilbilgisi farkları da vardır. Saat 3.45'te bir İngilize saatin kaç olduğunu sorarsanız, muhtemelen "It's a quarter *to* four" yanıtını alırsınız. ABD'nin birçok bölgesindeyse alacağınız yanıt "It's a quarter *of* four" olur. İngiltere'de yeni bir kaban satın alan kişi bunu "I've just got a new coat" diyerek ifade ederken, Amerika'da bunun karşılığı "I've just gotten a new coat" şeklindedir. İngiltere'de otobüsün henüz gelmediğini söylemek için "The bus hasn't arrived yet" denirken, ABD'de "The bus didn't arrive yet" denir.

Diyalekt farklılıklarının tümü sözcükler ve dilbilgisiyle ilişkilidir. Bu noktada bir başka önemli terimi hatırlamamız gerekir: *aksan*. Aksanlar sadece telaffuzla ilgilidir. Diyalektler gibi aksanlar da bir kişinin hangi ülkeden veya ülkenin hangi bölgesinden geldiğini anlatır ama bunu sözcükler ve cümleler aracılığıyla değil sesler aracılığıyla yapar. Buraya kadar sözünü ettiğim tüm diyalektlerin bir aksanı vardır. İskoçyalılar İskoç aksanıyla konuşur. Liverpoollular Liverpool veya "Scouse"

aksanıyla konuşur. Amerikalılar Amerikan aksanıyla konuşur vs.

Aslında daha çok netleştirmemiz gerekir. İskoçyalıların birçok olası İskoç aksanından biriyle konuştuğunu söylemek daha doğrudur. Glasgow'daki aksan, Edinburgh'taki aksandan çok farklıdır ve yine İskoçya'nın farklı bölgelerindeki insanlar farklı aksanlarla konuşur. İngiltere veya ABD veya başka herhangi bir yer için de aynı şey geçerlidir. Tek aksanın konuşulduğu bir ülke yoktur.

Bir kişinin sadece bir aksanla konuştuğu da söylenemez. Aksanımız nerede yaşadığımıza ve kiminle konuştuğumuza göre zamanla değişir. Galler, Liverpool ve Güney İngiltere'de yaşadığıma göre kendi aksanım bu üç yerden seslerin bir karışımıdır. Galler'deyken aksanımın Galler parçası ön plana çıkar. Liverpool'a gittiğimde daha çok Liverpool aksanıyla konuşurum. Londra'ya gittiğimdeyse aksanım daha çok güneyli gibi duyulur.

Aksanım içinde bulunduğum duruma göre de değişir. Almanya'da bir öğrenci grubuna İngilizce ders veriyorsam, normalden biraz daha yavaş ve dikkatli konuşurum ve aksanım BBC'de haber okuyan bir spikerinkine benzer. Radyoda program yapıyorsam, telaffuzumun bölgesel özellikleri daha az belirgin hale gelir. Bir defasında radyoda yaptığım programı dinleyen bir hemşerim sokakta beni durdurup "Konuşan sanki sen değildin" demişti.

Ama bütün bu aksanlar *benim*. Hepsi kafamın içinde ve vokal organlarım her birinin üstesinden gelebiliyor. Sık sık başka aksanlara da farkında olmadan kayabilirim. Aslında bunu herkes yapar.

Kendi aksanınızdan farklı bir aksanla konuşanlarla tanıştığınızda onlara uyum göstermeye başlarsınız. Bir süre sonra onlar gibi konuşmaya başladığınızı fark edersiniz. Tabii onlar da sizin gibi konuşmaya başlar. Böylece her iki taraf da aksanının parçaları paylaşır. Birbirinizden ayrıldığınızda tekrar normal aksanlarınıza dönersiniz.

Neden akşanlara sahibiz? Aksanlar ülkenin hangi bölgesinden olduğunuzu yansıtır. Ama bununla sınırlı değildir. Aksanlar sahip olduğumuz sosyal arka planı veya yaptığımız işin türünü de yansıtabilir. Radyoda haber okuyan spikerlere kulak verin. Bazen bölgesel aksanlara sahiptirler ve ülkenin belli bir bölgesinden geldiklerini söyleyebiliriz. Ama genellikle bunu yapamayız. Duyabildiğimiz aksan ülkenin herhangi bir yerinden olabilir.

İngiltere'de nötr aksana *kabul gören telaffuz* denir. Bu aksan 18. Yüzyılın sonunda üst sınıftan kişiler arasında gelişmiştir. Hatırlayacağınız gibi 11. Bölümde bu tür kişilerin standart İngilizce dilbilgisini nasıl kullanmaya başladığını ele almıştık. Bu çoğunlukla bölgesel bir diyalekt kullanan alt sınıflarla aralarına mesafe koyma yollarından biriydi. Bir diğer yol ise sözcükleri bölgesel aksan izi olmaksızın telaffuz etmekti. Ülke genelinde sıradan insanlar "hospital" ve "hand" gibi sözcüklerdeki "h" sesini düşüyorsa, benimsenmiş telaffuzu kullananlar bunu tutmalıydı. Ülke genelinde sıradan insanlar "car" veya "heart" gibi sözcüklerdeki "r" sesini telaffuz ediyorsa, benimsenmiş telaffuzu kullananlar bunu düşürmeliydi.

Sonuç olarak, yeni bir aksan ortaya çıkmıştır.

Bu ilk başta toplumda kraliyet ailesi, piskoposlar, profesörler, doktorlar ve yargıçlar gibi güç sahibi kişiler tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Eton, Harrow ve Winchester gibi büyük devlet okullarında öğretmenler bunu kullanmaya başlamış ve çocuklara öğretmiştir. Bu okullardan birine ilk kez gelen çocukların aksanlarıyla daha büyük çocukların (veya hatta öğretmenlerin) nasıl alay ettiğini anlatan birçok öykü vardır. Yeni gelenler neredeyse birkaç gün içinde benimsenmiş telaffuzu kullanmaya başlar! 200 yıl önce yaşananların aynısı bazen günümüzde de yaşanıyor.

Bu çocukların birçoğu büyüdüklerinde hukukçu ve devlet memuru olmuş veya diğer güçlü konumlara gelmiştir. Birçoğu orduya veya donanmaya katılarak yurtdışına gitmiştir. 19. yüzyıl İngiliz İmparatorluğunun genişlediği bir dönemdir. Dünyanın dört bir yanında yeni koloniler kazanıldıkça, benimsenmiş telaffuzu kullanan İngilizler buralarda görevlendirilmiştir. Çok geçmeden bu aksan "Britanya'nın sesi" haline gelmiştir. Bu aynı zamanda BBC'nin sesidir. Bugüne kadar İngiliz İngilizcesi öğrenen birçok yabancıya da bu aksan öğretilmiştir.

1800'lerden itibaren *benimsenmiş telaffuz* Britanya'daki başlıca "kültürlü" aksandır. Birçok kişi tarafından "birinci sınıf" bulunur ve hiçbir zaman geniş kesimler tarafından konuşulmamıştır; olsa olsa nüfusun yüzde beşi tarafından kullanılmıştır. Bununla birlikte daha üst sınıf veya en iyi eğitimli kişilerle ilişkilendirilen aksan olmuştur. "Benimsenmiş" telaffuz olarak nitelendirilmesini de bundandır. Atalardan kalmış bir miras olarak görülmüştür.

Başka dillerin de "kültürlü" aksanları vardır. Fransa, İspanya ve üst sınıf-alt sınıf ayrımının köklü bir geçmişe sahip olduğu her ülkede "birinci sınıf" aksanlar vardır. İngilizce konuşulan dünyanın diğer parçalarında da kültürlü aksanlar vardır. Crocodile Dundee filmini seyrettiyseniz, Paul Hogan'ın Avustralya'nın sokak aksanlarından birini kullandığını duymuşsunuzdur. Avustralya'daki herkes o şekilde konuşmaz. Birçok Avustralyalı da eğitimli aksanlara sahiptir.

Britanya'da tablo değişmeye başlamıştır. Üst ve alt sınıflar arasındaki bölünme eskiden olduğu kadar keskin değildir. Bölgesel aksanlara sahip kişiler toplumda en iyi işlerden bazılarını alabilmiştir. Başbakan Gordon Brown İskoç aksanıyla konuşur. Huw Edwards BBC haberlerini Galler aksanıyla okur. Bu günlerde bir çağrı merkezini arayıp tren saatleri hakkında bilgi almak ya da otomobil sigortası yaptırmak istediğimizde, telefonun diğer ucundaki kişi büyük olasılıkla bölgesel bir aksan kullanır. Bir zamanlar yalnızca benimsenmiş telaffuz duyabilirdiniz. Oysa birkaç yıl önce dilbilimciler Britanya'daki çağrı merkezlerinde kullanılan aksanları araştırmış ve en popüler aksanların Edinburgh ve Yorkshire aksanları olduğu sonucuna ulaştı. Birmingham veya Newcastle gibi bazı aksanların ise neredeyse hiç kullanılmadığı görüldü.

İnsanlar aksanlar hakkında güçlü duygulara sahiptir. Onları "güzel" ve "çirkin," "zekice" ve "aptalca," "müzikal" ve "kaba" vs bulabilir. Ancak aksanlar bu şekilde sınıflandırılamaz. Bir kişiye melodik gelen aksan, başka birinin kulağını tırmalayabilir.

Bir bölgedeki insanların nahoş bulduğu bazı aksanlar, dışarıdan insanların kulağına hoş gelebilir. Birmingham aksanı İngiltere'dekiler tarafından genellikle hoş karşılanmaz. Ancak çok fazla İngilizce bilmeyen yabancılara birçok aksan dinlettiğimde, Birmingham aksanının en güzel aksanlardan biri olduğunu söylediler.

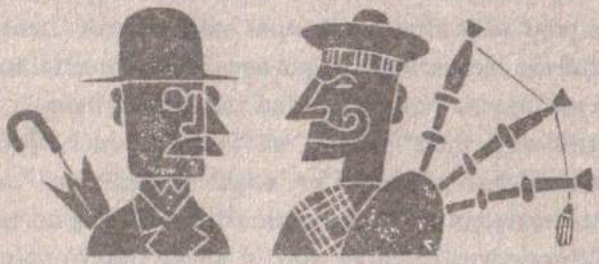
Aksanlar ve diyalektler hakkında neden bu kadar güçlü duygular besleriz? Bütün bunlar dilimizin kimliğimizi ifade etmesiyle ilgili daha geniş bir öykünün parçasıdır.

KİM VAR ORADA?

Aksanlar ve diyalektler her zaman var olmuştur. İngilizce kaleme alınmış ilk yazılardaki imla, sözcük dağarcığı ve dilbilgisi farklılıkları, yazarların ülkenin farklı bölgelerinden olduğunu gösterir. Daha da gerilere, insanların konuşmaya başladığı zamanlara dönersek yine aksanların var olduğunu tahmin edebiliriz.

Şunu hayal edin. Mağaranızdasınız ve dışarıda tehlikeli bir dünya vardır. Bir gürültü duydunuz ve ilkel konuşmanızla dışarıya seslendiniz: "Kim var orada?" Bir ses yanıt verir. Sesin aksanının kendi kabilenize ait olduğunu fark ederseniz, gönül rahatlığıyla dışarıya çıkabilirsiniz. Ama duyduğunuz aksanı tanıyamazsanız, dışarı çıkarken sopanızı yanınıza almayı ve tetikte davranmayı düşünebilirsiniz. Zira yabancı bir ses muhtemelen bir düşmana aittir.

Evrim "en uygun olanın hayatta kalması" meselesiyse, aksanların çok işe yaramış olabileceğini düşünüyorum. Aksanlara en iyi ayırt edebilenler daha uzun yaşamış olabilir. Aslına bakarsanız bu durum günümüzde de çok farklı değildir. Yabancı bir aksan duymanın insanları derhal savunma durumuna getirdiği bazı yerler geliyor aklıma. Muhtemelen sizin de aklınıza gelen yerler vardır.

13. BÖLÜM

İki Dilli Olmak

İskoç olmaktan çok gurur duyan bir İskoçyalı tanıyorum. İskoç eteği giyer, ekose desenli bir şapka takar ve gururla "Glasgowluyum" yazan bir rozet takar. Açıkça çok güçlü bir kimlik duygusuna sahiptir. Ancak bir problem var. Köşeden döndüğünde onun etek, şapka veya rozetini göremem. Onunla karanlıkta karşılaşırsam bunları göremem. Bu kıyafetlerini çıkarıp yüzmeye giderse onları fark etme şansım olmaz.

Peki bu kıyafetlerin veya rozetlerin hiçbiri yokken İskoç olduğunuzu nasıl belli edebilirsiniz? Konuşarak. Konuşmayı nerede olursa olsun algılarız. Karanlıkta da duyabiliriz. Deniz suyu soğuksa, büyük ihtimalle güçlü bir İskoç aksanıyla çığlık duyarız.

Aksanlar kolayca yol alabilir. Doğal olarak gelişir; küçük çocukların üç yaşından itibaren aksanlı konuştuğunu duyabiliriz. Üstelik hiçbir maliyeti yoktur. İskoçya, Galler veya New York'tan geldiği-

mizi gösteren kıyafetleri ve rozetleri satın almamız gerekir. Konuştuğumuz zaman nereden geldiğimizi göstermek için hiçbir şey satın almamız gerekmez.

Peki ya Japonya, Rusya veya Brezilya'dan biri için? Aynı şeyler geçerlidir. Japonlar kendi tarzlarında giyinebilir ve suşi yemek gibi Japonya'yla ilgili şeyler yapabilir. Fakat Japonya'dan olduklarını göstermenin en kolay yolu Japonca konuşmalarıdır. Aksanlar insanların nereli olduğunu anlatıyorsa, diller bunu daha da güçlü bir biçimde anlatır. Aşağıdaki boşlukları doldurun:

Danca konuşan biri _____
Lehçe konuşan biri _____
Galce konuşan biri _____

Büyük ihtimale Danimarkalı, Polonyalı ve Gallerlidir.

Bu egzersizin tam tersini yaparsanız yanıtları daha az öngörülebilir olacağına dikkat edin. Deneyin:

Gallerli ve _____ konuşuyor.

Bazıları için yanıt Galcedir. Bazıları içinse İngilizce olacaktır. Galce konuşanlar "İngilizce" yanıtını da verebilir; çünkü hepsi iki dili de konuşur, bir başka deyişle *iki dillidir*. İngilizcedeki bilingual sözcüğü Latinceden gelir: *bi* tıpkı *bicyle* ("iki tekerlek") sözcüğünde olduğu gibi "iki" anlamına gelir, *lingua* ise "dil" anlamına gelir.

İki dil konuşursak "bilingual" oluruz. Üç dil konuşursak "trilingual" oluruz. Üç veya daha fazla dil konuşursak genellikle "multilingual" [*çok dilli*] ol-

duğumuz söylenir ama "polyglot" sözcüğü de kullanılır. Dünyadaki en büyük dilciler düzinelerce dil öğrenmiştir. 3. Bölümde sözünü ettiğim Harold Williams'ı hatırlıyor musunuz? 58 dil konuşuyordu!

Bebeklerin dilleri kolayca öğrenmesini üzerinde dururken gördüğümüz gibi, insanların iki dilli olması normaldir. İnsanların yaklaşık dörtte üçü iki veya daha çok dili konuşarak büyür. Dünyadaki en doğal şeydir. İnsanlar evde bir dil konuşur. Pazara gittiğinde farklı bir dil konuşur. Okul veya kiliseye gittiğinde üçüncü bir dil konuşur. Birçok kültürün buluştuğu yerlerde sokaklar farklı dillerle doludur ve insanlar bütün bunları parça parça bilir.

Bir ülkede genellikle çoğunluğun konuştuğu bir dil vardır: Danimarka'da Danca, Fransa'da Fransızca vs. Ancak bu insanların çoğu başka diller de öğrenir. Oralarda yaşayan birçok insan göçmendir ve yetiştikleri ülkenin dilini de konuşur. Bütün ülkeler çok dillidir. Bazılarında bu özellik şaşırtıcı boyutlara ulaşır. Örneğin ABD genelinde konuşulan yüzlerce dil vardır.

Britanya bile bugünlerde çok dillidir. İngiltere'yi genellikle dünyanın tek dilli bir bölgesi olarak düşünürüz. Ama en başından beri çok dillidir. 5. yüzyılda Anglo-Saksonlar ülkeye geldiğinde Latince (Romalıların Britanya'ya geldiği zamandan beri) ve çeşitli Britanya dilleri (erken Galce ve Keltçe) konuşan insanları buldular. Britanya ve Avrupa'nın geri kalanı arasındaki ticaretin bir sonucu olarak adada muhtemelen başka kıta dilleri de konuşuluyordu.

Günümüzde özellikle Avrupa Birliği ülkelerinden geniş göç dalgaları nedeniyle Britanya'da çok

dillilik hızla artmıştır. 1999'da Londra okullarındaki 850.000 çocuğun ana dili araştırılmış ve 300'ün üzerinde dilin kullanıldığı tespit edilmiştir. Elbette ki en yaygını İngilizcedir. Güney Asya'dan gelenlerin dilleri bunu izler: Bengalce, Pencapça, Gujarati dili, Hintçe, Urduca gibi. Daha sonra Akdeniz çevresinden iki dil gelir: Türkçe ve Arapça. İki Afrika dili bunları izler: Nijerya'da konuşulan Yoruba ve Somali dili. Daha sonra Çin ve Güney Çin dilleri gelir.

Listeye devam edebilirim ama neyi kastettiğim anlaşılmıştır. Londra artık New York, Boston ve daha birçok Amerikan şehriyle beraber dünyanın çok dilli başkentlerinden biridir. Londra'nın iç bölgelerindeki ilkokulların yarısında öğrencilerin yarısından fazlasının anadili İngilizce değildir. Ortaokullarda bu oran hiç de daha düşük değildir: yüzde 40. Bu istatistikler 2006'dandır. Rakamlar günümüzde büyük olasılıkla daha yüksektir.

Londra özeldir ama tek başına değildir. Ülke ortalaması da yüzde altıdır. Yani her yüz çocuktan altısının ana dili İngilizce değildir. Britanya'daki her büyük şehir düzinelerce dil barındırır. Yurtdışından gelen insanlar meyve toplama veya otellerde çalışma gibi işler buldukları için daha küçük kasabalar ve köylerde bile karşımıza çıkar. Kuzey Galler'deki Holyhead'den İrlanda'daki Dublin'e tekneyle giderseniz, mürettebatın Litvanyaca, Lehçe ve Letonca gibi diller konuştuğunu duyabilirsiniz. Hatta şanlıysanız Galce ve İrlandaca bile duyabilirsiniz. Ama en çok Orta Avrupa dillerini duyarsınız.

İnsanlar neden dillerini konuşmaya devam eder? Göçmenler dünyanın yeni bir bölgesine gittiklerinde

neden eski dillerini bırakıp yeni bir dil öğrenmez? Elbette ki birçoğu bunu da yapar (daha sonra bu konu üzerinde duracağız) ama birçoğu ilk dilini canlı tutmak için her çabayı sarf eder: her fırsatta bu dili konuşur, bu dilin konuşulduğu yerel topluluklar kurar ve çocuklarına bu dili öğretir. Göçmenlere kucak açan ülke de mümkün olabildiğince çok dilde hizmet vererek çoğu zaman çok dilliliği destekler.

Başka bir ülkede yaşamaya giderseniz, ana dilinizi tamamen geride bırakmak ister misiniz? Tabii ki hayır. Geride bıraktığınız ülkede konuşmak veya yazışmak istediğiniz arkadaş ve akrabalarınız vardır. Olmasa bile bu dilin kültürüne ait bütün bilgileriniz ve anılarınız zihninizdedir: okuduğunuz kitaplar, dinlediğiniz şarkılar, kullandığınız argo dil vs. Anadil kimliğinizin –kim olduğunuza dair anlayışın– parçasını oluşturur. En çok tanıdığınız –birlikte büyüdüğünüz– insan grubunun kimliğinin de bir parçasıdır.

İnsanların anadillerinin eleştirilmesi, inkâr edilmesi veya –en kötü durumda– yasaklanmasına çok içerlemesi bundandır. Yerel dillerin kamusal kullanımını yasaklayan yönetimler hiç de nadir değildir. 1940'lar ve 1950'lerde İspanya'yı General Franco yönetirken İspanyolca kamusal kullanımına izin verilen tek dildir. Katalanca, Baskça ve Galiçyaca gibi yerel diller bastırılmıştır. Çocuğunuza yerel dilde bir isim vermeyi aklınızdan bile geçiremezdiniz. Katalancanın konuşulduğu Barcelona'da çocuklarınıza Beatriu ve Lluis ismini koymak isteseydiniz, bunların İspanyolca imlalarını (Beatriz ve Luis) kullanmak zorundaydınız. Günümüzde bu tablo değişmiştir.

Gazetelerde bir ülkedeki insanların dillerini savunmak için yürüyüş yaptığı haberlerini sıkça okuruz. Hatta bunun için ayaklanmalar ve açlık grevleri gerçekleştirilebilir. Quebec'te Fransızca konuşanlar dillerine daha geniş bir kamusal alan tanınmasını istediğinde bunlar yaşanmıştır. Belçika'da Fransızca konuşanlarla Felemenkçe konuşular arasında sık sık anlaşmazlıklar yaşanır. Galler, Hindistan ve daha birçok ülke de bu tür olaylara sahne olmuştur. Tüm bunların nedeni nedir? İnsanların kendi dillerini çok önemsemesi ve onu korumak için her şeyi göze almasıdır.

Bu tür olayların en çok ses getirenlerinden biri, 21 Şubat 1952'de o tarihte Doğu Pakistan sınırları içinde olan (günümüzde Bangladeş sınırları içinde yer alan) Dhaka'da, gerçekleşti. Bir grup öğrenci, Urducanın yanı sıra Bengalcenin de Pakistan'ın resmi dili olarak kullanılmasını savunmak için bir gösteri düzenledi. Polisin açtığı ateş sonucunda birçok kişinin yaşamını yitirdi ve yaşanılanlar unutulmadı. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) 2000 yılında dünyadaki bütün ana dilleri kutlamak için "Uluslararası Anadil Günü"nü ilan ederken günlerden 21 Şubat'ı seçti.

Yıldönümleri bize önemli şeyleri anımsatır. Doğum günleri ve bayramlar bu nedenle var. Dille ilgili kutlama günleri çok fazla olmadığından bunların tarihlerini hatırlamakta fayda var: Her yıl iki önemli gün kutlanır: 21 Şubat ve Avrupa Diller Günü olan 26 Eylül. İkisi de aynı amacı taşır: Dil çeşitliliğinin önemine dair farkındalık oluşturmak ve dil öğrenimini ve iki dilliliği desteklemek. Bunun önemini daha sonra ele alacağız.

İki dillilik ABD, Britanya ve Batı Avrupa gibi yerlerde önemli bir meseledir. Bu gibi yerlerde insanların çoğu sadece bir tek dil konuşmuş ve diğer dilleri hakir görmüştür. İspanya'nın dili İspanyolcadır; Fransa'nın dili Fransızcadır; Britanya'nın dili İngilizcedir. Bu ülkelerde konuşulan diğer diler önemsiz görülerek dışlanmıştır. Hatta Franco'nun İspanya'sında olduğu gibi bastırılmıştır. Başka ülkeler de aynı şeyler yapmıştır. Yüzyılı aşkın bir süre önce Galler'deki bir okulda Galce konuştuğunuz duyulursa, ceza alırdınız. Kuzeybatı Fransa'da Brittany'deki okullarda Breton dili konuşurken yakalansaydınız, başınıza yine aynı şey gelirdi. Günümüzde topluluklar mücadele ediyor ve dillerine yeniden saygı duyulmasını talep ediyor. İki dillilik siyasi bir sorun haline gelmiştir.

Ülkelerin geniş imparatorluklar kurduğu bölgelerde de aynı şeyler yaşanmıştır. Bir ülke diğerini egemenliği altına aldığında, genellikle işgal edilen ülke işgalcilerin dilini benimsemiş ve resmi dil yapmıştır; yani mecliste, mahkemelerde ve okullarda bu diller kullanılmıştır. Güney ve Orta Amerika ülkelerinin birçoğunun İspanyolca veya Portekizce kullanması; birçok Afrika ülkesinde Fransızca ve İngilizce kullanılması; Kuzey Amerika, Güney Asya, Avustralya ve Yeni Zelanda'da İngilizcenin yaygın olması bundandır. İki dillilik özellikle yeni dillerin eski dillerin varlığını tehdit etmesi halinde oralarda da siyasi bir sorun haline gelebilir.

İki dilli olmak istersek seçebileceğimiz bir sürü dil var. Peki ama dünyada neden bu kadar çok dil var?

DİL PASAPORTU

Çok dilli olmak için farklı dilleri kusursuz bir akıcılıkla konuşmamız gerekmez. Temel düzeyde bir sohbet gerçekleştirmeye yetecek kadarını da öğrenebiliriz ya da bir dili okumayı öğrenebiliriz ama konuşamayabiliriz. Çeşitli dillerde günlük olaylar hakkında güle oynaya sohbet eden insanlar, bu dilleri bir konuşma yapmak veya televizyonda siyasi bir tartışmaya katılmak için kullanamayabilir.

Bir kişinin dil yeteneğinin farklı seviyelerini anlamak, bu günlerde Avrupa'da dillere yaklaşımda önemli bir unsurdur. Avrupa Konseyi herkesin başvurabileceği bir "dil pasaportu" fikrini ortaya atmıştır. *Europass* araması yaparak çevrimiçi örneklerini görebilirsiniz.

Dil pasaportunda bir dili sadece anladığımızı ya da aynı zamanda konuşabildiğimizi veya yazabildiğimizi belirtebiliriz. Dilleri kullanmakla ilgili ne tür deneyimler yaşadığımızı ve "temel" seviyeden "yeterlik" seviyesine kadar dilleri ne kadar iyi kullandığımızı açıklayabiliriz. Örneğin bir kişinin temel seviyede İspanyolcası, orta seviyede Fransızcası, ileri seviyede İngilizce ve Almancası olabilir.

Farklı ülkelerden insanların dil yeteneklerini karşılaştırmayı kolaylaştırdığı için dil pasaportu harika bir fikirdir. Günün birinde normal pasaportlarımızla birlikte dil pasaportlarımızın da olmasını umarım.

14. BÖLÜM

Dünyanın Dilleri

Dünyada ne kadar dil var? Yaklaşık 6000. Belki biraz daha fazla, belki biraz daha az. Emin olmak güç.

Bunun nedenlerinden biri, dünyanın birçok bölgesinde dillerin hızla ölmesidir – belki de her hafta bir dil ölmektedir. Daha sonra bunun neden gerçekleştiğini ele alacağız. Ancak dillerin bu hızla ortadan kaybolması, kesin toplamı elde etmeyi zorlaştırır.

Ayrıca dünyada halen *yeni* dillerin keşfedildiği bölgeler vardır. Örneğin Papua Yeni Gine ormanlarının arasında izole bir vadiye yapılan keşif yolculuğunda küçük bir toplulukla karşılaşılır. Bu toplulukla iletişim kurulmaya çalışıldığında, konuştukları dilin o bölgedeki diğer dillerin hiçbirine benzemediği anlaşılır. Dünyadaki dil toplamı bir artar.

Veyahut başka bir şey gerçekleşir: Dilbilimciler Endonezya'daki bir kıyı köyünde yaşayan topluluğun konuşmasını araştırma şansı elde eder. Bu köyün

sakinlerinin konuşma şeklinin, kıyı boyunca uzanan diğer köylerdeki insanların konuşma şekliyle aynı olacağını –belki de biraz farklı olsa bile çok büyük farklılıklar bulunmadığını– varsayar. Bir başka deyişle onların aynı dilin farklı diyalektlerini konuştuğunu düşünürler; tıpkı Yorkshire'dan Lincolnshire'a kadar kıyı boyunca ilerledikçe İngilizcenin farklı diyalektleriyle karşılaşmamız gibi. Ancak dilbilimciler araştırmaya başladıktan sonra yeni köyün sakinlerinin bambaşka bir dil konuştuğunu keşfeder; belki de İngilizcenin Fransızca veya Almancadan farklı olduğu kadar farklı bir dil. Büyük bir sürpriz yaşanır ve dünya toplamı bir kez daha artar.

İnsan topluluklarının bir *diyalekt* mi yoksa *dil* mi konuştuğuna karar verme sorunu her zaman gündemdedir. İkisinin arasındaki temel fark nedir? Bunu aşağıdaki senaryo üzerinden düşünelim.

Bir odada dört adam var. Biri Liverpool'dan, biri Londra'dan, biri Paris'ten ve biri de Bordeaux'tan. Her biri yalnızca kendi büyüdüğü yerin dilini konuşuyor. Hangileri birbirini anlayabilir?

Liverpoollu ve Londralı tamamen aynı şekilde konuşmasa da çoğunlukla birbirini anlar. Her ikisi de "İngilizce" konuştuğunu söyleyecektir. Parisli ve Bordeauxlu da tamamen aynı şekilde konuşmasa da çoğunlukla birbirini anlar. Her ikisi de "Fransızca" konuştuğunu söyleyecektir.

Liverpoollu ve Londralı İngilizcenin farklı diyalektlerini konuşur. Parisli ve Bordeauxlu da Fransızcanın farklı diyalektlerini konuşur. İnsanlar farklı diyalektler konuştuğunda birbirini çoğunlukla anlar.

İki İngiliz "O ikisinin konuştuklarını anlamıyorum, çünkü Fransızca konuşuyorlar" diyecektir. İki Fransız da "O ikisinin konuştuklarını anlamıyorum, çünkü İngilizce konuşuyorlar" diyecektir. Bir başka deyişle farklı diller konuştuklarını fark ederler. İnsanlar farklı diller konuştuğunda birbirini anlayamaz.

Sonuçta diyalekt ve dil arasındaki temel fark budur. Diller birçok diyalektten oluşur ve bu diyalektleri konuşan kişiler genellikle birbirini anlar (zaman zaman yerel aksanlar ve sözcüklerle ilgili güçlükler yaşamalarına rağmen). Dünyada kaç diyalektin konuşulduğunu bilen yoktur – toplam diyalekt sayısı en az 20.000'dir. Ancak bunlar yaklaşık 6000 dil çatısı altında toplanır. Bir dilin diyalekt ailesinden oluştuğunu söyleyebiliriz. Ama bununla sınırlı değildir. Diller de aileler oluşturur.

Bir insan grubunun aynı aileye ait olduğunu nasıl söyleyebiliriz? En iyi kanıt, görünüm veya seslerinin birbirine benzemesidir. Hepsi büyük burunlu veya kızıl saçlıdır ya da hepsi kalın seslidir. Dillerin de aynı aileye ait olduğunu bu şekilde söyleyebiliriz. Birbirine benzer görünür veya duyulurlar. Benzer seslere veya sözcüklere veya dilbilgisine sahiptir.

Bir örneğe göz atalım. İspanyolcada "baba" ne demektir? "Padre" diye yazılır ve "pah-dray" diye telaffuz edilir. İtalyanca "baba" ne demektir? "Padre" diye yazılır ve biraz daha farklı telaffuz edilir. Portekizcede? "Pai" diye yazılır ve İngilizcedeki "pie" [turta] sözcüğü gibi telaffuz edilir. Fransızcada? "Père" diye yazılır ve yaklaşık olarak İngilizcedeki "pear" [armut] sözcüğü gibi telaffuz edilir.

Bir ülkenin diyalektlerini incelediğimizde daha çok varyasyon görebiliriz. İtalya'da seyahat ettiğimizde bunun çeşitli versiyonlarını duyarız. Veneto bölgesinde "pare" (telaffuzu: "pa-ray"); Milano'da "pader" (telaffuzu "pa-dare;" Napoli'de "pate" (telaffuzu "pa-tay") ve Sicilya'da "patri" (telaffuzu "patree") sözcüklerini duyarız.

Temel motifi görmek kolaydır. Bütün sözcükler [p] sesiyle başlar. Çoğunun ortasında [t] veya [d] vardır. Çoğunda [r] vardır. Hemen hepsinin ilk kısmında [a], ikinci kısmında [e] vardır.

Bu tür bir benzerlik gördüğümüzde net bir sonuç çıkarabiliriz. Bütün bu sözcükler ortak bir kökene sahip olmalıdır. Geçmişte belli bir insan grubu tarafından kullanılan bir sözcük olmalıdır; bunun "pater" olduğunu varsayalım. Bu kişiler Avrupa'da dolaştıkça konuşmaları aşama aşama değişmiştir. Yeni telaffuzlar veya 12. Bölümde tanımladığımız şekliyle yeni aksanlar gelişmiştir. İspanya'ya gidenler [t] yerine [d] sesini kullanmış ve seslerin sıralamasını değiştirerek [er] yerine [re] demeye başlamıştır. Fransa'ya gidenler [t] sesini tamamen çıkarıp [a] ve [e] seslerini bir tek uzun seste birleştirmiştir; bu ses günümüzde <è> harfiyle yazılır.

Gerçekleşen tam olarak budur. Bu örnekle ilgili tarihsel olguları bildiğimiz için kesin konuşabiliriz. Orijinal sözcük, Romalılar tarafından konuşulan Latincedeki "pater" sözcüğüdür. Ayrıca Romalıların bir imparatorluk olduğunu ve Avrupa'nın batısını uçtan uca dolaştığını biliyoruz. Latince dillini de beraberlerinde götürmüşlerdir. Sonunda Fransa, İspanya ve diğer yerlerdeki sıradan halk bu sözcü-

ğü kullanmaya başlamış ve sözcüğü burada anlatıldığı gibi değiştirmiştir. Latincedeki diğer bütün sözcükler aynı süreçten geçmiştir. Latince dilbilgisi de değişmiştir. Sonuç olarak bu yerlerde konuşulan modern diller ortaya çıkmıştır.

Tüm bunların gerçekleşmesi yüzyıllar almıştır. Diller çok yavaş değişir. Ama değiştikten sonra bir dil ailesi ortaya çıkar. Dilbilimciler bu aileye bir ad verir; burada sözünü ettiklerimize "Latince kökenli diller" denir. Latinceye *ana* dil deriz; Fransızca, İspanyolca, İtalyanca vs ise *yavru* dillerdir. Fransızca, İspanyolca ve İtalyanca birbirlerinin *kardeş* dilleridir. Bunlar gerçekten de bir ailedir. Fransa, İspanya ve İtalya'daki bütün yerel diller ve önemli diyalektler de eklendiğinde 30 kadar üyesi bulunan bir ailedir.

Sayıları yaklaşık 6000'i bulan dünya dillerinin tümü aileler şeklinde gruplandırılabilir. Ancak dünyanın birçok bölgesinde bize yardımcı olabilecek tarihsel bilgilere sahip değiliz. Afrika'nın ortasındaki kimi dillerde benzer sözcükler bulursak, aynı sonucu çıkarabiliriz ama halkların tarihleri veya dillerinin nasıl geliştiği hakkında hiçbir şey bilmediğimiz için genellikle tahminlerin ötesine geçemeyiz.

Avrupa'da birçok ülke için bin yılı aşkın bir süredir yazılı kayıtlar mevcut olduğundan çok talihli bir konumdayız, yüzyıllar ilerledikçe dillerin nasıl değiştiğini gözlemleyebiliyoruz. Latince kökenli diller örneğinde gördüğümüz gibi seslerde aynı türden değişiklikleri fark ederiz: [t] sesi [d] sesine, [a] sesi [e] sesine dönüşebilir veya bunun tam tersi yönde bir değişim gerçekleşir.

Sesleri nasıl çıkardığımızı düşündüğümüzde bu değişiklikler her zaman anlamlıdır. 4. Bölümde gördüğümüz gibi, [t] sesinin [d] sesine dönüşmesi çok fazla şey gerektirmez. Tek yapmamız gereken ses kıvrımlarını titreştirmeye başlamaktır. Benzer şekilde çıkarılan sesler olduğundan [p] sesinin [f] sesine dönüşmesi de kolaydır. [p] sesini çıkarmak için iki dudak kullanılır ve [f] sesini çıkarmak için alt dudak üst dişlere bastırılır. Yani [p] sesinde olduğu gibi dudakları sıkıca birbirine kenetlemek yerine dudağı biraz gevşetip havanın geçmesine izin verirsek [f] sesini çıkarırız. [p] sesinin [f] sesine dönüşmesi, birazdan göreceğimiz gibi İngilizcenin tarihinde de karşımıza çıkar.

Romalılar Latinceyi Avrupa'nın batı ve güneybatısına götürürken, Avrupa'nın kuzeyindeki diğer gruplar da kendi dillerini yayıyordu ve orada da değişimler yaşanıyordu. Özellikle Germen halkı çok hareketliydi. İlk başta İskandinavya'nın güneyinde (günümüzde İsveç'in güneyi ve Danimarka) yaşayan Germenler yaklaşık MÖ 1000 yıllarında güneye, Orta Avrupa'ya ve kuzey Avrupa kıyısına yayılmaya başlamıştır. Yaklaşık bin yıl sonra içlerinden bazıları Britanya'ya ulaşmıştır.

Germen halkı Avrupa'ya yayıldıkça dilleri de değişmiştir – tıpkı güneyde Romalıların dilinin değişime uğrama gibi. Günümüzde İskandinavya'daki Germen halkının ilk diline *Eski İskandinav* [*Old Norse*] dili diyoruz. Almanya'ya giden Germen halkının diline *Eski Yüksek Almanca* [*Old High German*] denir. Kuzey Avrupa kıyısına gidenlerin diline *Eski Frizce* [*Old Frisian*] denir.

Britanya'ya gidenlerin diliyse *Eski İngilizcedir* [*Old English*].

Bu kişiler Latince konuşan Romalıları anlayamaz ve Romalılar da Germen dillerini anlayamaz. Fakat bu dillerde yazılan ilk sözcüklerden bazılarına göz attığımızda Latincedeki sözcüklerle çarpıcı benzerliklere rastlarız. MS 800'lerde Eski İngilizce yazılmış ilk belgelere bakarsak, "baba" ["father"] için kullanılan sözcüğünü görürüz. "Feder" veya "fæder" şeklinde yazılır (<æ> [a] sesini yazmanın bir yoludur). Eski Yüksek Almancada "fater," Eski Frizcede "fadar" veya "feder" şeklindedir. Sözcükler bugün biraz değişmiş olsa da benzerlikleri halen görebiliriz: modern İngilizcede "father," modern Almancada "Vater" (sözcük Almancada büyük harfle yazılır), modern Felemenkçede "vader" sözcüğü kullanılır.

Bu diller farklı bir dil ailesini oluşturur: *Germen dilleri.* Avrupa'nın diğer bölgelerine baktığımızda başka dil aileleri görürüz. Galce, Gaelce, Bretonca ve daha birkaç dil *Kelt dilleri ailesini* oluşturur. Rusça, Lehçe, Çekçe ve daha birkaç dil *Slav dilleri ailesini* oluşturur. Hiçbir zaman yavru dil çıkarmayan diller de vardır. Yunanca tek başına kalmıştır; aynı şey Ermenice ve Arnavutça için de aynı şey geçerlidir.

Dilbilimciler uzun bir süre küçük gruplara bakarak dilleri bu şekilde incelemiştir. 1785'te Hindistan'da görev yapan yargıç Sör William Jones dikkate değer bir öneri getirmiştir. 40'tan fazla dile aşina olan ve birçoğunu akıcı biçimde konuşan Jones tam anlamıyla çok dillidir. Bu dilleri yalnızca

konuşmakla kalmamış aynı zamanda incelemiştir. Dillerin arasındaki benzerlikleri belirlemiş ve binlerce kilometre uzakta yaşayan insanlar tarafından konuşulmalarına karşın birçoğunun aynı dil ailesine ait olabileceğini ileri sürmüştür.

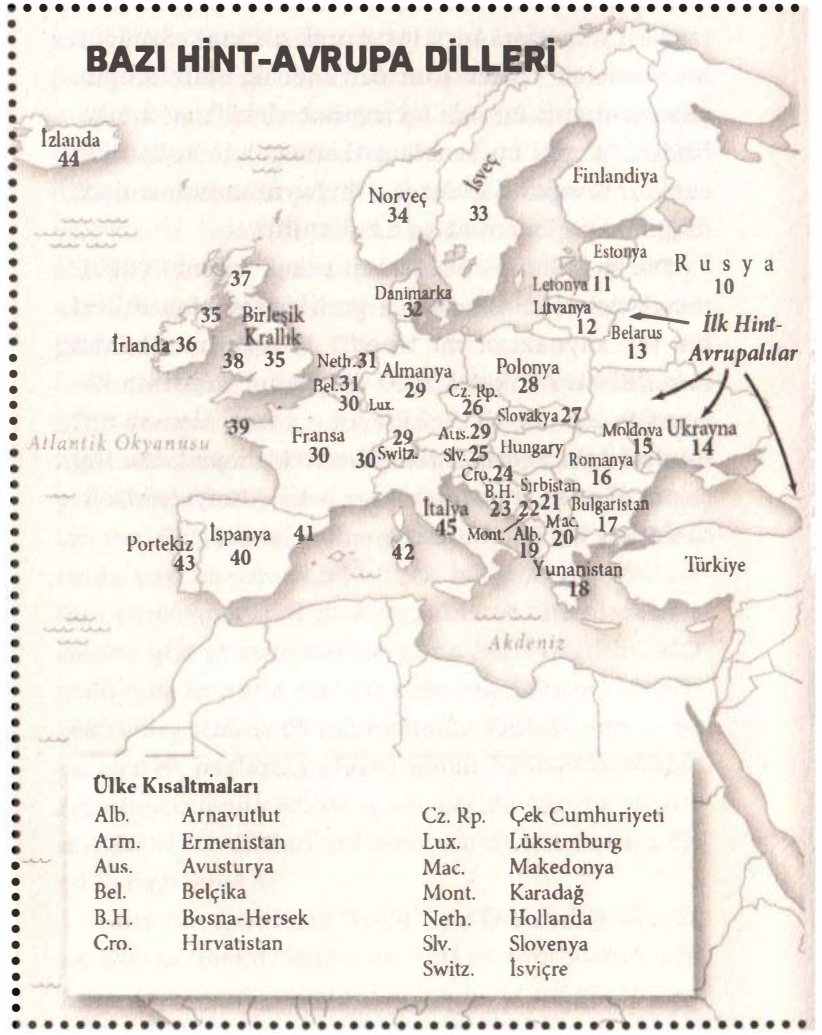
William Jones, Sanskritçe başta olmak üzere Hint dillerini; Yunanca ve Latinceyi; Persçe, Kelt dilleri ve daha birçok dili inceledikten sonra benzerliklerin tesadüfle açıklanamayacak kadar çok olduğu sonucuna varmıştır. Bunların belki de artık var olmayan antik bir ana dilden türemiş olabileceğini ileri sürmüştür.

Jones haklı çıkmıştır. Bu antik dile günümüzde *Hint-Avrupa* adını veriyoruz. Hint-Avrupa halkının tam olarak nerede yaşadığını hiç kimse bilmiyor. Kimilerine göre Güney Rusya'nın steplerinde, kimilerine göreyse daha güneyde Türkiye yakınlarında yaşamıştır. Daha birçok bölgede yaşadıkları ileri sürülmüştür. Hint-Avrupalıların tam olarak ne zaman göç etmeye başladığı da belli değildir. MÖ 3000 dolaylarında olabilir ama çok daha erken gerçekleşmiş olması da mümkündür. Yine de nerede ve ne zaman başlamış olursa olsun Hint-Avrupalılar sonunda doğuda Hindistan'a, batıda Avrupa'ya gitmiştir. Ve izledikleri yol boyunca dilleri önemli ölçüde değişmiştir.

Hint-Avrupalıların "baba" için kullandığı sözcük ne olursa olsun, İtalya'ya ulaşan topluluğun dili Latinceye dönüşmüştür ve baba sözcüğü "pater" haline gelmiştir. İskandinavya'ya ulaşan topluluğun dili Germen diline dönüşmüş ve baba sözcüğü "fater" olmuştur. Hindistan'a uluşan topluluğun

dili Sanskritçeye dönüşmüş ve baba sözcüğü "piter" haline gelmiştir. Bir diğer topluluk İrlanda'ya varmış ve baba sözcüğü "athir" olmuştur. Dilbilimciler bütün bunları karşılaştırarak orijinal sözcüğün muhtemelen *pəter gibi bir sözcük olabileceğini çıkarsamıştır. Burada [ə] İngilizcedeki "the" artikelindeki "e" gibi bir sesi temsil etmek için kullanılan özel bir simgedir. Yıldız işaretiyse tahminde bulunduğumuzu göstermek için kullanılır!

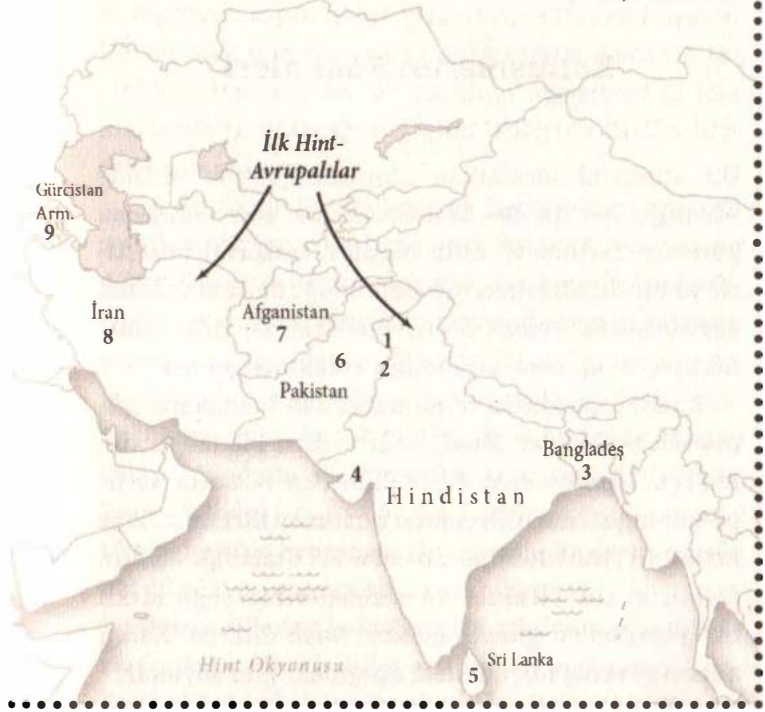
Dünya dillerini incelerken çokça tahmin yürütmemiz gerekir. Avustralya yerlilerinin tüm dilleri bir tek kaynaktan mı türedi? Kuzey Amerika'nın tüm dilleri? Afrika'da 2000 dil vardır. Hepsinin kökeninde bir tek dil olabilir mi – yoksa olamaz mı? Bunlar ilginç sorulardır. Elbette ki hepsinden ilgi çekici olan şu soru gündeme gelir: Dünyadaki bütün diller bir tek dilden türemiş olabilir mi?

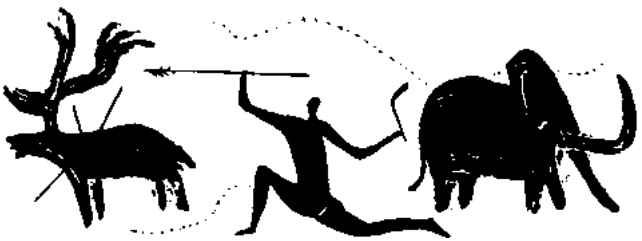
Ülke Kısaltmaları

Alb.	Arnavutlut	Cz. Rp.	Çek Cumhuriyeti
Arm.	Ermenistan	Lux.	Lüksemburg
Aus.	Avusturya	Mac.	Makedonya
Bel.	Belçika	Mont.	Karadağ
B.H.	Bosna-Hersek	Neth.	Hollanda
Cro.	Hırvatistan	Slv.	Slovenya
		Switz.	İsviçre

1. Sanskritçe
2. Hint/Urdu
3. Bengalce
4. Gujarati dili
5. Singala
6. Pencapça
7. Peştuca
8. Persçe
9. Ermenice
10. Rusça
11. Letonca
12. Litvanyaca
13. Belarusça
14. Ukraynaca
15. Moldovaca
16. Rumence
17. Bulgarca
18. Yunanca
19. Arnavutça
20. Makedonca
21. Sırpça
22. Karadağca
23. Boşnakça
24. Hırvatça
25. Slovence
26. Çekçe
27. Slovakça
28. Lehçe
29. Almanca
30. Fransızca
31. Hollandaca/Felemenkçe
32. Danca
33. İsveççe
34. Norveççe
35. İngilizce
36. İrlandaca
37. İskoçça
38. Galce
39. Bretonca
40. İspanyolca
41. Katalanca
42. Sardinyaca
43. Portekizce
44. İzlandaca
45. İtalyanca/Latince

15. BÖLÜM

Konuşmanın Kökenleri

Dil ailelerini incelerken dünyanın birçok yerinde –örneğin Avrupa'da– kanıtların çok açık olduğunu görürüz. Tarihin ve dilin olguları birbirini pekiştirir ve bir dil ailesinin mevcut olduğunu kesin olarak söyleyebiliriz. Ancak bu Avrupa'daki her dilin Hint-Avrupa dil ailesine ait olduğu anlamına gelmez.

Kuzey İspanya'da ve Pireneler'den Fransa'nın güneybatısına kadar Baskça adı verilen bir dil vardır. Baskça, İspanya'daki diğer dillerden ve hatta Avrupa'nın diğer tüm dillerinden tamamen farklıdır. *İzole* bir dildir. Hint-Avrupa ailesine ait olmadığı açıktır. Dilbilgisi çok farklıdır ve sözcüklerinin çoğu farklı bir gezegenden gelmiş gibidir. Bask dilinde "Kadın adamı görmüş idi" cümlesi aşağıdaki gibi söylenir:

emakumeak gizona ikusi du

Sözcüklerin sıralaması tam olarak aşağıdaki gibidir:

kadın-adam-görmüş idi

İspanya'nın kuzeyinde bu tür bir dil nasıl ortaya çıkmıştır?

Baskça, Hint-Avrupalılar bu bölgeye ulaşmadan *önceki* zamanlardan kalma son dil olmalıdır. Çok uzak geçmişte olduğu için Avrupa'nın bu bölgesinde ilk olarak kimlerin yaşadığından veya hangi dillerin konuşulduğundan emin olamayız. Bu avcı-toplayıcı topluluklar yenilebilir bitki ve hayvanlar bulmak için Avrupa'yı dolaşmıştır. Ancak o tarihlerde insanlık henüz yazmayı öğrenmediği için (daha sonra göreceğimiz gibi) dillerine ilişkin hiçbir kanıt yoktur.

14. Bölümde Romalıların ve Germenlerin dillerini gruplandırırken yaptığımız gibi Baskçayı Avrupa'nın diğer dilleriyle karşılaştırırsak çok mesafe kaydedemeyiz. Bask halkı yüzyıllar içerisinde komşularından birçok sözcük almıştır: Örneğin "kilise" anlamına gelen "eliza" sözcüğü açıkça Latincedeki "ecclesia" sözcüğünden gelir. Ancak bunlar iki dilin ortak kökene sahip olduğunu düşünmemiz için yeterli değildir. Bask dilindeki çoğu sözcük Latince veya Romence sözcüklere hiç benzemez. Dolayısıyla Baskçanın izole bir dil olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Dünya dillerine baktığımızda, yüzlerce izole dil görürüz. Ayrıca farklı diller arasındaki ilişkinin çok belirsiz olduğu yüzlerce örnek vardır. Japonca ve Korece kimilerine göre birbiriyle ilişkili olduklarını düşündürecek kadar benzerlik taşır ama farklar da öylesi-

ne büyüktür ki bu konu tartışmaya açıktır. Gerçekten de dünyanın tüm dil ailelerine baktığımızda farklar benzerliklerden çok daha fazla öne çıkar. Hint-Avrupa dilleri ve örneğin Çin dilleri veya Avustralya yerlilerinin dilleri arasında çok az benzerlik görülür. Bu dillerin hepsi bir tek kaynaktan geliyor olabilir mi? Bu mümkündür. Ama insanların dünyanın farklı bölgelerinde farklı şekillerde ve hatta farklı zamanlarda konuşmayı öğrenmiş olması da mümkündür.

Konuşma ne zaman başlamıştır? Canlıların konuşmayı öğrenebilmesi için iki şeye sahip olmaları gerekir. Farklı sözcükleri oluşturmak için kullanacakları tüm sesleri çıkarmalarına imkân tanıyan vokal organlara ihtiyaç duyulur. Ayrıca bütün bu sesleri yönetebilecek ve onları anlamlı sözcükler ve cümlelere dönüştürebilecek bir beyne ihtiyaç duyulur. Hayvan krallığındaki en yakın akrabalarımız –örneğin kuyruksuz maymunlar– konuşamaz. Peki kuyruksuz maymundan insana uzun evrim sürecinde bu ne zaman gerçekleşmiştir?

MÖ 100.000 - 300.000 arasında Avrupa'da yaşayan insan benzeri canlılar bir tür ilkel konuşmaya sahip olabilir. Bu döneme ait birçok iskelet bulunmuştur. Araştırmacılar kafataslarının içindeki kemikli boşluklarının alçı modellerini yapmış ve beyin büyüklüğünün modern insandakiyle benzer olduğu sonucuna ulaşmıştır. Elbette ki beyinlerin hiçbiri günümüze ulaşmamış olduğu için bundan fazlasını söyleyebilmek olanaksızdır. Ama bu önemli bir ipucudur.

Peki ya vokal organlar? Bu noktada da çok fazla bilgiye sahip değiliz; çünkü bir iskelet bize yalnızca kemikler sunar. Çenenin şeklini, ağzın etrafındaki

ve boyundaki kemiksi yapıları görebiliriz ama dil ve boğazı oluşturan yumuşak dokular çoktan yok olmuştur. Yine de araştırmacılar kafatası ve boyun kemiklerinin şeklini, günümüzdeki bebek ve yetişkinlerinkiyle karşılaştırmış ve onların da konuşmaya benzer birkaç ses çıkarabileceği sonucuna ulaşmıştır. Sesler modern dillerdeki kadar çok veya organize değildir ama bu canlıların kuyruksuz maymunlardan çok daha fazla ses çıkarabildiğine şüphe yoktur. Büyük olasılıkla MÖ 30.000 itibariyle konuşma yolunda epeyce mesafe kat ettiler ve belki de uyarı amaçlı haykırışlar gibi temel insani duyguları ve ihtiyaçları ifade eden birkaç basit sözcükleri vardı.

Büyük olasılıkla bir işaret dili de geliştirmişlerdi. Artık kuyruksuz maymunlar gibi parmak eklemlerini yere koyarak yürümek zorunda değildiler. Araçlar yapmak veya mağaraların içine resimler çizmek gibi türlü türlü heyecan verici yenilikler için elleri artık özgürdü. Çok geçmeden "buraya gel" veya "uzak dur" gibi jestler yapmak için ellerini kullanmayı öğrendiler. Bu jestleri yaparken aynı anda sesler çıkardıysalar, belki de bir süre sonra bu sesler jestlerin yerini almış ve jestlerin görülemediği yerlerde –örneğin karanlıkta ve köşelerde– kullanılmış olabilir.

Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi MÖ 8000'de dünyanın çeşitli bölgelerindeki ilk yazı işaretlerinden insanlarda dil yeteneğinin net kanıtlarına ulaşırız. Dolayısıyla yaklaşık MÖ 100.000'de –belki de çok daha önce ama kesin olarak MÖ 8000'den önce– insanlar konuşmaya başlamıştır. İnsanlığın ilk formlarından evrimleşmesinin yüzbinlerce yıl aldığını düşününce bu aslında çok kısa bir zaman dilimidir. Anlaşıldığı kadarıyla konuşma

en son gelişen özelliklerden biridir. Ancak bu özellik kazanıldıktan sonra herkes bunun değerini çabucak görmüş olmalıdır.

Daha önce yapamadığımız ama konuşmayı öğrendikten sonra yapmaya başlayabileceğiniz onca şeyi bir düşünün. İnsanları göremedikleri tehlikeler hakkında uyarabilirsiniz. Bir kilometre ötede kayalıklarda tehlikeli bir hayvan gizleniyorsa, oraya gitmemelerini söyleyebilirsiniz. Konuşma olmadan orayı işaret edip ulumak dışında hiçbir şey yapamazdınız. Neyi işaret ettiğinizi göremedikleri için uyarınızı çok net anlayamazlardı. Ömrünüzü araçlar yapmak gibi faydalı şeyleri öğrenmekle geçirdiyseniz, konuşabildiğiniz takdirde bu bilgileri çocuklarınıza aktarmanız çok daha kolay olur.

Konuşabildiğiniz takdirde düşmanla mücadele etmenin ne kadar kolaylaşacağını düşünün. Stratejinizi önceden planlayabilirsiniz. "Güneş batana kadar bekleyeceğiz. Sonra siz ikiniz ağaçların arkasına saklanacaksınız. Ben seslenene kadar orada bekleyeceksiniz... Tepenin yamacındaki kayanın etrafından dolaşacağız..." Bu olmadan herkes tepeden iner ve elinden gelenin en iyisini yapardı ancak.

Sonuçta konuşma ne kadar erken öğrenildiyse, insanlar onunla denemeler yapmaya o kadar çabuk başlamıştır. Konuşma yeteneğinin sadece küçük bir toplulukta başlayıp diğerlerine mi yayıldığı yoksa farklı topluluklar tarafından az çok aynı dönemde veya hatta farklı dönemlerde mi öğrenildiği belli değildir. Tek bildiğimiz, birkaç bin yıl içinde farklı dil ailelerinin ortaya çıktığıdır. Bunun kanıtıysa içlerinden bazılarının yazılmaya başlamış olmasıdır.

KONUŞAN HAYVAN

İnsana bazen "konuşan hayvan" denmiştir. Dil çok önemli olduğu için dünyanın dört bir yanındaki halkların mit, efsane ve dini inançlarında büyük rol oynar. Birçok kültür dilin nasıl başladığına dair öyküler içerir.

Genellikle bir tanrı veya tanrıların insanlara konuşmayı veya yazmayı öğrettiği anlatılır. Çin halkının bir efsanesine göre, sırtında işaretler yer alan bir su kaplumbağası göklerden iner ve insanlar yazmayı bu şekilde öğrenir. Antik Mısırlıların inancına göre Thoth adındaki tanrı diğer tanrıların katibidir. Thoth tanrıların yasalarını yazar ve Mısırlılara yazmayı onun öğrettiğine inanılır. İncil'de Âdem'in yaratıldıktan sonra yaptığı ilk işlerden biri bütün hayvanları adlandırmaktır.

Bazıları dilin nasıl ortaya çıktığı öylesine çok merak etmiştir ki bebekleri kullanarak bir deney gerçekleştirmiştir. MÖ 7. yüzyıla uzanan meşhur bir öykü vardır: Mısır kralı I. Psamtik, dünya halklarının hangisinin en kadim olduğunu bulmak ister ve dünyanın ilk dilini keşfedebilirse ihtiyaç duyduğu kanıta ulaşabileceğini düşünür.

Bebeklerin konuşmayı çevrelerindeki insanlardan öğrendiğini bilen Psamtik, yeni doğmuş iki bebeğin hiç konuşma duymadan yetiştirilmesine karar verir. Bebekler birbirleriyle konuşma ihtiyacı duyduğu an beyinlerinin derinliklerinden dünyanın ilk dili açığa çıkacaktır.

Bebekleri bir çobana emanet eder. Onları keçi sütüyle beslemesini ister. Çoban bebeklerin genel bakımlarıyla ilgilenecektir ama yanlarında hiç konuş-

mayacaktır. Bebekler başkalarının konuşmalarını da duymayacaktır. İlk sözcüklerini söylediklerinde bunların ne olduğu Psamtik'e derhal bildirilecektir.

Günlerden bir gün, çocuklar yaklaşık iki yaşındayken çoban onların bulunduğu odaya gider. Çocuklar ona doğru koşarak ellerini uzatır ve "becos, becos" der. Bu haber ulaşınca, Psamtik danışmanlarından fikir alır. Danışmanlar "Bunun Frig dilinde 'ekmek' anlamına gelen sözcük olduğunu" söyler. Çocukların ilk önce Mısır dilinde bir sözcük söylemesini uman Psamtik düş kırıklığına uğrar. Fakat deneyin sonucunu kabul etmek zorunda kalır.

Elbette ki böyle bir şey gerçekten yaşandıysa düpedüz deliliktir. Çocuklar hiçbir dil duymazsa konuşmayı öğrenmez. Ayrıca Frig dili o dönemde konuşulan diğer dillerden daha eski değildir. (Artık ölü bir dil olsa da Psamtik'in döneminde bugünkü Türkiye'nin sınırları içinde kalan bir bölgede konuşulmuştur.)

Çocuklar neden "becos" demiştir? Muhtemelen çocuklar birbirleriyle iletişim kurarken çıkardığı seslerden bazılarını peş peşe sıralamıştır. Belki de bu sesleri "yemek" fikriyle ilişkilendirmiştir. Belki de sadece çobanın veya keçilerin seslerini taklit etmiştir.

16. BÖLÜM

Yazının Kökenleri

Aşağıdaki karayolu trafik işaretlerine bakın:

1-5 arasındakileri Avrupa'da, 6-7'yi ABD'de görebilirsiniz. 1. işaret ileride döner kavşak olduğunu anlatır. 2. işaret yayaların karşıdan karşıya geçebileceğini anlatır. 3. işaret hız limitinin 60 olduğu anlamına gelir. 4. işaretin bulunduğu yer park yeridir.

5. işaret tehlikeli devamlı virajın yaklaştığını anlatır. 6. işaret hangi ana yolda olduğunuzu gösterir. 7. işaretin anlamı açıktır: DUR. Otomobil kullanmayı öğrenirken bu işaretleri de öğrenmemiz gerekir.

Yedi işaretin hepsi bize aynı şekilde bilgi verir. Peki hangilerine "yazı" diyebiliriz?

6. ve 7. işaret sözcükler içerdiği için yazılıdır. Çoğu kişi 3. ve 4. işaretin de "6" ve "0" rakamları ve "P" harfini içerdiği için yazılı olduğu söyleyecektir. Diğer işaretlerse daha çok çizim gibi görünür. Ancak İngilizcede 1., 2. ve 5. işaretlerdeki gibi harfler olmadığı için bunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Başka bir galaksiden geldiğinizi hayal edin. 4. işarettekinin harf olduğunu, 5. işarettekinin harf olmadığını nasıl bilebilirsiniz? 5. İşaretteki de pekâlâ bir harf olabilirdi: ters "N" veya yan yatmış "S" gibi görünür. 1. işaret de üç boşluk bulunmasının dışında tıpkı "O" harfi gibidir.

Bir uzaylıya 1., 2. ve 5. işaretlerin gerçek dünyadan resimler olduğunu söylemenin de bir anlamı yoktur. Döner kavşağa gidip bakacak ve eğer konuşabiliyorsa şunları söyleyecektir: "İşarettekine benzer boşluklar görmedim. Yol kıvrımı da tam olarak aynı görünmüyor. Ayrıca hiç kimse işaretteki kişiye benzemiyor. En başta yarınız etek giyiyor, işaretteki kişiyse etek giymiyor. Yani etek giyenler karşıdan karşıya geçerken bunu umursamamak mı gerekiyor?"

Elbette nelerin olduğunu biliriz. Trafik işaretlerini tasarlayanlar çizimleri kasten basitleştirmiştir. İşaretler bize gerçek bir döner kavşağı, gerçek bir kişiyi (erkek veya kadın) ve gerçek virajları anımsattığı müddetçe işlevini yerine getirir. Her şeyi olduğu gibi yansıtmaları gerekmez.

Ortadoğu çöllerinde antik kalıntılar bulmak için kazı yapan arkeologlardan biri olduğunuzu düşünün. Küreğiniz sert bir nesneye rastlıyor. Bir taş parçası çıkarıyorsunuz. Taşın üstünde bir çember ve çemberin içinde bir nokta kazınmış. Bu bir yazı mıdır değil midir? Bilinmeyen bir alfabenin harfi olabilir mi? Yoksa güneşin, bir çarkın veya başka bir şeyin çizimi mi? Genellikle emin olamayız.

İnsanların ilk olarak ne zaman yazmaya başladığını belirlemek çok karmaşıktır. Yapılan işaretlerin çizim mi yoksa bir yazı sisteminin parçası mı olduğunu belirlemek zordur. Mağara duvarındaki bufalo çizimi yazı değil sanattır. İşaretler yalnızca çizimlerin yerine kullanılmaya başladığı, belli bir büyüklük ve şekle sahip olduğu ve bir yüzeyde belli bir yönde sıralandığı zaman yazı gibi görünür. Üç bufalo öldürüp mağaramın duvarına üç ölü hayvan çizdiğim gün resim yapmış olurum. Aynı gün bir işaret sistemi geliştirip (örneğin ^=^) mağaramın duvarına "^=^ 1 1 1" işaretlerini kazırsam yazı yazmış olurum.

MÖ 30.000 dolaylarında bu tür yazı sistemlerinin ortaya çıktığını görürüz. İnsanlar bir şeylerin sayısını göstermek için çubuklara veya kemiklere işaretler kazımaya başlamıştır. Bunlara "çetele" denir. Sayılan şeylerin ne olduğunu bilmiyoruz. Üstünde beş kesik yer alan bir sopa beş hayvan, beş birim tahıl veya beş adet herhangi bir şeye işaret edebilir.

Bir sonraki adım, kil kullanarak çeşitli türden şeyleri simgelemektir. Bu MÖ 9000 dolaylarında gerçekleşmiştir. Küçük kil topaklarına top, koni veya dikdörtgen gibi şekiller verilmiştir. Bir şeyleri temsil etmek için kullanıldıklarından bunlara

"kil simgeler" denir. Örneğin bir top bir koyun, beş top beş koyun anlamına gelebilir. Bir koni bir inek, üç koni üç inek anlamına gelebilir. Bunlarla neleri saydıklarını da bilmiyoruz. Ancak insanların çiftlikler kurmaya başladığı döneme denk geldiği için tahminler yürütebiliriz. Sahip olunan hayvanların sayısının veya satılan tahılların miktarının kaydını tutmak önemli hale gelmiş olabilir.

MÖ 4000 dolaylarında başka bir gelişme yaşanmıştır. İnsanlar farklı türden şeyleri göstermek için kil simgelerin üzerine işaretler koymaya başlamıştır. Örneğin üstünde X işareti olan bir kil simgesi erkek domuz, O işareti olansa dişi domuz anlamına gelebilir. Uşağımı beş domuzla birlikte başka bir köydeki kuzenime yollarsam ve kil simgelerin üçünde X, ikisinde O işareti varsa köydeki herkes ne gönderdiğimi bilecektir.

Ama bir problem var. Ya uşağım dürüst biri değilse? Beş kil simge verdiğim halde uşağım kuzenimin çiftliğine gittiğinde yalnızca dördünü gösterirse? Yol üzerinde bir yere uğrayabilir, domuzlardan birini kendisi için saklayabilir ve ona verdiğim kil simgelerden birini yok edebilir. Kuzenim bundan haberdar olamaz. Dört domuz – dört kil simge. Hiçbir problem yok. O günlerde bunları kontrol etmek için telefon da yok.

Bu tür şeylerin farkına varılmasının uzun zaman aldığını tahmin edebiliriz. Ama akıllı bir çözüm üretilmiştir. Delikler delinmiş ve kil simgeler gerdanlık gibi birbirine bağlanmıştır. Daha sonra başka bir kil parçasıyla gerdanlığın uçları birleştirilmiş ve bunun üstüne kişisel işaretler (*mühür*) yapılmıştır. Örneğin kendi mührüm olarak +++ işa-

retlerini seçebilirim. Böylece uşağım hiçbir şey çalamaz. Mührü kırarsa yakayı ele verir.

Bir diğer akıllıca yöntem, tüm kil simgeleri kilden bir kabın içine koymak, başka bir kil parçasıyla kabın ağzındaki deliği mühürlemek ve üstüne de mührünüzü eklemektir. Bu gerçekten güvenli bir yöntemdir. Hiçbir uşak kabı kırmadan içindekileri alamaz ve bunu yaparsa da hemen fark edilir.

Ancak çok geçmeden işlerin bu yöntemde bir problem olduğu anlaşılmıştır. Yol üzerinde birileri uşağınızı durdurup "Ne taşıyorsun?" diye sorarsa? Uşağınız bunu bilemez; zira kabın içini görebilmenin hiçbir yolu yoktur. Kabın içindekileri dışında da işaretleme fikri gelişmiştir. Kil çok yumuşak olduğu için her kil simgeyi kaba bastırıp şeklini çıkarmak kolaydır. Böylece içindekileri merak eden herkes kabın dışındaki işaretlere bakarak bunu görebilir. Tıpkı günümüzde şişelerin üzerindeki etiketlerin içinde neler olduğunu bize anlatması gibi.

"Peki bunun anlamı ne?" diye düşünebilirsiniz. Kabın dışında işaretler varsa içindeki kil simgelere neden ihtiyaç duyulsun? İşaretler de aynı vazifeyi görebilir. Kil simgeleri boş verip kil tabletin üstüne koyun, domuz veya herhangi bir şeyi temsil eden işaretler koymak yetmez mi? Bu çok daha kolay olabilir.

Gerçekleşen şey tam olarak budur. MÖ 3400 dolaylarında kil tabletlere çeşitli işaretlerin kazınmasıyla bir yazı sistemi geliştirilmeye başlanmıştır. Bin yıl sonra bu işaretler bir kamışın ucuyla yapılan küçük, düzgün kama şeklindeki işaretlere dönüşmüştür. Bu yazı sistemine *çiviyazısı* (cuneiform) adı verilir. Bu isim Latincede "kama" anlamına gelen "cuneus" sözcüğünden gelir.

En eski çiviyazısı günümüzde Irak sınırları içinde Fırat nehrinin kıyısındaki antik Uruk şehrinin kalıntıları arasında bulunmuştur. Sayılar, ürün türleri (örneğin "koyun" ve "balık"), bedenin parçaları (örneğin "baş" ve "ağız") ve gündelik nesneleri (örneğin "çömlek" ve "saban") temsil eden 800 kadar işaret içerir. İşaretlerin birçoğu resimseldir: örneğin baş için kullanılan işaret başa benzer. Ancak yüzyıllar ilerledikçe tıpkı modern trafik işaretlerinde olduğu gibi yalnızca ana özellikleri seçilip kullanılmıştır. Ayrıca yazmayı kolaylaştırmak için resim yan döndürülmüştür. Böylece ilk başta şeklindeki işaret zamanla şu şekli almıştır: . Yandan bakarsanız halen başı andırdığını görebilirsiniz.

Sonunda çiviyazısı malların listesini yapmak, yönetimler arasında mesajlar göndermek ve tarihsel olayların kaydını tutmak gibi her amaçla kullanılır hale gelmiştir. Bu tür bir yazı sisteminin değerini görmek kolaydır ve bölgedeki diğer diller de çok geçmeden bunu kullanmaya başlamıştır. Aslında bu sadece 2000 yılı aşkın bir süre varlığını korumuş ve bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi daha elverişli yazma şekilleri icat edilince son bulmuştur.

Çiviyazısı bilebildiğimiz kadarıyla dünyanın ilk gerçek yazı sistemidir. Mısırlılar da çok farklı bir sistem geliştirmiştir ama bu daha sonraki tarihlere denk düşer. Çin'de veya Orta Amerika'daki Mayalar arasında da yazma şekilleri geliştirilmiştir ama bunlar çok daha sonradır. İlk Çince yazım MÖ 1200'lere, Maya dilindeki ilk yazımsa MÖ 500'lere dayanır. Bu sistemlerin arasında hiçbir ilişki yoktur. İnsanlar yazı yazmayı dünyanın farklı bölgelerinde birçok kez icat etmiştir.

ÇİNCE YAZIM

Şu cümleyi yüksek sesle okuyun: $3 + $6 = $9. Bir dizi işaretten oluşur: $, +, =, 3, 6, 9. Bunları sözcükler olarak okumayı öğreniriz. Elbette ki aşağıdaki gibi harfleri kullanarak da yazabiliriz:

Üç dolar artı altı dolar eşittir dokuz dolar.

Ancak bu zaman kaybı olacaktır.

Bunun gibi işaretlere *logografik* denir. "Logo" kısmı, Yunancada "sözcük" anlamına gelen sözcükten gelir. Logograflar "sözcük-işaretlerdir."

İngilizcede çok fazla logograf yoktur. Aşağıdakilerin bunların birkaç örneğidir:

& % @ £

Bunlar "ve," "yüzde," "et" ve "pound" diye okunur. Matematikte de "eksi," "çarpı," "bölü" ve "karekök" gibi çeşitli logograflar vardır. Kimya ve fizikteki özel işaretlerin birçoğu da logograftır.

Kimi diller tamamen logograflardan oluşur. Çince en bilinen örnektir. Çinceyi İngilizcede kullandığımıza benzer bir alfabeyle yazmak olasıdır ama dilin geleneksel yazımında logograflar kullanılır. Çincede bunlara da karakter genellikle *karakter* adı verilir. Örneğin:

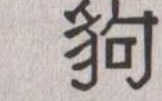
ev

kişi

Bu işaretlerde karakterlerin resim kökenlerini kolayca görebiliriz. "Ev" karakteri ev gibi görünür ve "kişi" karakteri açıkça iki bacağa sahiptir. Ancak aşağıdaki örneklerde biraz zorluk çekebilirsiniz:

İlki "kedi," ikincisi "köpek" anlamına gelir. Çince karakterlerin çoğu gerçek dünyada simgeledikleri şeylere artık benzememektedir. Elbette ki "sevgi" ve "görmek" gibi herhangi bir şekli olmayan binlerce anlam vardır. Bu anlama gelen karakterlerin şeklinden hiçbir yardım alamazsınız:

sevgi

görmek

Bu yazı sistemi, İngilizcede kullanılan alfabetik yazımdan çok farklıdır. İngilizce konuşanların Çinceyi öğrenmekte zorlanmasının temel nedeni budur – ama çaba sarf edersek gerçekten buna değer.

17. BÖLÜM

Modern Yazım

Adımı dünya dillerinde nasıl yazabilirim? 16. Bölümde ana hatlarıyla anlatılan tekniği kullanıp "David Crystal" anlamına gelen bir işaret yaratabilirim. Bu işaret "ôô" olabilir. Ancak herkes bunu yaparsa işaretlerin ne anlama geldiğini hatırlamak zorlaşacaktır. Akrabalarımız ve arkadaşlarımızın işaretlerini hatırlayabiliriz ama herkes kendi kişisel işaretini kullansaydı telefon fihristinde birini bulmaya çalıştığınızı düşünün!

Yazı tarihinde ilk başta çok basit olsa da resim-yazının sınırlarının olduğu çok geçmeden fark edilmiştir. Resim-yazı hızla kullanışsız hale gelince bunu kolaylaştırmanın yolları aranmıştır. Dildeki seslerin yerine geçecek işaretler eklemek bunun bir yoludur ve bunlar resimlerle birlikte yeni sözcükler oluşturmak için kullanılmıştır. Bunun nasıl yapıldığına bakalım.

Kitaplarda aşağıdaki gibi bilmeceler görebilirsiniz. Öncelikle bir resim görürüz ve bunu yüksek sesle söyleriz:

"Bee" [arı]. Buna harfler ekleriz ve yeni sözcükleri yüksek sesle söyleriz.

 T

"Beat" [vurmak].

 F

"Beef" [et]. Bu şekilde ilerler. Resmin seslerini öğrendikten sonra bunu yeni sözcükler oluşturmak için kullanabiliriz – "been," "beak," "beer," "beads" vs. Mısır piramitlerinin duvarlarındaki yazı resimlerinde de aynı şeyin gerçekleştiğini görürüz – sadece bunu yapmak için kendi işaretlerini kullanırlar. Bizimkiler gibi harflere sahip değildirler.

Seslerin yerine işaretlerin kullanılabileceği anlaşıldıktan sonra çok geçmeden bir dilin bütün seslerini yazıya geçirilmiştir. Diller az sayıda ses içerdiğinden bu yöntem binlerce farklı işareti hatırlama sorununu da ortadan kaldıracaktır. Ama sesleri yazıya dökmenin iki yolu vardır.

Soyadım olan "Crystal" sözcüğüne dönelim ve

bunu harf değil ses dizisi olarak düşünelim. İki ses "vuruşu" veya "nabzı" vardır ve aşağıdaki gibi gösterilebilir:

Crys tal

Bu vuruşlar sözcüğün ritmini oluşturur. Bunlara *hece* denir. "Telefon" sözcüğünde üç hece vardır:

te - le - fon

İngilizcede "harika" anlamına gelen "supercalifragilisticexpialidocious" sözcüğünde 14 hece vardır:

su per ca li fra gi li stic ex pi a li do cious

Bazı diller işaretlerin farklı hecelerin yerine geçtiği yazı sistemleri geliştirmiştir. Örneğin "su," "per" ve "ca" heceleri için ayrı ayrı işaretler vardır. Hecelerin bu şekilde yazıldığı yazı sistemine *hece yazımı* [veya hece tablosu] denir. Örneğin Japoncada farklı yazma yöntemleri vardır ve bunlardan ikisi hece yazımıdır. *Katakana* adlı hece yazımının nasıl işlediğini açıklayacağım.

Bilmemiz gereken ilk şey, Japonca telaffuzun İngilizce gibi olmadığıdır. Heceler İngilizcede gördüğümüz gibi sesli harf+sessiz harf+sessiz harf modeline sahip değildir (5. Bölümün sonunda bunu görmüştük). Japonca heceler genellikle iki parçadan oluşur: sessiz+sesli. Örneğin "wa," "su" ve "ke" gibi heceler vardır.

İngilizcede başta üç sessiz harfin yer aldığı

"street" [sokak] gibi sözcükler aksine Japoncada sessiz harfler peş peşe sıralanmaz. Bu nedenle birçok Japon başında [kr], ortasında [st] yer alan soyadımı söylemekte zorluk çeker. Üstelik sonunda da [l] sesi vardır. Japonlar bunu genellikle aşağıdaki gibi söyler:

C ry s ta l
Ku ri su ta ru

Bunu katakana alfabesinde yazmak isterlerse, her hece için bir işaret koyarlar:

Ku ri su ta ru
クリスタル

Hece yazımını kullanan çok fazla dil yoktur. Yazmanın çok akıllıca bir yoludur ama dilde çok fazla hece olduğu için önemli miktarda işaret öğrenmek gerekir. Katakana 48 işarete sahiptir. Yüzlerce işareti kapsayan hece yazımları da vardır. Bunun daha basit bir yolunun olması gerekir.

Daha basit yolu vardır: *alfabe*. Soyadımı heceler değil ses dizisi olarak düşünelim. Yedi ses vardır ve bunların her biri harflerle gösterilir.

C r y s t a l

Her harfin bir sese karşılık geldiği bu yazma yöntemine *alfabetik* denir. Dilin kullandığı harf grubuna *alfabe* denir.

Alfabetik yazımın örnekleri Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinde MÖ 1800'lere kadar uzanır. Bilinen en eski örnek 1990'larda Mısır'da keşfedilmiştir. MÖ 1000'lere dayanan en etkili alfabe, Filistin ve Suriye'nin bölgelerinde kullanılan Kuzey Semitik alfabesidir. Hepsi sessiz olan 22 harften oluşur. Modern İbrani ve Arap alfabeleri bundan kaynaklanır. Daha sonra Yunanlılar da bu alfabeyi alıp sesli harfler için ekstra işaretler eklemiştir. Daha da sonra Romalılar Yunan alfabesini alıp çeşitli değişiklikler yapmıştır. Latin alfabesi günümüzde İngilizce ve daha birçok dili yazmak için kullandığımız alfabedir. Dünyada en yaygın kullanılan yazı sistemidir.

Alfabe neden bu kadar popüler olmuştur? Çünkü yalnızca az sayıda birim kullanan bir sistemdir: İngilizcede bunların sayısı 26'dır. Papua Yeni Gine'deki Rotokas halkının dilindeyse sadece 12'dir. Bazı dillerde sayıları 50'yi bulur ama çoğu dil çok daha az sayıda harfe sahiptir.

Bu harika bir fikirdir. Alfabemizi öğrendikten sonra istediğimiz her sözcüğü yazabiliriz. Hatta anlamsız sözcükler türetebiliriz ve insanlar bunları okuyabilir: Doolaboola! Hiç duymadığımız kişi adlarını okuyabiliriz. Alipo Matak adında birinden e-posta alırsak, adını nasıl telaffuz ettiğine dair iyi bir fikrimiz olur.

Ne yazık ki 9. Bölüme gördüğümüz gibi bazı dillerde alfabe fikri pratikte çok iyi işlemez. Her harfin yalnızca bir tek sese karşılık geldiği zaman sorunsuz işler. Buna *fonetik* yazım denir. İspanyolca ve Galce gibi kimi diller birkaç istisna dışında okunduğu gibi yazılır. İngilizce bile Anglo-Sakson

döneminde Britanya'ya gelen keşişler ilk olarak yazıya döktüklerinde fonetikti.

Bu iyi bir başlangıç noktasıdır. Bir dili ilk kez yazıya dökmekle görevlendirilseydiniz – ve daha sonra göreceğimiz gibi dünya dillerinin birçoğu henüz yazıya dökülmemiş olsaydı – sesleri tek tek dikkatlice dinleyip her birine farklı bir harf tayin ederdiniz.

Çok fazla ses içeren bir dili yazıya dökmeniz gerektiğinde problemle karşılaşırsınız. Çok geçmeden harfler tükenir! İngilizcede durum böyledir. Keşişler İngilizceyi yazıya dönmek için 23 harfli Latin alfabesini kullanmayı denemiş ve çok geçmeden bu yeni dilde Latincedeki seslere hiç benzemeyen sesler olduğunu fark etmiştir. İki "th" sesi yenidir: bu sesleri "thin" [ince] ve "this" [bu] gibi sözcüklerde duyarız. Keşişler bu sesleri yazmak için farklı bir alfabedeki harflerden yararlanmıştır. O dönemde Kuzey Avrupa'da kullanılan runik alfabede þ ve ð harfleri bulunmuştur. Günümüzde İngilizce yazarken bu harfleri artık kullanmasak da Anglo-Sakson dönemine ait elyazmalarında bu harflere rastlarız.

Ancak bu ekstra harfler bile yeterli gelmemiştir. İngilizcede 44 farklı ses vardır ve yalnızca 26 harf bulunması bir problemin ortaya çıkacağının net bir göstergesidir. Bu problemi aşmanın bir yolu, seslerdeki farklılıkları göstermek için çift harf kullanmaktır. Çizgi romanlardan alınmış örneklerle bunun nasıl yapıldığını görebiliriz. Aşağıdaki sözcükleri nasıl okursunuz?

CRASH! CRAASH! CRAAASH!!!

Ne kadar çok A harfi eklenirse ses o kadar uzatılır. Bir dil yazıya dökülürken de tam olarak aynı şey yapılır. Aşağıdaki sözcükleri yüksek sesle okuyun:

met	meet
[karşılaşmak, geçmiş zaman],	[karşılaşmak]
lot	loot
[çok]	[yağmalamak]

Çift harf sesin daha uzun olduğunu gösterir. Bir sesi göstermek için iki harf kullanmanın başka yolları da geliştirilmiştir. Örneğin "meat" [et], "Pete" ve "field" [alan] gibi sözcüklerde uzun [ee] sesi gösterilir. Bir tek ses için <sh> ve <th> gibi iki sessiz harften oluşan kombinasyonlar da kullanılmaya başlanmıştır.

İngilizce bu şekilde yazıya dökülmüş ve dilin ilk birkaç yüzyılında harfler ve sesler birbiriyle oldukça iyi eşleşmiştir. Ancak 9. Bölümde gördüğümüz gibi İngilizcenin telaffuz şekli aşama aşama değişmiş ve harfler sesleri yansıtamamaya başlamıştır. Günümüzde bir harfin birçok sese karşılık gelebilmesi bu nedenledir. Örneğin <g> "good" [iyi], "George" ve "genre" [janr] sözcüklerinde farklı seslere karşılık gelir ve "sign" [imza] ve "gnaw" [kemirmek] gibi sözcüklerde hiç telaffuz edilmez. Ayrıca bir ses birçok harfle yazılabilir. "Loot" [yağmalamak] sözcüğündeki "oo" sesi "dude" [ahbap], "two" [iki], "do" [yapmak], "group" [grup], "fruit" [meyve] ve "grew" [büyümek, geçmiş zaman] sözcüklerinde de duyulur ve başka dillerden gelmiş "canoe" [kano], "rheumatism" [romatizma] ve "manoeuvre" [manevra] gibi sözcüklerde gerçekten garip yazımlara sahiptir.

İngilizceyle Fransızca, Almanca veya İspanyolca gibi diller arasındaki büyük farklardan biri, hiçbir zaman aksan işaretlerini kullanmamasıdır. (Bu, 12. Bölümde kullanılan "aksan" sözcüğünden farklı bir anlama gelir.) Örneğin Fransızcada <é>, <ê> ve <è>; Almancada <ä>, <ü> ve <ö> ve İspanyolcada <ñ> aksan işaretleriyle karşılaşırız. Aksan işaretleri harflerin nasıl seslendirileceğini değiştirir.

İngilizce bu dillerden aksanlı sözcükleri alırken bazen aksanları da almıştır. Özellikle sözcükleri birbirinden ayırt etmek gerektiğinde harfler aksan işaretiyle birlikte yazılır:

The rose was expensive. [Gül pahalıydı.]
The rosé was expensive. [Lal şarap pahalıydı.]

Aksanlar bize bir sözcüğün nasıl telaffuz edilmesi gerektiğini de anımsatır:

fiancé [nişanlı] – "fee-on-say" şeklinde telaffuz edilir.
naïve [tecrübesiz] – "ny-eeve" şeklinde telaffuz edilir.

Ancak bir sözcük çok bilindik hale geldikten sonra aksan işareti genellikle çıkarılır. Bugünlerde "cafe" [kafe], "decor" [dekor], "discotheque" [diskotek] ve "seance" [seans] gibi sözcüklerin daha çok aksan işareti olmadan yazıldığını görüyoruz. Bu konuda çok katı olan kişilerse aksan işaretlerini kullanmaya devam ediyor. Modern yazı sistemlerini incelerken çeşitlilik gösteren kullanımlara ve farklı görüşlere hazırlıklı olun!

DELTA CHARLİE BURADA

Alfabenin dünyadaki en büyük icatlardan biri olduğu sık sık söylenir. Tıpkı tekerleğin icadı gibi alfabenin icadı da sayısız şeyi yapmamıza imkân tanımıştır. Sadece yazı yazmamızı sağlamakla kalmaz hayatlarımızı organize etmemize katkıda bulunur.

Bunu sağlayanda alfabetik sıralamadır. Alfabeyi sabit bir sırada öğreniriz: A, B, C, D ... İngilizcede ilk harf A, son harf Z'dir. Bu sıralama kütüphane rafları, telefon fihristleri, web sitesi indeksleri ve insanların bilgileri sınıflandırmak için harfleri kullandığı her yerde aradıklarımızı bulmamıza imkân tanır.

Her harfin bir adı vardır: İngilizcede "B" harfi "bi" diye telaffuz edilir; "M" harfi "em" diye telaffuz edilir. Ancak gürültülü bir ortamda bazen isimleri net biçimde duymak zordur. Telefonda bir sözcüğü harf harf kodlarken karşıdaki kişi "P" mi yoksa "B" mi, "M" mi yoksa "N" mi dediğimizi duyamayabilir.

Bu nedenle polis, ordu ve diğer organizasyonlar harflere "daha büyük" adlar verir. Bunları daha çok telefon veya telsiz konuşmalarında duyabiliriz. NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) üyesi ülkeler en yaygın kullanılan sistemlerden birini oluşturmuştur. *NATO fonetik alfabesinde* harfler aşağıdaki gibi adlandırılır:

A Alfa	**B Bravo**	**C Charlie**
D Delta	**E Echo**	**F Foxtrot**
G Golf	**H Hotel**	**I India**
J Juliet	**K Kilo**	**L Lima**

M Mike	N November	O Oscar
P Papa	Q Quebec	R Romeo
S Sierra	T Tango	U Uniform
V Victor	W Whiskey	X X-ray
Y Yankee	Z Zulu	

Bunu televizyonda duymuş olabilirsiniz. Kendi soyadımı bu alfabeye göre kodlamak istersem "Charlie, Romeo ..." diye başlarım. Kulağa hiç fena gelmiyor!

18. BÖLÜM

İşaret Dili

Konuşma ve yazma, dille karşılaşmanın iki yoludur. Ama üçüncü bir yol daha vardır.

Bugünlerde buna sıkça rastlıyoruz. Televizyonda bir program izlerken ekranın köşesinde jestler yapan, ağzını açıp kapayan ve canlı yüz mimikleri yapan birini görürsünüz. Nedir bu?

Televizyon izleyen sağırlar için *işaret dili* kullanılır. İşaret dilini öğrenen bir kişi işaret diliyle konuşur.

Hangi işaret dilinin kullanılacağı dünyanın hangi bölgesinde olduğunuza göre değişir. Büyük Britanya'daysanız İngiliz İşaret Dilini; Fransa'daysanız Fransız İşaret Dilini ve Çin'deyseniz Çin İşaret Dilini görürsünüz. Dünya genelinde sağırlar arasında yüzyıllar boyunca ve belki de daha da uzun bir süredir farklı işaret dilleri evrimleşmiştir.

Hiç kimse işaret dilinin ne kadar süredir var olduğunu bilmez. İnsan beyni dil kullanımını mümkün kılabilecek kadar geliştiğinde işaret dilinin erken bir formu ortaya çıkmış olabilir. 15. Bölümde bundan 30.000 yılı aşkın bir süre önce yaşamış canlıların birçok vokal sesi çıkarabilme yeteneğinden yoksun olduğunu görmüştük. Belki de işaretler yapmak için ellerini kullanmışlardır.

Sonuçta bu çok doğaldır. Hepimiz bazı temel anlamları ifade etmek için kullanabileceğimiz el işaretlerine sahibiz. Her şeyin yolunda olduğunu başparmağımı yukarı kaldırarak gösterebilirim. Selamlaşmak veya vedalaşmak için el sallayabilirim. Öfkeliysem yumruğumu sallayabilirim. Ama bunlar çok basit kavramlardır ve bu şekilde düzenli olarak kullanabileceğimiz jestlerin sayısız çok değildir. Sayıları birkaç düzineyi geçmez ve bunlarla çok fazla şey anlatamayız.

İşaret dilinin çok daha eksiksiz biçimde geliştirilmesini gerektiren işler vardır. Hakemler oyunculara yönleri göstermek için kollarını ve ellerini kullanır. Örneğin krikette bir tek parmağın yukarı kaldırmak topa vuran oyuncunun çıkıp kaleden ayrılması gerektiği anlamına gelir. Orkestra şefleri de müzisyenleri hareketlerle kontrol eder. Birbirinden uzakta çalışan kişiler iletişim kurmak istediklerinde özel işaretler geliştirmek zorundadır. Makinelerin sesinin çok yüksek olduğu bir fabrika gibi gürültülü bir ortamda çalışanlar ya da çocuklarla dolu bir yüzme havuzunda görev yapan cankurtaranlar için de aynı şey geçerlidir.

Bu gibi koşullarda işaretler kullanmak "lokal"

problemi çözer ama başka alanlarda çok fazla işe yaramaz. Birinin odadan çıkmasını istediğimde tek parmağımı havaya kaldırmamın hiçbir faydası yoktur. Neyi kastettiğim anlaşılmaz. Bir orkestra şefi gibi kollarımı sallayarak arkadaş grubuma yön vermeye çalışmam da boşunadır. Bunu yapmaya başlarsam muhtemelen beni bir yere kapatırlar.

Sonuçta bu tür işaretleri kullanmak gerçek diller gibi değildir. Gerçek diller istediğimiz her şey hakkında binlerce cümle kurmak için bir araya getirebileceğimiz binlerce sözcükten oluşur. Hakemler ve vinç operatörlerinin kullandığı işaretler kapsam ve anlam bakımından çok sınırlıdır. Bir hakem veya orkestra şefi, araba motorunun nasıl çalıştığını açıklamak veya en hit pop şarkısının ne olduğunu söylemek için aynı işaretleri kullanamaz.

Sağırlar tarafından kullanılan işaret dillerinin büyük bir farkı vardır. İşaret dilleri, normalde konuşurken veya yazarken ifade edilmek istenen türden karmaşık düşünceleri ifade etmek için kullanılır. İşaret dilleri, konuşma ve yazı dilinin cümleleriyle aynı işlevi üstlenmek üzere diziler halinde kullanılabilen binlerce işaret içerir. Televizyonda gördüğümüz kişiler de duydukları her şeyi işaret diline çevirir ve gerçekten çok hızlı çalışır.

İşaret dilleri hakkında unutulmaması gereken iki önemli nokta vardır. İlk olarak, konuşma dilinden sözcükler alınıp işarete çevrilmez. Konuşma dilinin sözcüklerini takip eden bir işaret dili oluşturmak mümkündür ve bu birçok kez yapılmıştır ama televizyonda gördüklerimiz bu şekilde işlemez. İşaretler doğrudan anlamları ifade eder: 16. Bölümde

Çinceyle bağlantılı olarak ele aldığımız logografik işaretlere benzerler.

Örneğin aşağıdaki cümle söylenirse:

> The boy who won the long jump has also won the high jump.
> [Uzun atlama dalında birinci olan çocuk yüksek atlamada da birinci oldu.]

İşaret dilinde sırasıyla cümlede geçen sözcüklerin işaretlerini görmeyiz. İşaretlerin aşağıdaki gibi bir sıralama izlediğini görürüz:

> boy + win + past time + long jump + also + high jump
> [çocuk + kazanmak + geçmiş zaman + uzun atlama + da + yüksek atlama]

İşaretlerin belirli bir sıralamayı takip etmesi gerekmez. Bazen İngilizce cümlenin sözcük sıralamasını takip edebilir ama bazen de takip etmez. İngiliz işaret dilinde "What's your name?" [Adın nedir?] cümlesi genellikle aşağıdaki gibi gösterilir:

> your name + what

Kaş kaldırmak gibi şaşkın yüz bir ifadesi de buna eklenir.

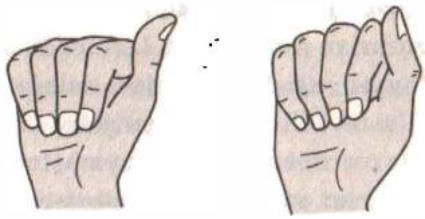
İşaret dilleri hakkında unutulmaması gereken ikinci nokta, birbirlerinden çok farklı olduklarıdır. Sadece İngilizce konuşan birinin Çinceyi anlamasını bekleyemeyeceğiniz gibi sadece İngiliz işaret

dilini bilen birinin Çin işaret dilini anlamasını da bekleyemeyiz. Sadece İngiliz İşaret Dilini bilen birinin Amerikan İşaret Dilini bile anlamaması şaşırtıcı değildir. Bu iki işaret dili son 200 yılda çok farklı yönlerde ilerlemiştir. Az sayıda da olsa benzer işaretler vardır ama bu benzerlikler dillerin anlaşılması için yeterli değildir.

Mark Medoff yakın geçmişte *Başka Tanrının Çocukları* [*Children of a Lesser God*] adında bir oyun yazmıştır. Sağır bir öğrenciyle âşık olduğu öğretmeni arasındaki ilişkiyi anlatan oyun William Hurt ve Marlee Matlin'in başrollerini paylaştığı bir filmle beyaz perdeye de aktarılmıştır. Oyun ABD'de geçtiği için Amerikan İşaret Dilini kullanarak birbirleriyle iletişim kurarlar. Ancak oyun Londra'da sahnelendiğinde İngiliz sağırlar işaretleri anlayamamış ve Amerikan İşaret Dilinden İngiliz İşaret Diline çeviri yapacak bir çevirmene ihtiyaç duymuştur.

İşaretlerin en azından bir kısmının dünyadaki bütün işaret dillerinde ortak olduğunu düşünebilirsiniz. "Fil" için kullanılan işareti düşünelim. Elbette ki filin hortumunu gösteren bir el hareketi olacaktır değil mi? Ama hortumu göstermenin birçok yolu vardır. Burundan mı başlarız yoksa hortumun ucundan mı? El hareketimiz yukarı doğru mu yoksa aşağı doğru mu olur? El hareketimiz düz mü yoksa eğimli mi olur? Elimizi düz mü yoksa "C" şeklinde mi tutarız? İşareti hangi hızda yaparız? Fil gibi görülmesi kolay bir şey için bile birçok olasılık vardır. Peki ya "bahçe," "mavi" veya "tartışmak" gibi kavramlar için? Farklı işaret dillerinin bunları çok çeşitli şekillerde ifade edeceği açıktır.

Konuşma ve yazı dilini incelerken kullandığımız önemli kavramların hepsi işaret dili için de düşünülmelidir. Örneğin 12. Bölümde gördüğümüz gibi diyalektler ve aksanlar vardır. Bir ülkenin farklı bölgelerinden sağırlar kendilerine özgü bazı işaretler kullanacaktır. Britanya'dan biri Çin'e gidip Çin İşaret Dilini öğrenmeye başlarsa Çin işaretlerini yapar ama büyük olasılıkla yaptığı işaretler tam olarak Çinlilerin yaptığı gibi olmaz. Örneğin parmakların avuç içinde kapatılmasıyla yapılan "baba" işaretinde parmaklar düz ve gergin olabilir (buradaki çizimde solda görüldüğü gibi) ya da hafifçe eğik ve gevşek olabilir (sağda görüldüğü gibi):

Daha birçok olasılık vardır. Britanya'dan gelen kişi muhtemelen bunu parmakları gevşek şekilde yapacaktır. Çinli bir sağır bunun yabancı bir aksan olduğunu fark edecektir.

Hepsi aynı kapıya çıkar. İşaret dilini bir ilkel jestler kümesi olarak düşünmeyin. Herhangi bir konuşma veya yazı dili kadar karmaşık, faydalı ve güzeldir.

PARMAK TELAFFUZU

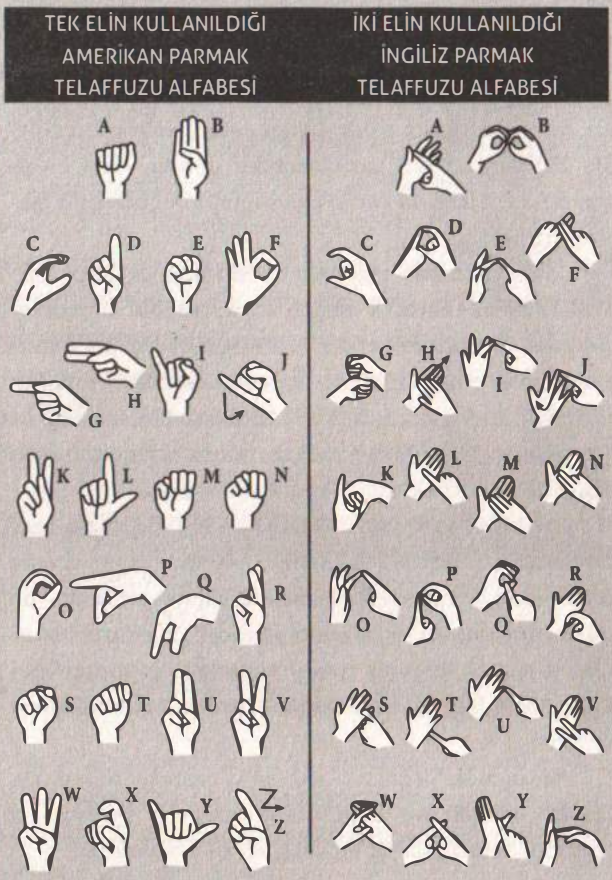
Peki ya isimler? "David Crystal" veya sizin adınız ya da yaşadığınız şehir hangi işaretlerle gösterilir? Bu kavramlar için ayrı işaretler yoktur. Aksi halde yüzbinlerce kişi ve yer adı olduğundan çok fazla işaret olurdu.

Çözüm bunları parmakları kullanarak harf harf kodlamaktır. Parmak telaffuzunu herkes öğrenebilir ama iki sistem vardır; tek elinizi veya iki elinizi kullanarak yapabilirsiniz. Öğrenmesi kolaydır ve her sözcüğü kodlamak için kullanılabilir. Sadece kişi ve yer adlarını değil kimyadaki karmaşık bir kavram gibi olağandışı sözcükleri de kodlayabilirsiniz.

Sizi biraz yavaşlatır. Dakikada 300'den fazla harf kodlamak zordur; bu yaklaşık 60 sözcük yapar. Henüz harf harf kodlamayı öğrenmemiş küçük çocuklar için de zordur! Ancak öylesine faydalıdır ki sağırlar bunsuz yapamaz ve kısa mesaj yazarken yapıldığı gibi kimi sözcükleri kısaltarak kodlamayı hızlandırmayı öğrenir.

Yunancada "dactulos" sözcüğü "parmak" anlamına, "ology" son eki ise "bilgi" anlamına gelir. Dolayısıyla "parmak telaffuzunun" teknik adı *daktilolojidir*.

İngilizlerin parmak telaffuzu sisteminde iki el kullanılır; Büyük Britanya, İrlanda, Avustralya, Yeni Zelanda ve daha birkaç ülkede bu sistem kullanılır. Amerikan sistemindeyse tek el kullanılır; ABD ve Kanada'da genellikle bu tercih edilir. (Hangi elinizi kullandığınızın bir önemi yoktur. Genellikle hangi elinizi kullanıyorsanız onu kullanabilirsiniz.)

TEK ELİN KULLANILDIĞI
AMERİKAN PARMAK
TELAFFUZU ALFABESİ
İKİ ELİN KULLANILDIĞI
İNGİLİZ PARMAK
TELAFFUZU ALFABESİ
A
B
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
Q
R
S
T
U
V
W
X
Y
Z

19. BÖLÜM

Dilleri Karşılaştırmak

Dünyadaki 6000 kadar dilin hepsi kimi ortak özelliklere sahiptir. Hepsi isim ve fiiller içerir. Hepsinde sesli ve sessiz harfler vardır. Hepsinin ritmi ve tonlaması vardır. Ama yabancı dil öğrenmeye başladığımızda farklılıklar problemler doğurur. Herkesin kendi dilinde bizimle aynı şekilde konuştuğunu düşünmek doğaldır. Ama durumun çok farklı olduğunu görürüz.

İlk önce muhtemelen aşina olmadığımız sesler dikkatimizi çeker ve belki de bu sesleri çıkarmakta güçlükler yaşayabiliriz. Örneğin Gaelcedeki "loch" [lake – göl] ve Galce "bach" [little – küçük] gibi sözcüklerde kullanılan [ch] sesi İngilizcede yoktur. İngilizce konuşanlar bu ses yerine genellikle [k] sesini kullanır ve sözcükler "lock" [kilit] ve "back" [arka] sözcükleri gibi duyulur. Bu sözcükleri doğru telaffuz etmek biraz pratik yapmayı gerektirir.

Ancak bazı dillerde konuşmacıların ne yaptığını fark etmek zaman alabilir. Anadili İngilizce olan insanların Çinceyi ilk başta zor bulmasının nedenlerinden biri budur. İngilizler Çinlilerin konuşmasını "sing-song" [şarkı söyleme] şeklinde tarif eder. Neden? Çinliler sözcükleri birbirinden ayırmak için sesin melodisini kullanır ve Avrupa dillerinde böyle bir şey yoktur.

İngilizcede "mother" [anne] gibi bir sözcüğü yüksek sesle veya alçak sesle söylersek sözcüğün anlamı değişmez. Her iki durumda da "anne" anlamına gelir. Ancak Çincede – ve Uzakdoğu'da konuşulan daha birçok dilde – ses perdesindeki değişiklik sözcüğün anlamını tamamen değiştirir. "Ma" sözcüğü yüksek sesle ve düz tonda söylendiğinde "anne" anlamına gelir. Ama alçak sesle söylenirse ve ses perdesi alçaktan yükseğe doğru ilerlerse "at" anlamına gelir. Melodideki bu farklılıklara "ton" denir. Çincenin bir "ton dili" olduğunu söyleyebiliriz. Doğru tonları kullanmak çok önemlidir; aksi halde annemiz yerine bir ata seslenebiliriz!

Dil öğrenmeye başladığımızda dilbilgisinin de tamamen farklı olduğunu çabucak fark ederiz. Bazen cümledeki sözcüklerin sıralaması farklıdır. İngilizce de birinin mutfakta olduğu aşağıdaki gibi söylenir:

Sian is in the kitchen.

Galcede ise aynı cümle aşağıdaki gibi söylenir:

Mae Sian yn y gegin. (Telaffuzu: "my shahn uhn uh geg-in")

Sözcükleri sırasıyla İngilizceye çevirirsek aşağıdaki gibi olur:

Mae Sian yn y gegin.
Is Sian in the kitchen. [Sian mutfakta.]

Galcede cümle kurulurken fiil en başa yerleştirilir. İngilizcede ortada yer alır. Hintçe gibi bazı dillerdeyse en sona yerleştirilir.

Başka bir örneğe göz atalım. Bazı dillerde sıfatlar isimden önce gelirken bazı dillerde isimden sonra gelir. İngilizce ve Almanca sıfatların çoğunlukla isimlerden önce geldiği iki dildir:

a black cat [siyah kedi]
ein schwarze Katze (telaffuzu: "shvahrtsuh katsuh")

Fransızca (ve Galce) çoğu sıfatı isimden sonra kullanır:

un chat noir (telaffuzu: "uhn sha nwahr")
Yani: a cat black [kedi siyah]

İngilizce konuşanların fark ettiği en büyük dilbilgisi farklarından biri, yeni dildeki sözcüklerin sonuna gelen eklerin anlamı değiştirebilmesidir. Bu İngilizcede çok az karşılaşılan bir durumdur. Örneğin:

- Çoğu tekil isim sonuna "s" eklenerek çoğul hale getirilebilir: "dog" [köpek] sözcüğü "dogs" [köpekler] haline gelir.

- Çoğu fiilin sonuna "ed" eklenerek zaman referansı geniş zamandan geçmiş zamana dönüştürülebilir: "I walk" [yürürüm] ifadesi "I walked" [yürüdüm] haline gelir.
- Birçok sıfatın sonuna "er" veya "est" eki getirerek karşılaştırma yapılabilir: "small" [küçük]– "smaller" [daha küçük] – "smallest" [en küçük]

İngilizcede soneklerin sayısı sınırlıdır.

Bu nedenle İngilizce konuşanlar düzinelerce ve hatta yüzlerce sonekin yer aldığı dillerle karşılaştığında büyük bir şaşkınlık yaşar. Antik Romalılar tarafından konuşulan Latince bunun bir örneğidir. Aşağıdaki gibi cümleler içerir:

canis	vidit	puerum
the dog	saw	the boys
köpek	gördü	çocukları

ve

puer	vidit	canem
the boy	saw	the dog
çocuk	gördü	köpeği

Görme eylemini gerçekleştiren köpek için Latincede "canis" sözcüğü kullanılırken, görülen köpek olduğunda sözcüğün sonu "canem" olarak değişir. Ayrıca görme eylemini gerçekleştiren çocuklar için Latincede "puer" sözcüğü kullanılırken, görülen çocuklar olduğunda sözcüğün sonu "puerum" olarak değişir.

ne "casus" [cases] adı veriler ve ismin hali cümlede nasıl kullanıldığına göre değişir. İsmin hallerini öğrenmenin hızlı bir yolu yoktur; bunların ezberlenerek öğrenilmesi gerekir.

Latince gibi bir dilde "kimin neyi yaptığını" sözcüklerin sonuna dikkat ederek bilebiliriz. Cümledeki sözcük sıralaması önemli değildir. Dolayısıyla sözcüklerin sıralamasının önemli olduğu İngilizceden çok farklı bir dildir. İngilizcede eylemi gerçekleştiren isim cümlenin başında, eyleme maruz kalan isim ise sonunda yer alır. Aşağıdaki iki cümle çok farklı anlamlara gelir:

the dog saw the boy
[köpek çocuğu gördü]
the boy saw the dog
[çocuk köpeği gördü]

Ancak Latincede "kimin neyi yaptığı" sözcüklerin sonunda belirtildiği için sıralamayı dilediğimiz gibi yapabiliriz. Aşağıdaki iki cümle aynı anlama gelir:

puer vidit canem
canem vidit puer
[çocuk köpeği gördü]

Her iki halde de görme eylemini çocuk gerçekleştirir ve görülen köpektir.

Sözcük dağarcığındaki farkları ayırt etmek genellikle daha çok zaman alır. İlk kez duyulduğunda birçok sözcüğün İngilizcedeki benzer sözcük-

lerle aynı anlama geldiği düşünülür. İspanyolcada "mesa" sözcüğü, Almancada "Tisch" sözcüğü "masa" [table] anlamına gelir. Bu kadarıyla her şey çok açık görünür. Bir sözcüğü alıp başka bir dile çevirin ve sorun çözülsün.

Ama çok geçemeden bunun göründüğü kadar kolay olmadığını anlarız. Bazı sözcükler bizi yanıltmaya çalışır. Fransızca öğrenirken "demander" sözcüğüyle karşılarız ve İngilizcedeki "demand" [talep etmek] sözcüğüne benzediği için doğal olarak ne anlama geldiğini bildiğimizi düşünürüz. Ama bu doğru değildir. "Demander" sözcüğü "sormak" anlamına gelir.

Bu gibi sözcüklere "çeldirici sözcük" denir. Kulağa hoş ve tanıdık gelirler ama sonradan onları hiç tanımadığımız ortaya çıkar. Bütün dillerde örneklerine rastlarız. İtalya'da bir şehri dolaşırken er ya da geç "libreria" yazan bir yer görürsünüz. Kütüphane [library] midir? Hayır kitapçıdır. "Kütüphane" anlamına gelen sözcük oldukça farklıdır: "biblioteca."

Kimi sözcüklerin birebir karşılıklarını kolayca bulabilmek de mümkün değildir. Bazen İngilizcedeki bir sözcüğün yabancı dilde iki veya daha çok karşılığı olabilir. Örneğin İngilizcedeki "know" [bilmek] sözcüğü Fransızcaya "savoir" veya "connaitre" şeklinde çevrilebilir. Bir olguyu biliyorsak ya da bir şeyi yapmayı biliyorsak "savoir" sözcüğünü kullanmamız gerekirken bir kişiyi tanıyorsak "connaitre" sözcüğünü kullanmamız gerekir. Maria'yı tanıdığımızı söylemek için Fransızcada şu cümleyi kuramayız:

je sais Marie (telaffuzu: "zhuh say Marie")

Doğrusu aşağıdaki gibidir:

je connais Marie (telaffuzu: "zhuh konay Marie")

Bazen de durum tam tersidir: Yabancı dildeki bir sözcüğün İngilizcede iki veya daha fazla karşılığı olabilir. Yine Fransızcadan bir örnek verelim. İngilizce konuşanların birçoğu Fransızcada "je t'aime" cümlesinin "seni seviyorum" anlamına geldiğini bilir. Ancak "aime" sözcüğü "hoşlanmak" anlamına da gelir. Çikolatayı, yüzmeyi veya kuzenimizi sevdiğimizi söylemek için "aime" sözcüğünü kullanabiliriz. Peki Fransızlar aradaki farkı nasıl ifade eder? Birisi sizin için "aime" sözcüğünü kullanıyorsa sizden hoşlandığını mı söyler yoksa size âşık olduğunu mu? Bu genellikle cümlede kullanılan diğer sözcüklerden veya ses tonundan – ve elbette ki eşlik eden eylemlerden – anlaşılır. Bir film yıldızı "Je t'aime" deyip uzun ve tutkulu bir öpücük veriyorsa, bu o kişiden sadece "hoşlandığı" anlamına gelmez!

Sohbetlerin kendisi de problemlere yol açabilir. Fransızcada teşekkür etmek için "merci" sözcüğü kullanılır (telaffuzu: "mare-see"). Bir kafede size kahve isteyip istemediğiniz sorulursa İngilizcede sohbet aşağıdaki gibi gelişebilir:

Do you want a coffee? [Kahve ister misin?]
Thank you. [Teşekkür ederim.]

Birkaç dakika sonra kahveniz önünüze gelir. Ama bunu Fransızcada söylerseniz sonuç tam tersidir:

Voluez-vous un café? (telaffuzu: "voolay vooz uhn kafay")
Merci.

Kahve gelmez. Çünkü "merci" sözcüğü bu şekilde kullanıldığında "Hayır, teşekkür ederim" anlamına gelir. Teklifi geri çevirirsiniz. "Evet" demek için "oui" [evet], "s'il vous plait" [lütfen] veya "oui merci" [evet, teşekkürler] vs demeniz gerekir.

İngilizce konuşurken bolca "please" [lütfen] deriz. Ebeveynlerimiz bunu küçük yaştan zihnimize kazır. Birçok dilde bu kadar önemli bir sözcük değildir. "Lütfen" anlamına gelen sözcüğü kullanmadan da "nazik" olabiliriz. Örneğin İspanyolcada "por favor" sözcüğü "lütfen" anlamına gelir (telaffuzu: "pawr favawr") ama İspanyollar dükkânlarda bir şeyler isterken rutin olarak bu sözcüğü kullanmaz. "Por favor" sözcüğü, sabırsızlanmayı veya ısrarı ifade etmek için kullanılır – "acele edebilir misiniz lütfen!"

Sohbetlerde bunun gibi daha pek çok fark vardır. İngilizcede saat 6 veya 7 oluncaya kadar "good evening" [iyi akşamlar] demeyiz. İtalyancada aynı anlama gelen "buona sera" (telaffuzu: "bwohna sayra") çok daha erkenden – saat 4 veya 5 gibi – söylenir. İngilizcede saat 12'den sonra "good morning" [günaydın] demeyiz. Fransızcada aynı anlama gelen "bonjour" (telaffuzu: "bonzhoor") öğleden sonra da söylenebilir. İnsanlar bütün dillerde sohbet eder ama sohbetler hiçbir zaman tamamen aynı değildir.

KAÇ YAŞINDASIN?

İngilizcede biriyle tanıştığımızda güvenle konuşabileceğimiz konular vardır: örneğin havadan bahsedebiliriz veya ülkenin hangi bölgesinden geldiğini sorabiliriz. Ancak evli olup olmadığını, ne kadar para kazandığını veya kaç yaşında olduğunu sormayız.

Bu nezaket kurallarını küçük yaştan itibaren – yaklaşık üç yaşındayken – öğreniriz. Ann teyze, küçük Jimmy'ye dördüncü yaşgünü partisinde "Kaç yaşındasın?" diye sorar. Jimmy "Dört yaşındayım" der. "Sen kaç yaşındasın?" diye sorunca herkes güler. Jimmy çok sevimlidir ama Ann hâlâ cevap vermez. Jimmy aşama aşama bir kadına yaşının sorulmaması gerektiğini öğrenir!

Bu yalnızca Büyük Britanya'daki küçük Jimmy için geçerli değildir. Dünyanın birçok yerindeki farklı kültürler ve dillerde gözetilen nezaket kurallarından biridir. Bazı Asya kültürlerindeyse yaş veya kazanç hakkında sorular sormak gayet normaldir; bir dostluk göstergesidir.

20. BÖLÜM

Ölmekte Olan Diller

Bir dil, konuşularak, yazılarak ya da işaret edilerek nefes alıp verir. Diller bu üç yoldan kuşaktan kuşağa aktarılır. Dil sağlıklı bir dilse bu her zaman gerçekleşir. Ebeveynler dillerini çocuklarına aktarır, onlar da kendi çocuklarına aktarır ... ve dil yaşamaya devam eder.

İngilizce, İspanyolca ve Çince gibi diller sağlıklı dillerdir. Konuşma, yazma ve işaret formunda varlığını sürdürür ve dünya genelinde yüz milyonlarca kişi tarafından kullanılır. Ama dünyadaki 6000 kadar dilin birçoğu bu kadar sağlıklı halde değildir. Çok az kişi tarafından kullanılır. Çocuklar bu dilleri ebeveynlerinden öğrenmez. Sonuç olarak ölme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Bir dil neden ölür?

Dil onu konuşan son kişi öldüğü zaman ölür. Bu durum dünyanın birçok bölgesinde gerçekleşir. Sa-

dece bir tek kişi tarafından konuşulan düzinelerce dil vardır. Konuşmacıların birkaç düzineyi geçmediği daha birçok dil vardır. Örneğin Brezilya veya Endonezya'da birçok kabilenin dili yalnızca bir avuç insan tarafından konuşulur.

Az sayıda kişi tarafından konuşulan ve yakın gelecekte muhtemelen ölecek olan dillere *tehdit altındaki diller* denir. Tehdit altındaki dünya dillerinin birçoğu ekvatorun güneyinde yer alan ülkelerde konuşulur. Güney Asya'da, Papua Yeni Gine gibi ülkelerde konuşulan yüzlerce dil vardır. Hindistan ve Afrika genelinde yüzlerce dil konuşulur. Güney Amerika'da da çok sayıda dil vardır. Bunlar dillerin çabucak öldüğü yerlerdir.

Ama tehdit altındaki dillerle her yerde karşılaşabiliriz. Kuzey Amerika'da Kızılderili dillerinin çoğu tehdit altındadır. Britanya, İrlanda ve Fransa'daki Kelt dilleri için de aynı şey geçerlidir. İskoçya'daki Kelt dili Galyacayı konuşanların sayısı giderek azalmaktadır. Man Adası dili Mancayı ana dil olarak konuşan son kişi otuz yıl kadar önce ölmüştür.

Belki de dünya dillerinin yarısı önümüzdeki yüzyıl ölecektir. Yani 1200 ay içinde 3000 dil kaybolacaktır. Ortalamayı hesaplarsak yaklaşık her iki haftada bir dil ölecektir. Bu oran geçmiştekinden çok daha hızlıdır.

Bir dilin ölmesinin yeni bir yanı yoktur. Diller onları konuşan insanlar öldüğünde her zaman ortadan kaybolmuştur. İki bin yıl önce Ortadoğu'da günümüzde var olmayan birçok dil konuşuluyordu. 16. Bölümde açıkladığım yazı sistemlerini geliştiren halkları düşünün: Hititler, Asurlar ve Babilliler

vs. Bin yıllar boyunca bu kültürler gelip geçmiştir. Biri diğerini yenilgiye uğratınca diller de yenilgiye uğrayan halklarla birlikte ortadan kaybolmuştur.

Bazıları yazıya döküldüğü için bu antik diller hakkında bilgiye sahibiz. Ne yazık ki geçmişte birçok dil yazıya dökülmediği için sonsuza dek kaybolup gitmiştir. Günümüzde de durum farklı değildir. Dünya dillerinin 2000 kadarı hiçbir zaman yazıya dökülmemiştir. Bu diller de dilbilimciler tarafından kaydedilmeden ölürse sonsuza dek unutulup gidecektir.

Bir kültür yok olduğunda insanların nasıl yaşadığının kanıtlar kalır. Arkeologlar her türlü şeyi kazıp çıkarabilir: çömlekler, iskeletler, tekneler, madeni paralar, silahlar, evler vs. Ancak konuşulan dil yok olduğunda geriye hiçbir şey kalmaz. Dördüncü bölümde gördüğümüz gibi konuşma havadaki titreşimlerden ibarettir. Konuşulan dil hiçbir şekilde kaydedilmeden öldüğünde, sanki hiç var olmamış gibi unutulup gider.

Bir tek dilin ölmesinde olağandışı bir şey yoktur. Ama günümüzdeki tabloyu geçmiştekiyle karşılaştırdığımızda olup bitenler olağandışıdır. Çok sayıda dilin aynı anda öldüğüne tanıklık ediyoruz. Benzer bir biçimde bazı bitki ve hayvan türleri de şimdiye kadar görülmemiş hızda ölmektedir. Bunun nedeni nedir?

Bitkiler ve hayvanlar iklim değişikliği, yeni hastalıkların etkisi veya insanların toprağı kullanma şeklindeki değişiklikler gibi çok çeşitli nedenlerden dolayı ölür. Bu nedenlerden bazıları diller için de geçerlidir. Örneğin deprem veya tsunami gibi bir

doğal felaket şehirleri ve köyleri haritadan silip birçok insanı öldürebilir. Toplu ölümlerde veya topluluğun yok olması durumunda diller de ölür.

İnsanlar dilin ölmesine neden olabilir. Avcılar bir hayvan türünün yaşayan tüm üyelerini öldürebilir. Toplayıcılar geriye kalan tüm bitkileri toplayabilir. Hükümetler halkların dillerini konuşmasını yasaklayabilir – 13. Bölümde gördüğümüz gibi. Yasaklanan ve çocuklara öğretilemeyen diller er geç ölür.

Ancak bu kadar çok dilin tehdit altında olmasının başlıca nedeni, tsunami ya da yasak kadar ani veya dramatik değildir. Birçok örnekte, insanlar farklı bir dil kullanmayı tercih ettikleri için anadillerini kullanmayı bırakır. Örneğin Galler'deki çoğu kişinin İngilizce konuşması veya Brittany'deki çoğu kişinin Fransızca konuşması bu nedenleridir. Aileler zamanla bir dili kullanmayı bırakıp başka bir dili kullanmaya başlar.

Bunu neden yaparlar? Bu genellikle yeni dilin daha iyi bir yaşam sunma vaadinden kaynaklanır. Özellikle yeni dilin öğrenilmesi durumunda daha iyi iş fırsatları vardır. Yaşadığınız ülkedeki "en iyi meslekleri" düşünün. Ülkenin anadilini konuşamasaydınız bunların hangilerini yapabilirdiniz? Hiçbirini.

Birkaç yüz yıl önce İngilizlerin, İspanyolların ve diğerlerinin dünyayı sömürgeleştirdiği dönemde Afrika, Amerika veya Avustralya'daki küçük bir kabilenin üyesi olduğunuzu düşünün. Koloniciler silahları ve yaşam tarzlarıyla birlikte gelir ve ülkenizi ele geçirir. Her şey onlardan sorulur ve yeni toplumda kendinize yer bulmak isterseniz onların

dilini öğrenmek zorunda kalırsınız. Bu durumda eski dilinizi terk etmek çok kolaydır. Çocuklarınıza onu öğretmekle uğraşmazsınız, çünkü yeni dil gerçekten faydalı olandır. Revaçtadır. Havalıdır. Eski dilinizin devri geçmiştir. Aşama aşama kullanımdan kalkar.

Ancak her zaman böyle olmayabilir. İnsanlar yeni bir dili eskisini kaybetmeden de öğrenebilir. 13. Bölümde gördüğümüz gibi iki dilli olmak tam da budur. İki dilli olmak, "hem pastam dursun hem karnım doysun" diyebilmenize imkân tanır. Yeni dil toplumda en iyi mesleklerin kapısını açar; eski dil sayesinde "kimlik" anlayışınızı sürdürürsünüz. Kimliğiniz korunur. İki dilin de faydasını görürsünüz.

Bugünlerde birçok ülkede bunun farkına varılmıştır. İnsanlar bitki ve hayvan çeşitliliğinin yanı sıra dil çeşitliliğini de korumanının önemini kavramıştır. Birleşmiş Milletler gibi dünya örgütleri bu konuya tekrar tekrar dikkat çeker. Dünyanın "somut" mirasını – çevremizde görebileceğimiz çöl, orman, göl, abide ve yapı gibi tüm fiziksel şeyleri – korumak yeterli değildir. Somut olmayanları – yaşam tarzımızı gösteren müzik, dans, tiyatro, resim, el sanatları ve özellikle de dil gibi tüm şeyleri – korumak da önemlidir.

Dilleri nasıl koruruz? Bunun için üç faktörün mevcut olması gerekir. İnsanlar kendi dillerini korumak istemelidir. Ülkelerinin hükümeti onlara yardımcı olmayı istemelidir. Ayrıca dilin korunması için maddi kaynak bulunmalıdır. Bu pahalı bir iştir. Dilin belgelenmesi – yani dilbilgisi kitaplarında ve sözlüklerde yazıya dökülmesi ve açıklanması –

gerekir. Öğretmenler yetiştirmek, kitaplar yayınlamak, sokak tabelaları yerleştirmek, topluluk merkezleri kurmak ve daha bir sürü şey gerekir.

Bu üç faktör de mevcut olduğunda harika bir iş çıkarılabilir. Dile yeniden hayat verilebilir. Buna *yeniden canlandırma* denir. Dil *yeniden canlandırılır*. Son elli yılda bunun birçok örneğini gördük. Muhtemelen en ünlü örneği, İbranicenin modern İsrail'in resmi dili olarak yeniden canlandırılmasıdır. Galce de uzun bir gerileme döneminin ardından epeyce canlanmıştır. Günümüzde bu dili konuşanların sayısı artmaktadır. Dilin varlığı sokak tabelalarında, tren istasyonlarında ve Galler'de gittiğiniz her yerde görülebilir.

Yeni Zelanda'daki Maori dili "dil yuvaları" adı verilen bir sistemle canlı tutulmuştur. Bu yuvalar, beş yaş altındaki çocukların dille yoğun bir biçimde karşılaşacakları ev sıcaklığında bir ortam sunar. Personelin tümü anadili Maori olan yerlilerdir. Çocukların yuvadan ayrıldıktan sonra Maori dili yeteneklerini canlı tutması ve ileride yeni kuşakların dili öğrenmesine katkıda bulunması umulmaktadır.

Koşullar uygun olduğunda varlığı sona ermiş diller bile yeniden hayata döndürülebilir. Dilin yazıya dökülmesi ve açıklanması veya bir biçimde sesli kaydının yapılması ve halkın da dili geri getirmeyi istemesi gerekir. Güney Avustralya'daki bir yerli dili olan Kaurna bu şekilde yeniden canlandırılmıştır. Anadili Kaurna olan son kişi 1929'da ölmüşse de 1980'lerde bir grup Kaurna yerlisi dillerini geri getirmeye karar vermiştir. Yerliler "Dil ölmedi, yalnızca uykuya geçti" demiştir. Neyse ki 19. yüzyıldan

kalma materyaller sayesinde bir dilbilimci dilin yeni bir betimlemesini yazmış ve Kaurna halkının dilini yeniden öğrenmeye başlamasına katkıda bulunmuştur. Kaurna dili günümüzde okullarda öğretilmektedir. Belki de bir gün bazı çocuklar bunu anadili olarak öğrenmeye başlayacaktır.

Dilbilimcinin yapması gereken işlerden biri de sözcük dağarcığını güncellemek olmuştur. Eski Kaurna dilinde televizyon veya cep telefonu için bir sözcük yoktur! Bu, dilin doğasında vardır: Asla hareketsiz kalmaz. Dili incelerken en önemli konu başlıklarından biri, dilin nasıl değiştiğini araştırmaktır.

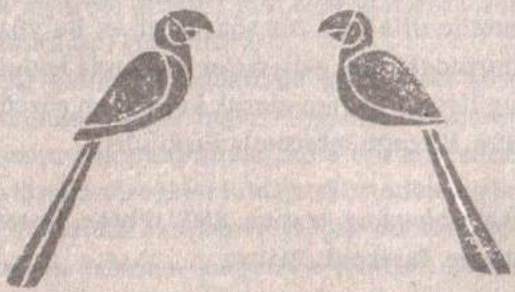
KONUŞAN PAPAĞANLAR

1801'de Alexander von Humboldt adındaki bir kaşif, Güney Amerika'daki Orinoco nehrinin kaynağını araştırırken kısa bir süre önce komşu bir kabileye saldırmış olan Karayip yerlileriyle karşılaşır. Yerliler komşu kabilenin tüm üyelerini öldürülmüş ama papağanlarını kendi yurtlarına getirmiştir.

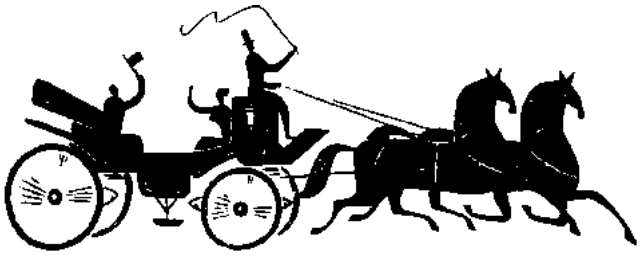
Papağanlar her zamanki sesleri çıkarıyordu. Humboldt papağanları konuşurken duyduğunda, öldürülen yerlilerin dilini konuştuklarını fark etti. Dilin seslerini yakalamak için sözcükleri yazmaya karar verdi. Dili konuşan hiç kimse kalmadığı için tek başvuru kaynağı papağanlardı.

Yaklaşık 200 yıl sonra Amerikalı heykeltıraş Rachel Berwick dili yeniden canlandırmak isterdi. İki Güney Amerika papağanı edindi ve onlara Humboldt'un yazdığı sözcüklerden bazılarını öğretti. Daha sonra onları yeşillikler ve orman sesleriyle donatılmış büyük bir kafese yerleştirdi ve bir galeride sergiledi. Papağanlar neşeyle konuşup durdu.

Böylece eski dil birdenbire yeniden canlandı. Yalnızca papağanlar tarafından konuşulsa da dili yeniden duymak insanın içini ürpertiyor.

21. BÖLÜM

Dilin Değişimi

Bütün canlı diller değişir. Değişmek zorundadır. Dillerin onları kullanan insanlardan ayrı bir varlığı yoktur. İnsanlar sürekli değiştiği için diller de onlara ayak uydurmak için değişir. Değişmeyen diller ölü dillerdir. 20. Bölümde gördüğümüz gibi ölü bir dili bile yeniden canlandırmak ve yeniden değiştirmek mümkündür.

Diller neden değişir? Bazen neden gayet açıktır. Bir şey icat edersek ona isim vermemiz gerekir ve bu noktada dile yeni bir sözcük girer. Bu yüzyılın ilk yıllarındaki yeni gelişmeler hakkında konuşmak için İngilizcede yaygın olarak kullanılan sözcükleri düşünün. Birçoğu internetle ilişkilidir:

Google, blogging, texting, SMS, iPhone, instant message, Facebook, Twitter.

Zamanda yolculuk yaparak 1990'a dönüp insanlarla konuşabilseydik, bu sözcüklerin hiçbirini kullanmamaya özen göstermemiz gerekirdi; aksi halde bahsettiğimiz şeyi anlamazlardı. Dr. Who bu problemi sürekli yaşar!

Zamanda geriye gittiğimizde başka bir şeyi daha fark ederdik. Onların bizim bütün sözcüklerimizi anlamadığı gibi, bazen biz de onların sözcüklerini anlamayız. Zaman makinemizin bizi örneğin 1850'ye götürdüğünü hayal edin. Aşağıdaki gibi konuşmalar duyabiliriz:

> We're coming in our brougham. The Smiths will be in their clarence. And the Browns will probably come in a landau.
> [Biz brougham'la geliyoruz. Smith'ler clarence'la gelecek. Brown'lar da muhtemelen bir landau'yla.]

Brougham (telaffuzu: "brooms"), clarence ve landaus nedir? 19. yüzyılın ikinci yarısında popüler olan dört tekerlekli at arabası türleridir. Motorlu taşıtlar icat edildikten sonra bunlar kullanımdan kalkmıştır – ama İngiltere Kraliçesinin Ascot yarışlarını ziyarete gitmesi gibi özel günlerde bunların kullanıldığını görebiliriz.

Yeni sözcükler kullanıma girer. Eski sözcükler kullanımdan kalkar. İnsan bilgisinin her alanında ve toplumun her parçasında buna tanıklık ederiz. Elbette ki eski sözcükler tamamen ortadan kaybolmaz. Eski bir kitabı okurken veya çok önceleri yazılmış bir oyunu izlerken karşımıza çıkarlar. Shakespeare'in oyunlarındaki kötü karakterler için düzenbaz

anlamında "arrant knaves" ifadesi kullanılırken, modern İngilizcede "complete villians" gibi ifadeler kullanılır. "Arrant knaves" ifadesi yaklaşık 300 yıldır kullanılmasa da bu ifadeler halen oyunlarda yer alır ve oyuncuların onlara yeni nefes vermesini bekler.

Sözcük dağarcığı, dilin değiştiğinin en sık farkına vardığımız alandır. Her yıl yüzlerce yeni sözcük dile dahil olur. Elbette ki günlük hayatta bunların çok azıyla karşılaşırız. Birçok yeni sözcük, bilgi sahibi olmadığımız uzmanlık alanlarıyla ilgili teknik terimlerdir ya da çok az kişi tarafından kullanılan argo sözcüklerdir.

Her yıl kendimizi daha önce hiç kullanmadığımız sözcükler ve ifadeler kullanırken buluruz. 2008'den önce "kredi darlığı" terimi çok az kişi tarafından bilinirken, ekonomik krizle birlikte herkes tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Sözlük yazarları her yıl İngilizceye dahil edilen en son sözcüklerin listelerini yayınlar. Son birkaç yılda "sudoku," "bling," "plasma screen" [plazma ekran] ve "blog" gibi sözcükler eklenmiştir. 2010 yılında dilimize dahil edilecek yeni sözcükleri açıklamayı isterdim. Ama ne yazık ki bu kitabı 2009 yılında yazıyorum ve geleceği göremem. Ama bu kitabı okurken, sizler eklenen yeni sözcükleri bileceksiniz.

Dilin sadece sözcükleri değil her parçası değişir. Dilbilgisi değişir, telaffuz değişir, birbirimizle konuşma şeklimiz değişir, hatta yazım ve noktalama bile değişir. Ama her şey aynı hızda değişmez.

Dile yeni bir sözcük dahil olduğunda birkaç gün içinde herkes tarafından öğrenilip kullanılabilir. İnternette kullanılmaya başlarsa birkaç saat içinde milyonlarca kişi tarafından kullanılabilir. Dilin

diğer alanlarındaki değişiklikler çok daha uzun zaman alır. Dilbilgisindeki bir değişikliğin herkes tarafından kullanılmaya başlanması 100 yıl alabilir.

Tekrar 19. yüzyıla geri dönelim. Romancı Jane Austen 1800'lerin başında eserlerini kaleme almıştır. Mektuplarının birinde aşağıdaki cümleyi kullanır:

> Jenny and James are walked to Charmouth this afternoon.

Bunu bugün söyleyemeyiz. Bugünlerde aşağıdaki cümleyi kullanırız:

> Jenny and James walked to Charmouth this afternoon.
> [Jenny ve James bu öğleden sonra Charmouth'a yürüdü.]

Hiç kimse "are walked" ifadesinin kullanılmasının ne zaman son bulduğunu tam olarak söyleyemez. 19. yüzyılda gittikçe daha az kullanılmaya başladığınızı görürüz ve daha sonra ortadan kaybolur.

Geçtiğimiz 200 yılda cümleleri kurma şeklimizde bunun gibi birçok küçük değişiklik gerçekleşmiştir. Jane Austen'den eski kullanımlara iki örnek daha verelim:

> Shall not you put them into our own room?
> [Onları kendi odana götürecek misin?]
> Mr. Murray's letter is come.
> [Bay Murray'ın mektubu geldi.]

Günümüzde bunları "Won't you put them in our room?" ve "Mr. Murray's letter has come." şeklinde söyleriz.

Dilbilgisindeki bir değişikliğin topluma yayılması zaman alır. Yeni form başlangıçta çok az kişi tarafından bilinir, sonra biraz daha çok öğrenilir ve yavaş yavaş yeni konuşma ve yazma şekli haline gelir. Ancak her yeni gelişmede olduğu gibi bu herkesin hoşuna gitmez. Eski konuşma tarzına alışmış kişiler genellikle yeni kullanımdan hoşlanmaz. Aslında buna ciddi biçimde karşı çıkarlar ve herkesi ikna etmeye çalışırlar: Genellikle gazete, radyo veya televizyonda yeni kullanıma tanık olduklarında şikâyet mektupları yazarlar.

Şüphesiz boşa zaman harcarlar. Yeni kullanım toplumdaki çoğu kişi onu kullanmaya karar verdiği zaman gelir. İngilizcede bu milyonlarca kişi demektir. BBC'ye şikâyet mektubu yazmak kendinizi iyi hissettirebilir ama değişimin önüne geçmez.

Telaffuzdaki değişikliklerin topluma yayılması da dilbilgisindeki değişikliklerin yayılması kadar olmasa da zaman alır. 50-60 yıl önce yapılmış radyo programlarını dinlersek artık kullanılmayan aksanları duyabiliriz. Farklı kuşaklardan insanları dinlediğimizde de bu değişimleri görebiliriz: Kimi sözcükleri telaffuz etme şeklimiz, anne babalarımızınkinden farklıdır ve onların telaffuzları da kendi anne babalarınınkinden farklıdır.

Bir örnek üzerinden ele alalım. Plan-program anlamına gelen "schedule" sözcüğü nasıl telaffuz edilir? İngiliz İngilizcesinde iki olasılık vardır. Biri "sked-youll" şeklindedir; sözcük ABD'de bu şekilde

söylenir. Diğeri ise "shed-youll" şeklindedir; Britanya'da sözcüğün geleneksel telaffuzu budur. Ancak Britanya'daki genç nüfus genellikle "sked-youll" telaffuzunu tercih etmeye başlamıştır. Yaşlıların çoğuysa geleneksel kullanımı sürdürür. Bu son yirmi-otuz yıldır gerçekleşen bir değişimdir. Günün birinde Britanya'daki herkes "sked-youll" telaffuzunu kullanacak ve geleneksel kullanım unutulacaktır.

Bir değişim gerçekleşirken insanlar bunu fark eder ve yeni kullanımı – örneğin dilbilgisindeki bir değişikliği – hoş karşılamayabilir. Ancak bir süre sonra herkes yeniliğe alışır. Örneğin İngilizcedeki "balcony" [balkon] sözcüğünün söyleniş şeklinde bu yaşanmıştır. Bundan birkaç yüzyıl önce sözcük "bal-coh-nee" şeklinde telaffuz ediliyordu ve "coh" hecesi vurgulanıyordu. 19. yüzyılın ortalarında yaşamış olsaydık doğru telaffuzun hangisi olduğu dair tartışmalara tanıklık edebilirdik: eski telaffuz mu yoksa yeni tercih edilmeye başlanan "bal-conee" telaffuzu mu? Yirmi-otuz yıl sonra herkes yeni telaffuzu benimsemiş ve eski telaffuz tarihe karışmıştır.

Dilin en yavaş değişen alanı yazı sistemidir; yani sözcüklerin yazımı, noktalama işaretleri ve büyük-küçük harf kullanımı. Yüzyıl önce basılmış bir kitaba bakarsak, sözcüklerin yazımı ve noktalama işaretlerinde çok fazla fark görmeyiz. Ama iki-üç yüzyıl öncesine gidersek, bazı değişiklikler hemen gözümüze çarpar. 1786 yılında basılmış yazı yazmakla ilgili bir kılavuzundan alınan aşağıdaki örnekte ayırt edici olan nedir?

> Imitate the best Examples, and have a constant Eye at your Copy.

O günlerde İngilizcede isimler büyük harfle yazılıyordu – tıpkı günümüzde Almancada isimlerin büyük harfle yazılması gibi. Yazarlar aşama aşama bunu yapmayı bırakmıştır. Günümüzde büyük harfleri yalnızca birkaç yerde kullanıyoruz: cümlenin başında, "ben" sözcüğünde ve kişi, yer vs adlarında. Bazen de Çok Özel Bir Vurgu yaparken bir tür şaka olarak kullanırız.

Noktalama işaretleriyle ilgili bir örneğe bakalım. 1900'de yaşasaydım adresim mektup zarflarının üstüne şöyle yazılırdı:

> Mr. David Crystal,
> 22, New St.,
> London, W.C.1

Günümüzde adresimin bu şekilde yazıldığı bir mektup alsam çok şaşırtıcı olur. Zira adresim büyük olasılıkla aşağıdaki gibi yazılır:

> Mr David Crystal
> 22 New St
> London
> WC1 2GG

Noktalama işaretleri kullanılmaz ve satırlar sola hizalanır. Bugünlerde popüler tarz budur. Bu yazım şekli net ve anlaşılır kabul edilir. Noktalama işaretlerini asgari seviyede tutmak modern tarzdır.

Son olarak konuşma şeklimizin yıllar geçtikçe nasıl değiştiğine dair bir örnek verelim. Bugünlerde birbirimize nasıl "merhaba" veya "görüşürüz" deriz? İngilizce konuşan birçok genç "hello" yerine "hi" der; yaşlılar da gittikçe daha çok bunu tercih eder. "Goodbye" sözcüğünün yerini de çoğu zaman "bye," "see you later" ve "ciao" gibi ifadeler alır. Zamanda geri gidersek daha da büyük farklar görürüz. Shakespeare'in zamanında vedalaşmak için "farewell," "fare you well" ve "adieu" (Fransızca kökenli ve "addyou" şeklinde telaffuz edilen sözcük) kullanılmıştır. Daha da tumturaklı bir ifade kullanmak isterseniz "I do commend me to you" [Kendimi sana emanet ediyorum] diyebilirdiniz. Bu dönemde de "goodbye" sözcüğü kullanılmıştır ama sözcüğün kökenini belli edecek şekilde söylenmiştir: "God bye" yani God be with you [Tanrı seninle olsun].

Bu bölümü sonlandırmanın iyi bir yolu.

ALO?

Yeni teknoloji her zaman yeni kullanımlar getirir ama çok geçmeden bunlara alışırız. Telefon icat edildiğinde insanların telefonu açarken söylemeleri gereken sözcüğü bulması gerekmiştir. Bazıları yüksek sesle kendi adlarını söylemiştir. Bazıları "Hello?" demiştir. Bazıları "Kim o?" demiş, bazıları da telefon numaralarını söylemiştir.

Sonunda bunlardan biri rutin haline gelmiştir. Britanya'da insanlar telefon numaralarını söylemiştir. Ama yanıt koşullara göre değişmiştir. Günümüzde özellikle cep telefonlarında insanlar genellikle "Hello?" ya da "Hi" der ya da adlarını söyler. Herkesin birbirini tanıdığı bir ofiste yanıt sadece "Yeah" olabilir. Bir hizmet şirketine telefon ettiğimizde kalıplaşmış bir yanıtla karşılaşabiliriz: "Hello, this is Jane. How can I help you?" [Merhaba, ben Jane. Nasıl yardımcı olabilirim?]

Elbette ki telesekreterler kendi kurallarına sahiptir. Mesajlar çok resmi ve nazik ya da tamamen saçma olabilir. Geçenlerde bir telesekreterde "Merhaba, ben Bugs Bunny. Şu anda evde değilim..." şeklinde bir mesajla karşılaştım.

Diğer ülkelerde aynı yanıtları almayı beklemeyin. Almanya'da insanlar telefonu açtıklarında soyadlarını söyler. Fransızcada genellikle "Allo?" denir. İtalyancada "hazırım" anlamına gelen "Pronto" sözcüğü söylenir. Japoncada "alo" sözcüğünün karşılığı "Moshi moshi"dir.

22. BÖLÜM

Dilde Farklılaşmalar

12. Bölümde dilin konuşulduğu her yerde aynı olmadığını görmüştük. Farklı aksanlar ve diyalektler kullanılır ve bunlara bakarak konuşmacının hangi ülkeden veya hangi bölgeden olduğunu anlayabiliriz. Bu, dilde farklılaşmanın önemli bir yoludur. Ama tek yolu değildir.

Bu kitabın açılış bölümlerinde dilin farklılaşmanın farklı bir türünü görmüştük. Dil yaşa göre farklılaşır. 1 yaşından 100 yaşına kadar insanların ses kayıtlarını dinlersek, kaç yaşında olduklarını kabaca tahmin edebiliriz. Elbette yaşlarını tam olarak söyleyemeyiz ama A sesinin küçük bir çocuğa ait olduğunu, B sesinin bir ergene ait olduğunu, C sesinin sahibinin orta yaşlı olduğunu, D sesinin sahibinin çok yaşlı olduğunu vs söyleyebiliriz.

Bu nasıl mümkün olabilir? Temel ipucu, sesin niteliğidir. 4. Bölümde gördüğümüz gibi gençler

yüksek perdeli seslere sahiptir. Ergenlik yıllarında ses daha derinleşir ve daha tınılı hale gelir. Yirmili ve otuzlu yaşlar ses daha da olgunlaşır. İhtiyarlık yıllarında akciğer ve ses kıvrımlarını kontrol eden kaslar çok etkin biçimde çalışmadığı için ses daha zayıf ve boğuk hale gelir.

Kaç yaşında olduğumuzun başka ipuçları da vardır. Dinlediğimiz kayıtların birinde konuşmacı "harika" anlamında "Çok fena!" ifadesini kullanıyorsa, kaç yaşında olabilir? Büyük olasılıkla genç biridir; çünkü "fena" sözcüğü son yıllarda gençler arasında bu anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Öte yandan konuşmacı yine "harika" anlamında "Çok şık!" ifadesini kullanıyorsa büyük olasılıkla yaşlı biridir; bu da yaklaşık 60 yıl önce çok popüler bir ifadedir. Sözcük dağarcığımız, telaffuzumuz ve dilbilgimiz kaç yaşında olduğumuza dair ipuçları sunar. Sohbet pratikleri de ipuçlarıyla doludur. Büyükbabasını "Hi!" sözcüğünü kullanarak selamlayan bir torun muhtemelen "Hello" yanıtı alır.

Dilde farklılaşmaya en açık örnek, cinsiyetler arasındaki farkı göstermek olabilir. Bir sesi dinlediğimizde sahibinin erkek mi yoksa kadın mı olduğunu genellikle söyleyebiliriz. Ses perdesi bunun bir göstergesidir: Kadınlarda yüksek, erkeklerde düşüktür ama bazı erkekler yüksek perdeli seslere, bazı kadınlar da düşük perdeli seslere sahip olduğu için zaman zaman şaşırabiliriz.

Ayrıca bazı dillerde erkeklerin konuşma şekli, kadınlarınkinden farklıdır. Örneğin Japoncada belirli sözcük ve cümleleri yalnızca erkekler kullanırken belirli sözcük ve cümleleri de yalnızca kadınlar

kullanır. Japonya'da bir okula gittiğinizde duyuru panosunda "boku ..." yazan bir mesaj görürseniz, büyük olasılıkla bir erkek öğrenci tarafından yazıldığını anlarsınız; çünkü bu sözcük erkekler tarafından "ben" anlamında kullanılır. Aynı mesajı bir kız öğrenci yazmış olsaydı, büyük olasılıkla "watashi" sözcüğünü kullanırdı. Elbette ki "büyük olasılıkla" ifadesini kullanmak zorundayım, çünkü biraz erkeksi bir kızın "boku" sözcüğünü kullanma ihtimali her zaman vardır. Ama normalde bu sözcükler iki cins tarafından farklı şekillerde kullanılır.

İngilizcede bunun gibi bir farklılaşma yoktur. Hem erkekler hem de kızlar "I" [ben] sözcüğünü kullanır. *Yalnızca* erkeklerin veya *yalnızca* kızların kullandığı bir dilbilgisi kuralı veya sözcük örneğine rastlanmaz. Şüphesiz erkekler ya da kızlar tarafından kullanılma ihtimali daha yüksek olan bazı sözcükler vardır. Örneğin kızlar "so" (çok) sözcüğünü çok daha sık kullanır: "We were so busy." [Çok meşguldük.] cümlesinde olduğu gibi. "Lovely" [hoş, sevimli] ve "super" gibi sözcükleri ve "Goodness me!" [Tanrım!] veya "Oh dear!" [Aman tanrım!] gibi ünlemleri daha çok kızlar kullanır. Ama erkeklerin de "Oh dear" demesi gayet olasıdır ve bunu sık sık yaparlar.

Konuşma şeklimiz hangi etnik gruba ait olduğumuzu da belli edebilir: siyah mı, beyaz mı yoksa başka bir ırktan mı olduğumuzu ya da ailemizin Güney Asya, Karayipler, Afrika veya başka bir yerden mi geldiğini gösterir. İnsanlar kökleriyle çok gurur duyar ve genellikle köklerini belli edecek şekilde iletişim kurmanın yollarını geliştirir.

ABD'de siyahlar ve Karayipliler tarafından kullanılan konuşma şekli bunun iyi bir örneğidir. Standart İngilizcedeki dilbilgisi kurallarından farklılık gösteren aşağıdaki gibi cümleleri sıkça duyarız:

She go by bus. (Standart İngilizce: She goes by bus.) [Otobüsle gider.]
They fine. (Standart İngilizce: They are fine.) [Onlar iyi.]
We be done washed the car soon. (Standart İngilizce: We will have washed the car soon.) [Arabayı birazdan yıkayacağız.]

Her siyah bu cümle modellerini kullanmaz ve her biri tamamen aynı şekilde kullanmaz. Ama bunları kullanan bir beyazla karşılaşmak kolay değildir.

Bunların bölgesel diyalektlere işaret eden kullanımlar olmadığına dikkat edin. İki kişi de hayatı boyunca aynı şehirde, örneğin ABD'nin güneyindeki Alabama'da yaşamış olabilir ama biri "We be done washed" derken diğeri "We will have washed" der. Her ikisi de Alabama'dan Amerikan İngilizcesi konuşur ama biri siyah diğeri beyaz olduğu için konuştukları İngilizce farklıdır.

10, 11 ve 12. Bölümlerde üst ve alt sınıfların konuşması arasındaki farkları incelerken dilin çeşitlenmesinin farklı bir türünü görmüştük. Bütün toplumlarda "üst" sınıftan kişiler vardır: hükümdarlar, başkanlar, soylular ve yönetim ve ticaret gibi etkili işlerle meşgul diğer kişiler. Bütün toplumlarda "alt" sınıftan kişiler de vardır: eğitimsiz, düşük kazançlı ve etki sahibi olmayan kişiler. Bunların arasında

daha birçok sınıf olabilir. Bazı ülkelerde bu kesimler giyim ve davranış şekilleriyle veya yaptıkları işlerle ve elbette ki kullandıkları dille tanınır.

Dil kişinin ait olduğu toplumsal sınıfın çok güçlü bir işaretidir. Toplumda net sınıf ayrımları varsa bu durum insanların dili kullanma şekline de yansır. Örneğin bazıları "kibar" bir aksan kullanır. İyi eğitimli kişiler, dilin "en iyi" olduğu düşünülen formunda konuşur ve yazar. İngilizce konuşulan ülkelerde bu standart İngilizcedir.

İngiliz toplumunda ayrımların çok daha belirgin olduğu günlerde bir tek kelime bile hangi sınıfa ait olduğunuzu göstermeye yeterliydi. Üst sınıf üyeleri "lavabo kâğıdı" derken, onların dışındakiler "tuvalet kâğıdı" diyordu. Üst sınıflar akşam yemeğine "luncheon," aynaya "looking glass" ve sebzeye "vegetable" derken, geri kalanlar "dinner," "mirror" ve "green" sözcüklerini kullanıyordu. Bu tür farklar günümüzde de mevcuttur ama üst ve alt sınıflar arasındaki ayrım eskiden olduğu kadar net veya yaygın olmadığı için çok daha az belirgindir.

Dilde farklılaşmanın bir diğer türü, insanların birbiriyle ilişkilerini gösterir. Biriyle karşılaştığımızda nasıl konuşuruz? Onu ne kadar iyi tanıdığımıza ve aramızdaki ilişkinin ne olduğuna göre değişir. Arkadaşsak samimi biçimde konuşuruz. Yakın arkadaşsak daha da samimi oluruz. Hiç tanımıyorsak daha mesafeli ve resmi oluruz.

Birbirimize hitap şeklimiz, ilişkinin doğası hakkında iyi bir ipucudur. John Williams adında biriyle karşılaştığınızı düşünün. Hitap etmenin birçok yolu vardır ve her seçenek aramızdaki bağlar

hakkında bir şeyler anlatır. Bazıları kişisel, bazıları profesyoneldir.

Merhaba, Bay Williams
Merhaba, John
Merhaba, Jonnie
Merhaba, Williams
Merhaba, J W
Merhaba, Hayırsız

Herhalde son seçenek, *çok* eski dost olduğumuzu gösterir!

Birçok dilde insanların arasındaki ilişkilerin doğasını göstermek için ikinci şahıs zamiri farklı biçimlerde kullanılır. Örneğin Fransızcada birbirimizle ne kadar yakın olduğumuza göre "tu" veya "vous" diye hitap etme seçeneğine sahibiz: "vous" birine hitap etmenin nazik şeklidir, "tu" hitabıysa birbirimizi çok iyi tanıdığımız zaman kullanılır. Fransızcada iki kişinin birbirlerine "tu" diye hitap edebileceğini hissettiği an her zaman için özel bir andır.

Birbirimize yazarken – örneğin bir mektup veya e-postayı nasıl başlatıp sonlandıracağımıza karar verirken – benzer seçim yaparız. Mektubun nasıl başladığı, yazan kişiyle okuyan kişinin arasındaki ilişki hakkında bize neyi anlatır?

Sevgili Jane
Sayın Bayan Smith
Sayın Bayan
Jane canım
Janie bebeğim

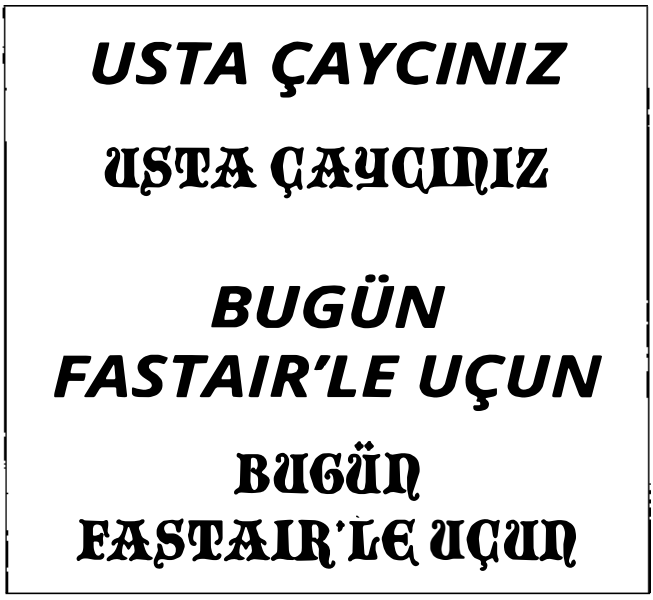
İlki olağan nazik hitap şeklidir. İkincisi daha resmidir. Üçüncüsü çok kişidışıdır – büyük olasılıkla bir bilgisayar tarafından yazılmış olabilir! Dördüncüsü samimidir. Sonuncusuysa "iyi eşler" (dostlar) arasında kullanılır.

Son olarak, konuşma veya yazma şeklimiz kendimizi içinde bulduğumuz durumdan etkilenir. Gürültülü bir yerdeysek sesimizi duyurmak için daha yüksek sesle konuşuruz. Kilisedeki ayinlerde rahipler özel bir ses tonuyla konuşur. Radyoda spikerler günlük konuşmalardan daha yavaş konuşmak zorundadır.

Bazen ortam özel bir konuşma şekli kullanmamızı gerektirir. Örneğin mahkemede hâkime belli bir biçimde hitap edilmesi gerekir: Britanya'da "m'lud" ("my lord") ya da ABD'de "your honor" gibi saygı belirten ifadeler kullanılır. İngiliz parlamentosunda politikacılar birbirlerine hitap ederken geleneksel olarak özel ifadeler kullanır. "Michael White'ın söylediği gibi" şeklinde bir ifade kullanmak doğru değildir. Bunun yerine "Saygıdeğer arkadaşımın söylediği gibi" (aynı siyasi partiye üyeyse) veya "Saygıdeğer beyefendinin söylediği gibi" (farklı siyasi partidense) ifadeleri kullanılır.

Yazı dili de ortamdan çok fazla etkilenir. Özellikle bir sayfaya ve ekrana nasıl yerleştirildikleri önem taşır. Gazetelerdeki manşetler insanların gözünden kaçmaması için çok büyük puntolarla yazılır. Aynı şekilde okulda bir etkinliği duyurmak için afiş yazıyorsanız yazının kolayca görülebileceği kadar büyük harflerle yazmanız gerekir. Bir ürünün reklamı yapılırken renkler, aralıklar, harf ve noktalama işa-

retlerinin büyüklüğü ve şekli özenle seçilir ve dil ürüne uygun hale getirilir. Örneğin aşağıdaki iki reklamda hangi yazım tarzı daha uygundur?

Bu kadar eski görünen bir havayolu şirketiyle seyahat etmek isteyeceğimi zannetmiyorum!

SAAT KAÇ?

Cumartesi akşamı saat 10'da o gün 12 saat önce ne yaptığınızı anlatmak isterseniz aşağıdaki gibi bir cümle kurarsınız:

I went to the shops this morning.
[Bu sabah dükkânları dolaştım.]

BBC World Service veya CNN gibi uluslararası televizyon kanallarından birini açtığınızda farklı bir şey duyarsınız. Halen cumartesi olmasına rağmen spiker aşağıdaki cümleyi kurar:

President Obama was in New York Saturday morning.
[Başkan Obama cumartesi sabahı New York'taydı.]

Aşağıdaki cümleyi duyamazsınız:

President Obama was in New York this morning.
[Başkan Obama bu sabah New York'taydı.]

Bunun nedeni, programın dünyanın birçok yerinde yayınlanması ve zaman dilimlerinin farklı olmasıdır. Bazı yerlerde pazar sabahı olabilir ve "bu sabah" ifadesi belirsizliğe yol açabilir. Bu, ortamın dilin doğasını etkilemesinin bir başka örneğidir. Ama bu örnekte değişiklik yer değil zaman algımızdan kaynaklanır.

23. BÖLÜM

Çalışma Dili

Dilin çalışma yerlerinde kullanım şekline baktığımızda daha da çok çeşitlenme görürüz.

Bir okul kütüphanesine gittiğinizde kitapların nasıl düzenlendiğine dikkat edin. BİYOLOJİ, TARİH, COĞRAFYA, DİN, EDEBİYAT ve BİLİM gibi bölümler vardır. Halk kütüphanelerinde de daha fazla başlığın yer alması dışında düzenleme aynıdır. Örneğin okullarda genellikle öğretilmeyen HUKUK ve TIP gibi başlıklarla da karşılaşırsınız.

İki bölümden – örneğin edebiyat ve bilim – birer kitap seçin ve ortalarındaki bir sayfayı açın. Herhangi bir paragrafı seçip okuyun. Yazarların *neyden* bahsettiğini anlamanıza gerek yok. Sadece söyleme *şekline* dikkat edin. Aşağıdaki gibi farklar görürsünüz:

Harry glanced into the cracked, dusty mirror and saw Ron and Hermione exchanging sceptical looks behind his back.
[Harry çatlak, tozlu pencereden içeri göz attı ve Ron'la Hermione'un onun arkasından şüpheyle birbirine baktığını gördü.]

Cirrus clouds are found at high altitudes, at around 6,000 metres (20,000 feet), but can be at a much lower height in cold polar regions.
[Sirüs bulutları yaklaşık 6000 metre (20.000 fit) gibi yüksek rakımlarda bulunur ama soğuk kutup bölgelerinde çok daha alçaklarda da bulunabilir.]

Yazım tarzı çok farklıdır. Neden?

Yazarların amacı farklıdır. İlk örnekte heyecan verici bir öykü anlatılır. Bu nedenle "çatlak" ve "tozlu" gibi sözcükler seçilerek dramatik bir atmosfer yaratılır. Öyküyü ilerleten karakterlerin adlarını görürüz. Olay örgüsünde yeni bir düğümle karşılaşırız: Ron ve Hermione *neden* birbirine baktı? Bu bizde okumaya devam etme isteği uyandırır.

İkinci örnekte isimler, atmosfer yaratan sözcükler veya olay örgüsü düğümleri yoktur. Bazı temel olgular kısa ve net biçimde anlatılır. Kısacası bilimseldir. Hiçbir dramatik etki olmaksızın bazı bilgiler sunulur. İstersek okumaya devam edebiliriz ama kendimizi okumak zorundaymış gibi hissetmeyiz.

İki yazım tarzını harmanlarsak aralarındaki farkı görebiliriz. Aşağıdaki gibi bir cümleye ne anlam verirsiniz?

> Harry mısır gevreğini bitirdi ve sirüs bulutlarını yaklaşık 6000 metre (20.000 fit) gibi yüksek rakımlarda buldu ama kırmızı bir elbise giyen Hermione sirüs bulutlarının soğuk kutup bölgelerinde çok daha alçaklarda olabileceğini düşündü.

Kulağa tuhaf geliyor. Hiç bilimsel değil. Neden?

Bilim hakkında yazarken insanların kim olduğu, ne giydiği veya kahvaltıda ne yediği önemli değildir. Sirüs bulutları, Harry onları orada bulsa da bulmasa da 6000 metre yüksektedir. Hermione ne düşünürse düşünsün, kutup bölgelerinde çok daha alçaklarda bulunabilecekleri bir olgudur. Kişisel fikirlerin konuyla ilgisi yoktur. Hermione mavi elbise giyse de veya Harry kahvaltıda tost yese de sirüs bulutları 6000 metre yüksekte olacaktır.

Bilimsel dilde cümleler etkinliğin gerçekleştiğini anlatır; etkinliği gerçekleştiren kişiler hakkında hiçbir şey söylemez. Bilim insanları aşağıdaki cümlelerden ilkini değil ikincisini kurar:

> Harry sirüs bulutlarını yüksek rakımlarda buldu. (Onları kimin bulduğunu biliyoruz.)
> Sirüs bulutları yüksek rakımlarda bulunur. (Onları kimin bulduğunu bilmiyoruz.)

Bu "kişisiz" [im personal] diyebileceğimiz bir dil türüdür.

Bilimsel olarak yazmaya çalışırken hayal gücümüzü serbest bırakmayız. Bilimsel bir kitapta aşağıdaki gibi cümleler okumayız:

> Sirüs bulutları gerçekten güzeldir, onları ne zaman görsem içimi tatlı bir ürperti sarar ve sirüs bulutları yüksek rakımlarda bulunur.

Bilim duygularımızı umursamaz. Bir kişi bulutları güzel bulabilir, onları görünce içini tatlı bir ürperti sarabilir. Başka bir kişi için bunlar geçerli olmayabilir. Ama sirüs bulutlarının yüksek rakımlarda bulunduğu bir olgudur ve bilim olguları ortaya koymayı amaçlar. İnsanların duygularını öğrenmek istiyorsanız bir şiir veya roman okumalısınız.

Bilimsel dilin diğer dil türleri gibi olmadığını söyleyerek bütün bu örnekleri özetleyebiliriz. Bilimsel dil, evrenin doğasını anlatmak ve açıklamak için özel sözcükler ve dilbilgisi kullanır; genellikle de bolca teknik sembol ve şekle yer verir. Bilim insanı olmak istiyorsanız, yapmanız gereken ilk şeylerden biri bilimsel biçimde konuşup yazmayı öğrenmektir. Bu yeni bir dil öğrenmek gibidir.

Aynı durum, hayattaki diğer tüm işler için de geçerlidir. Hukukçu, doktor, rahip, spiker veya spor yorumcusu olmak istiyorsanız yeni bir dil türünü öğrenmeniz gerekir. Her işin kendi özel sözcükleri (veya "jargon") ve dilbilgisi vardır. Her işin kendine özgü konuşma veya yazma şekli vardır. Radyo veya televizyondaki spor yorumcularını düşünün. Sporun hangi dalında yorum yaptıklarına göre tarzları farklılaşır. Futbol yorumları, at yarışı veya tenis yorumlarından çok farklıdır. En başta, yorumcunun sesinin hızı ve yüksekliği çok farklıdır. Televizyon-

dan epey uzakta olsanız bile sadece ses tonuna dikkat ederek hangi spor dalının yorumlandığını çoğu zaman tahmin edebilirsiniz.

Meslekler dilin çeşitlenmesinin yeni bir türünü karşımıza çıkarır. "Bilimsel İngilizce," "dini İngilizce," "tıbbi İngilizce" gibi birçok türden söz edebiliriz. Bu çeşitlenme, dilin insanların nereden geldiğini değil ne iş yaptığını göstermesi dışında 12. Bölümde üzerinde durduğumuz diyalekt ve aksanlar gibidir. Bu nedenle bunlara sık sık *mesleki diyalektler* denir.

Büyüdükçe mesleki diyalektler hakkında gittikçe daha çok şey öğreniriz. Sadece televizyon izleyerek polisler, hukukçular, doktorlar ve türlü türlü mesleklerden insanların konuşma şeklini öğreniriz. Kilise, cami veya başka dini ortamlara gidersek oralarda dilin çok ayrı türlerinin kullanıldığını görürüz. Genellikle dükkânlar, çarşılar ve fuarlarda insanların ürünlerini satmak için kendilerine özgü bir dil kullandığını duyarız. Trenler, gemiler ve uçaklarda duyuru yapanlar da bize bilgi vermek için kendilerine özgü bir dil kullanır. Daha 10 yaşından itibaren mesleklerin konuşma veya yazma şeklimizi nasıl değiştirebildiği hakkında bir sürü şey öğreniriz.

Mesleki diyalektler hakkındaki bilgilerinizi test edebilirsiniz. Aşağıda farklı mesleklerden insanların kullandığı cümleleri bulabilirsiniz. Cümleleri mesleklerle eşleştirip eşleştiremediğinize bakın. (Bölümün sonunda yanıtları vereceğim.)

1. Test

1 Thou knowest how much we love Thee. [Seni ne kadar çok sevdiğimizi biliyorsun.]	**A** futbol yorumcusu
2 I put it to you that you are lying. [Yalan söylediğinizi söylemek zorundayım.]	**B** çavuş
3 They thought it was all over – but it isn't! [Her şeyin bittiğini düşündüler – ama henüz hiçbir şey bitmemişti!]	**C** reklamcı
4 Stand up straight, you horrible little man! [Ayağa kalk, zavallı ufaklık!]	**D** bilim insanı
5 Atoms combine to form units called molecules. [Atomlar birleşerek molekül adı verilen birimleri oluşturur.]	**E** hukukçu
6 You are not obliged to say anything. [Hiçbir şey söylememe hakkına sahipsin.]	**F** rahip
7 These are yummy delicious. [Gerçekten çok lezzetliler!]	**G** polis memuru

Sözcük gruplarıyla da bir test yapabiliriz. Sizce bu sözcükler hangi mesleğe ait? Bir kez daha meslekle eşleştirin.

2. Test

1	alçak basınç, soğuk hava kitlesi, yağış, 5 şiddetinde rüzgâr	**A**	kuaför
2	tatil, varış noktası, check-in, bilet	**B**	dişçi
3	oyuk, oklüzyon, çürüme, kesicidiş	**C**	emlakçı
4	semptomlar, teşhis, nabız, ilaç tedavisi	**D**	hava tahmincisi
5	amfi, hoparlör, kit, deck, kulaklık	**E**	seyahat acentesi
6	salon, fön, şampuan, şekil vermek, uçlardan almak	**F**	doktor
7	önermek, satış, müstakil, alıcı, cazip	**G**	diskjokey

2. Testin 5. satırında sıralanan sözcüklerin birinde ilginç bir detay vardır. İngilizcede kulaklık için hem "cans" hem "headphones" sözcüğü kullanılabilir. Ama yayıncılık işinde çalışanlar kendi aralarında konuşurken genellikle "headphones" yerine "cans" sözcüğünü kullanır. Bu, yayıncılık jargonunun bir parçasıdır. Jargon bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi konuşmamızı çeşitlendirebileceğimiz en önemli yolardan biridir.

YANITLAR
1. Test: 1-F; 2-E; 3-A; 4-B; 5-D; 6-G; 7-C
2. Test: 1-D; 2-E; 3-B; 4-F; 5-G; 6-A; 7-C

DİLİN KODLANMASI

Bazen bir görev, dilin çok kısaltılmış bir formunu üretir. Bu bir tür kod haline gelir ve yalnızca kodu öğrenme zahmetine katlananlar nelerin ifade edildiğini anlayabilir. Aşağıdakileri anlıyor musunuz?

1 P-Q4, N-KB3, NxP

2 K1, K2tog, K5, Cr2R

3 H_2SO_4, CH_3, H_2O

4 ax2+bx+c = 0

5 , , ,

1. örnek satrançtan, 2. örnek örgüden, 3. örnek kimyadan, 4. örnek matematikten ve 5. örnek bilgisayar programcılığındandır. Bu konuları öğrenirseniz sembolleri yorumlayabilirsiniz. Öğrenmezseniz örnekler size yabancı dilmiş gibi görünür.

İşte bazı açıklamalar: "P-Q4" piyonu vezirin sırasındaki dördüncü kareye götürmek anlamına gelir. "K5" beş ilmik atmak demektir. "H_2O" suyun kimyasal formülüdür. Matematik formüllerindeki harfler bilinmeyen sayıların yerine geçer. Son olarak ve HTML adıyla bilinen programlama türünde bir sözcüğü italik yapmak istediğiniz zaman kullanılır: bilgisayara italik kullanmaya başlamasını, ise bunu sonlandırmasını söyler. Örneğin "merhaba oradaki" yazarsanız, sözcük sayfada "*merhaba* oradaki" şeklinde görünür.

24. BÖLÜM

Jargon

Aşağıdaki konuşmadan ne anlıyorsunuz?

> Bill: Domuzumla fırına gidip ekmek alacağım.
> Ben: Seninle geleceğim adamım. Buldoğum için meyve suyuna ihtiyacım var.

Domuzla ekmek almaya gitmek veya köpeğe meyve suyu almak kulağa çok tuhaf geliyor değil mi?

Bu, arabalara düşkün kişilerin kullandığı "havalı" dilin özel bir türüdür. Söylenenlerden bir anlam çıkarabilmek için sözcükleri çevirmemiz gerekir:

Porker [Domuz]	Porsche
bakery [Fırın]	benzin istasyonu
rolls [küçük yuvarlak ekmek]	benzin
juice [meyve suyu]	benzin
Pug [buldok benzeri küçük köpek]	Peugeot

Araba dünyası bunun gibi sözcüklerle doludur. İşte bazı örnekler:

shoes [ayakkabılar]	tekerlekler
windair [rüzgâr esintisi]	havalandırma
boots [botlar]	lastikler
Roller [silindir]	Rolls Royce
Landy	Land Rover

Bunların ışığında aşağıdaki cümleyi anlayabilirsiniz:

> Landy'min ayakkabıları için yeni botlara ihtiyacım var.

"Ayakkabı" ve "fırın" gibi sözcükler otomobil jargonunun parçasıdır.

Jargon nedir? Eski bir şiir vardır:

> Jargonun başlıca kullanımı
> Göstermektir çete üyesi olanı

Burada "çete" sözcüğüyle sokaklarda dövüşen gençler veya suçlular grubu kastedilmez. Aynı ilgi alanları ve aynı geçmişe sahip kişilerden oluşan bir grup kastedilir. Bir dilde yüzlerce farklı jargon vardır. Bir grup doktor sohbet etmek için bir araya geldiğinde bir tür çete oluşturdukları söylenebilir. Aynı şey hukukçular, futbolcular veya öğretmenler için de geçerlidir. Bu grupların üyelerine kulak verirsek sadece kendi dünyalarına ait bolca sözcük kullandıklarını duyarız.

Bu sözcükleri nasıl bilebiliriz? Yarış otomobillerinin ve yarışçıların dünyasına ait miyim? Tabii ki hayır. Dolayısıyla arabalar hakkında konuşurken "fırın" ve "ayakkabılar" gibi sözcükler kullanmam. Ama dilbilimci olarak kulaklarımı açarım ve bu sözcükleri sinema ve televizyonda duyarım. Gözlerimi de açık tutarım. Bu sözcükleri her gün kullanan insanlar tarafından derlenmiş otomobil jargonu listelerini sunan çeşitli internet siteleri vardır.

Dilbilimciler jargon derlemeye bayılır. Bu pul koleksiyonu yapmak gibidir veya kuş gözlemciliği daha iyi bir karşılaştırma olabilir. Dinleyin! Daha önce hiç duymadığınız yeni bir sözcük! Ne anlama geliyor? Kimler kullanıyor? Bunu hemen not edin. Birkaç yıl önce doktora gittiğimi hatırlıyorum: Reçete yazarken şöyle mırıldanmıştı: "Biraz böcek suyu alsan, iyi edersin!" Muayenehaneden çıkar çıkmaz bunu not etmiştim. Doktor "antibiyotikleri" kastetmişti.

"Böcek suyu" tıp jargonuna aittir. Normalde doktorlar bunu yalnızca tıpçılarla konuşurken kullanır. Neden benim yanımda da kullanmıştı? Doktor değilim. Büyük ihtimalle arkadaş olduğumuz ve benzer bir geçmişe sahip olduğumuz için. İnsanlar çok fazla ortak noktaya sahip olduğunda jargonlarını birbiriyle paylaşır.

Dilbilimciler için jargon hakkında bilgi toplamak oldukça zordur. Okulunuzda veya şehrinizde kullandığınız yerel jargonlar vardır ama siz bunların ne olduğunu anlatmadıkça bu jargonu bilmenin hiçbir yolu yoktur. Aslında kendi bölgenizde muhtemelen birçok farklı jargon vardır. Çocukların ilkokulda kullandığı jargonlar büyük olasılıkla or-

taokulda kullanılandan farklıdır. Şehrinizde birçok okul varsa her okuldaki jargon türünde farklar olacaktır. Aynı okul içinde bile farklı şekillerde kullanılan sözcükler olabilir. Bir keresinde lise son sınıf öğrencilerinden oluşan bir grupla çalışmıştım. Öğrencilere kendi okullarında kullanılan jargon dinletildi. Birinci sınıf öğrencilerinin kullandığı jargonun çok farklı olduğu sonucuna ulaşıldı.

Jargonun özelliklerinden biri çok hızlı değişmesidir. Bu yıl "moda" olan sözcükler bir sonraki yıl gözden düşebilir. İngilizcede birkaç yıl önce moda olan sözcüklerden bazılarına göz atalım. Bunlar halen kullanılıyor mu?

bling	mücevher
bones	para
phat	güzel, harika
sup, wassup	ne haber?
wicked	güzel, harika
yo	selam!

1960'lar ve 1970'lere dönecek olursak:

blast	güzel zaman [geçirmek]
bread	para
bug	sinirlendirmek
dig?	anladın mı?
fab	harika, fantastik
far out	muhteşem
funky	çok güzel, harika
groovy	mükemmel, harika
pad	ev, yuva

Yaşlılardan duyduysanız veya belki de Grease [*Şöhret*] gibi bunların sıkça kullanıldığı bir film izlediyseniz bazılarını bilebilirsiniz. Belki de bu sözcüklerin birkaçını kendiniz de kullanıyorsunuzdur. Ama çoğu 40 yıl öncesine aittir.

Zamanda ne kadar çok geri gidersek, kullanılan jargonu anlamak o kadar zorlaşır. Viktorya dönemi İngiltere'sinde sokaktaki insanlar mendil için "billy," yankesici için "dipper" [kepçe] ve küpe için "lugger" [küçük yelkenli] sözcüğünü kullanıyordu. Shakespeare'in *Windsor'un Şen Kadınları* oyununda hancı arkadaşına "bully rook" diye seslenirken neyi kasteder? "Zorba karga" anlamına gelen bu hitap şekli, 16. yüzyıl jargonunda "iyi dostlar" anlamında kullanılmıştır.

Bazı dilbilimciler jargonların izini sürerken çok cesur davranmıştır. Dilbilimci Eric Partridge, Londra'nın arka sokaklarına dolaşıp karanlık kişilere ne tür jargonlar kullandıklarını sormuştur. Örneğin tabancı için "cannon" [top], "rod" [çubuk], "heater" [ısıtıcı] veya "biscuit" [bisküvi] gibi daha az açık adlar kullanıldığını öğrenmiştir. Neyse ki hayatta kalarak bunları anlatabilmiştir!

Evlerde ortaya çıkan jargonları keşfetmek daha az tehlikelidir. Çoğu evde yalnızca aile üyeleri veya yakın arkadaş ve akrabalar tarafından bilinen uydurulmuş sözcükler vardır. Örneğin televizyonda kanalları değiştirmek için kullandığınız uzaktan kumandanın özel bir adı var mı? İnsanların evlerinde bu araç için kullandığı adlardan birkaçı:

bimmer	pinger
blapper	plinky
dibber	podger
donker	pringer
dooberry	splonker
flicker	woojit

Bu aile sözcüklerinin bir seçkisi 2008'de yayınlanmıştır. Editörler kitaba *"Kitchen Table Lingo"* [Mutfak Masası Dili] adını vermiştir.

Jargon, konuşma şekli aracılığıyla birbirlerine ait olduklarını göstermek isteyen kişiler tarafından kullanılır. Çok teklifsiz ve gayri resmi bir konuşma dilidir. Yalnızca grup üyeleri tarafından bilinen gizli bir dil gibidir. Bu nedenle 10. Bölümde açıklanan dilin standart kullanımından çok farklıdır. Standart İngilizce standart bir dil olarak herkesin kullanabileceği sözcükler içerir. Konuşma ve yazılarımızın mümkün olabildiğince çok kişi tarafından anlaşılmasını istiyorsak, jargondan kaçınmamız gerekir.

Bir dili öğrenirken yapmamız gereken şeylerden biri, hangi sözcüklerin standart hangilerinin jargon olduğunu öğrenmektir. Ayrıca bunları birbirine karıştırmamalıyız. Arkadaşlarımızla konuşurken jargon kullanmak doğal ve normaldir. Bunu yapmazsak ve yalnızca standart İngilizce kullanırsak, biraz tuhaf olduğumuzu düşünebilirler. Ancak genel bir kitleye konuşurken de jargondan uzak durmamız gerekir. Örneğin BBC veya CNN spikerleri dilin bütün izleyiciler tarafından anlaşılmasını istedikleri için jargon kullanmaz.

Kendi dar grubunuzun dışındaki kişiler tarafından okunacak bir yazı yazarken jargon kullanmamak bilhassa önemlidir. Bunu unutursanız sorun yaşayabilirsiniz. Örneğin bir okul ödevinde bu tür sözcükler kullanırsanız üstlerinin çizilip düzeltilmesine şaşırmayın. 11. Bölümde değindiğim nedenle beraber bu da düşük notlar almanıza yol açabilir.

Kitaplarda da bu tür sözcüklere rastlamayız – elbette ki yazar örneğin bir suç romanında insanların nasıl konuştuğunu göstermek istemedikçe. Bu kitapta jargon ifadelerine az da olsa yer verdim ve bunları özel bir kullanım olduğunu göstermek için tırnak içine aldım. Bu bölümün başına dönüp bakarsanız bir örneğini görebilirsiniz. 25. Bölümün ortasında yeni bir örnek geliyor.

İNANABİLİYOR MUSUNUZ?

Yaklaşık 200 yıl önce Londra'nın doğu yakasında yaşayanlar (Cockney'ler) belirli sözcüklerin yerine kafiyeli ifadeler kullanmaya başlamıştır. Örneğin "feet" [ayak] sözcüğü yerine "plates of meat" [et tabakları] ifadesi, "stairs" [merdiven] sözcüğü yerine "apples and pears" [elmalar ve armutlar] ifadesi kullanılmıştır. Örneğin aşağıdaki gibi cümleler kurulabilmiştir:

I hurt my plates of meat coming down the apples and pears.
[Merdivenlerden inerken ayağımı incittim.]

Bu neden yapılmıştır? Büyük olasılıkla eğlence için. Ama suçlular da polislerin işini zorlaştırmak için bu tür ifadeler kullanmıştır.

"Kafiyeli jargon" adı verilen bu tür ifadelerin başka örneklerine göz atalım:

Hampstead Heath	teeth [dişler]
lump of lead	head [baş]
artful dodger	lodger [kiracı]
lean and lurch	churc [kilise]
Adam and Eve	believe [inanmak]

Günümüzde de bunun yeni örnekleri üretilir:

He's on the Adrian Mole.
Yani: He's on the dole.
[İşsizlik yardımı alıyor.]

I want an Ali G.
Yani: I want a pee.
[Tuvalete gitmem gerek.]
She was wearing her Barack Obamas.
Yani: She was wearing her pyjamas.
[Pijamalarını giyiyordu.]

Bunların çok yaygın kullanılıp kullanılmadığını bilmiyorum ama hepsinin son birkaç yıl içinde üretildiğine şüphe yok.

25. BÖLÜM

Sözlükler

İşte birkaç zorlu soru:

1. Evdeyken cep telefonunuzu nereye koyarsınız?
2. Cep telefonunuzun işleyişini anlıyor musunuz?
3. Cep telefonunuzu hangi sıklıkta kullanıyorsunuz?
4. Cep telefonunuzu en son ne zaman yenilediniz?

"Çok da zor değilmiş" diye düşünebilirsiniz. O halde aşağıdaki sorulara ne dersiniz?

1. Evdeyken sözlüğünüzü nereye koyarsınız?
2. Sözlüğünüzün işleyişini anlıyor musunuz?
3. Sözlüğünüzü hangi sıklıkta kullanıyorsunuz?
4. Sözlüğünüzü en son ne zaman yenilediniz?

Çoğu kişi için bu soruları yanıtlamak çok daha zordur. Aşağıdaki gibi yanıtlar alabilirsiniz:

1. Emin değilim. Oturma odasındaki bir kitap rafında – sanırım!
2. Pek değil.
3. Yalnızca bulmaca çözerken veya Scrabble oynarken.
4. Hatırlamıyorum.

Sizin yanıtlarınız ne olurdu? Benimkiler şöyle:

1. Biri masamda bilgisayarın hemen yanında. Diğeri bilgisayarımda "Sık Kullanılanlar" listemde.
2. Evet, sözlüğün nasıl kaleme alındığını anlatan giriş kısmını okudum.
3. Hemen her gün.
4. Bu yıl.

Üçüncü soruya verdiğim yanıt sizi şaşırtmış olabilir. David Crystal senelerdir İngiliz dili üzerine çalışmıyor mu diye düşünebilirsiniz. Neden sözlüğe bakma ihtiyacı duysun ki? Sözcükler hakkında hemen her şeyi bilmesi gerekmez mi?

Keşke bilebilseydim! 3. Bölümün sonunda "Ne kadar sözcük biliyoruz?" sorusunu yöneltmiştim. Kendi adıma 100.000 kadar sözcük biliyorum. Evet bu iyi bir sayı ama İngiliz dilindeki sözcüklerin sadece onda biri. İngilizcede bir milyonu aşkın sözcük vardır. Çoğu hiç bilmediğim ve muhtemelen hiçbir zaman öğrenmeyeceğim bilim ve teknolojiyle ilgili sözcükler. Arada bir bu sözcüklerden biriyle karşılaşıyorum ve ne anlama geldiğini araştırma ihtiyacı duyuyorum. İşte o zaman da sözlüğüme başvuruyorum.

Örneğin başka bir gün dağcılıkla ilgili bir öykü okuyordum. Yazar bir yamacı tırmanmak için ayağını "grike" içine yerleştirdiğini söylüyordu. Ne anlama geldiğine dair hiçbir fikrim yoktu. Bir tür ayakkabı mı? Yoksa tırmanmaya yardımcı olan bir araç mı? "Önemi yok, neyin kastedildiğini kabaca anladım" diyerek okumaya devam edebilirdim. Kolaycılığa kaçmayın! Sözcüklerin anlamını araştırın. Ben öyle yaptım ve "grike" sözcüğünün ayakkabı veya ekipmanla hiçbir ilgisinin olmadığını gördüm. "Grike" kayaların yüzeyinde yağmurun genişlettiği yarıklara verilen addır.

Sözcük dağarcığıma yeni bir sözcük eklendi. Daha önce 100.000 sözcük biliyorsam artık 100.001 oldu. Bu güzel bir histi. Liverpool'da yaşarken öğrendiğim "jargonu" kullanırsam: "dead chuffed" yani çok hoşnut oldum. Dille ilgileniyorsanız ve bu kitabı buraya kadar okuduysanız, siz de yeni bir sözcük öğrenmekten memnuniyet duymalısınız.

Bir sözcüğün ne anlama geldiğini *bildiğimi düşünüyorsam* ama tam olarak emin değilsem de sözlüğüme başvuruyorum. Geçenlerde okuma yaparken "flexor muscle" ifadesiyle karşılaştım. Ne tür bir kastan söz ediliyordu? "Flex" sözcüğü esnek, bükülebilen anlamına gelir. Dolayısıyla bunun vücudun bir parçasının bükülebilmesini sağlayan bir kas olduğunu düşündüm. Ama hangi parçası? Emin değildim. Sözlüğe göz attım ve vücudun herhangi bir parçasının olabileceğini gördüm. Bükücü [fleksör] kas *herhangi bir* eklem veya uzvu hareket ettiren kastır.

Bir sözcüğü doğru kullanmak istiyorsak sözlük tanımının her kısmına dikkat etmek çok önemlidir.

Bunu yapmazsak, aslında kastetmediğimiz bir şeyi söyleyerek insanların kafasını karıştırabiliriz. "Aftermath" sözcüğünü ele alalım. Sözlük tanımı aşağıdaki gibidir:

> Özellikle nahoş bir olaydan kaynaklanan sonuçlar.

Dolayısıyla aşağıdaki gibi cümleler kurulabilir:

> Film, Ortadoğu'daki savaşın sonuçları hakkındaydı.
> Kaza sonucu trafik saatlerce kilitlendi.

Şimdide okulda bir öğrencinin kurduğu cümleye bakalım:

> Kilise yortusu çok eğlenceli ve başarılıydı ve sonucunda bin pound bağış toplandı.

Bu cümlede "aftermath" sözcüğünün kullanılması sorunludur. Sözlük tanımına göre olay genellikle "nahoş" niteliktedir. Kilise yortusunun sonucunda derken "aftermath" sözcüğünü kullanmak olayın bir felaket olabileceğini akla getirir – belki de bir kasırga bütün çadırları sökmüş olabilir! Oysa ki hiçbir felaket yaşanmamıştır; yortu çok eğlenceli ve başarılı bir etkinliktir. Dolayısıyla "aftermath" sözcüğü yanlış kullanılmıştır ve "aftermath" yerine "as a result" [sonuç olarak] kullanılmalıdır.

Bu cümleyi kuran kişi sözcüğün sözlük tanımına bakmış olsaydı, bu tür bir sorun yaşamayabilirdi.

Sözlüklerin başka ne gibi faydaları vardır? Birçok kişi özellikle yeni bir dil öğrenirken sözcüklerin yazımlarını kontrol etmek için sözlüklerden faydalanır. Okuldaki öğrencilerin sözlük kullanmasının başlıca nedenlerinden biri budur. Bir diğer kullanım alanı, sözcüklerin nasıl telaffuz edildiğini kontrol etmektir. Bir gün kitapta "telemeter" [uzaklıkölçer] sözcüğüyle karşılaştım ve uzaklık verilerini kaydeden bir araçtı. Ama nasıl telaffuz edildiğine dair hiçbir fikrim yoktu. İnsanlar bu sözcüğü nasıl telaffuz eder?

> İlk heceyi vurgulayarak "tell-y-meet-er" şeklinde mi?
> Yoksa ikinci heceyi vurgulayarak "te-lem-iter" şeklinde mi?

Sözlüğüm her iki telaffuzun da kullanıldığını ama ilkinin daha sık kullanıldığını söyledi.

Sözlükler başka türden bilgiler de sunar. Bir sözcüğün dilbilgisine dair bilgiler içerir: isim mi, fiil mi yoksa konuşmanın başka bir parçasına mı ait olduğunu söyler. Sözcüğün özel bir kullanım şeklinin olup olmadığını – örneğin tıpta veya hukuktaki kullanımlarını – ya da eski moda veya kaba bir sözcük olup olmadığını belirtir. Sözcüğün cümle içinde nasıl kullanıldığına dair örnekler de sunar. En iyi sözcüklüklerde yukarıda "aftermath" sözcüğü için verdiğim örneklere benzer örnek cümleler yer alır. Ayrıca sözlükler sözcüğün geçmişi ve kökeni hakkında da bilgiler sunar; dile nasıl girdiğini ve yüzyıllar içerisinde nasıl değiştiğini açıklar. Bu

etimolojinin konusudur ve öylesine ilginçtir ki bir sonraki bölümü tamamen etimolojiye ayıracağım.

Buraya kadar tamam. Sözlüklerimizi elimize alırız, ne tür bilgiler içerdiğine bakarız ve düzenli olarak kullanmaya başlarız? Başka bir şey? 4. Soruyu unutmayın: En son ne zaman yenilediniz?

Birkaç yılda bir sözlüklerin yeni baskıları çıkar ve evde yalnızca eski bir baskı bulundurmak eski bir cep telefonu bulundurmak gibidir. En son özelliklerin ve uygulamaların hepsini kaçırırız. Örneğin 10 yıllık bir sözlüğün ne kadar çok sözcük ve anlamı içermeyeceğini düşünün – mesela internetle ilgili hiçbir sözcüğü içermeyecektir. Sözlük yazarları, kullanımı kolaylaştırmak için bilgileri sunmanın yeni yollarını geliştirir. Bazı sözlüklere ekstra materyaller içeren CD'ler eklenir. Birçok sözlüğe çevrimiçi de erişilebilir. Hangi sözlüğü alırsak alalım yaklaşık beş yılda bir yenileme ihtiyacı duyarız.

Sözlük yazımıyla ilgili bilmeniz gereken iki kavram daha var: sözlük yazımına *leksikografi*, sözlük yazarlarına da *leksikograf* denir. 10. Bölümde yazım konusunu işlerken bunlardan ikisini tanımıştık: Noah Webster ve Samuel Johnson. Bu sözcükler hakkında daha fazla bilgi almak isterseniz ne yapabileceğinizi biliyorsunuz: Sözlüğe bakın!

SÖZCÜK GÖSTERİMLERİ

Sözlükler bir dilin sözcük dağarcığını gösteren temel kitap türüdür ama tek tür değildir. *Thesaurus* adı verilen sözcük kitapları da vardır ama farklı bir işlev üstlenir. Benzer anlamlara sahip sözcükleri bir araya getiren bu kitaplara *eşanlamlılar sözlüğü* de denir.

Arazide yürüyen ve çok kirlenen biri hakkında öykü yazdığınızı hayal edin. "Dirty" [kirli] sözcüğünü kullanabilirsiniz öykünüzü daha ilgi çekici kalmak isterseniz aynı anlama sahip başka sözcükler kullanmak için kafa yorabilirsiniz. Eşanlamlı sözcüklerden bazılarını kendiniz de bulabilirsiniz; ama bulamazsanız eşanlamlılar sözlüğünden "dirty" sözcüğüne bakmak size fikir verebilir. Aşağıdaki gibi bir sözlük maddesiyle karşılaşabilirsiniz:

> **dirty:** filthy [pis], foul [iğrenç], muddy [çamurlu], mucky [gübreye bulanmış], soiled [toz toprak olmuş], grimy [üstü başı perişan], messy [pasaklı], swampy [batak], sodden [sırılsıklam]

Söylemek istediğiniz şeye en uygun olan sözcüğü bunların arasından seçebilirsiniz.

Thesaurus, sözlüğün tam tersidir. Sözlüğe bakarken zihnimizde bir sözcük vardır ve onun anlamını bulmak isteriz. Eşanlamlılar sözlüğündeyse zihnimizde bir anlam vardır ve onu en iyi ifade eden sözcüğü bulmak isteriz.

Bilgisayarlar sözcükleri ilgi çekici biçimlerde göstermemize imkân tanır. Wordle (www.wordle.net) gibi bir yazılım kullanarak bir yazıdaki tüm söz-

cüklerin "bulut" şeklinde gösterimini elde edebiliriz. Sözcüklerin büyüklüğü ne kadar sık kullanıldıklarına göre değişir. Bu kitabın tüm metnini Wordle'a yerleştirince aşağıdaki sonucu elde ettim. Sözcük bulutu, kitabın içeriği hakkında iyi fikir veriyor. "Language" [dil] sözcüğünün en büyük olması tahmin edilebilir. Peki ya "people" [insan] sözcüğünü tahmin edebilir miydiniz? Kendi adıma şaşırmadım. Zira insan olmadan dil, dil olmadan da insan olmaz.

26. BÖLÜM

Etimoloji

Etimoloji sözcüklerin geçmişi ve kökeninin incelenmesidir ve sürprizlerle dolu bir konudur. "Salary" [maaş] ve "sausage" [sosis] sözcüklerini ele alalım. Bugünlerde tamamen farklı anlamlara sahipler:

> "Salary" bir kişiye belli bir işi yapmasının karşılığında bir yılda ödenen para miktarıdır.
> "Sausage" etten üretilen ve ince rulo şekli verilen bir tür yiyecektir.

Ama bir zamanlar bunlar aynı sözcüktü. Peki ama nasıl?

"Salary" sözcüğü İngilizceye 14. yüzyılda girmiştir. Latincede "tuz-para" anlamına gelen "salarium" [tuz parası] sözcüğünden gelir. Romalı askerlere özellikle tuz alabilmeleri için para ödenmiştir: Tuz yiyeceklerin bozulmasını engelleyen çok önemli bir

maddedir. "Sausage" sözcüğü de İngilizceye 14. yüzyılda girmiştir. Latincede "tuzlanmış etten" üretilen bir yiyecek anlamına gelen "salsicium" sözcüğünden gelir. Bu iki sözcükteki ortak öğe olan "sal" Latincede "tuz" anlamına gelir.

İngilizcedeki daha birçok sözcüğün kökeninde tuz vardır. "Sauce" [sos] bunlardan biridir. Latincede "tuzlanmış" şeyler için kullanılan "salsa" sözcüğünden gelir. "Salad" [salata] sözcüğü de Latincede "tuzlanmış" anlamına gelen "salata" sözcüğünden gelir. Yüzyıllar geçtikçe bu sözcüklerin anlamları değişmiştir ve günümüzde tamamen farklı şeyleri adlandırmak için kullanılırlar. İnsanlar salatanın ve sosisin üstüne sos koyar ve bunları maaşlarıyla satın alır.

Bir dildeki her sözcüğün bir geçmişi vardır ve sözlükler bize bunu anlatır. Yiyeceklerden devam edelim. Örneğin:

"melon" [kavun] sözcüğü Fransızca kökenlidir; İngilizceye 1300'lerin sonunda ulaşmıştır.
"potato" [patates] sözcüğü İspanyolca kökenlidir; İngilizceye 1500'lerin ortasında ulaşmıştır.
"yoghurt" [yoğurt] sözcüğü Türkçe kökenlidir; İngilizceye 1600'lerin başında ulaşmıştır.
"spaghetti" [spagetti] sözcüğü İtalyanca kökenlidir; İngilizceye 1800'lerin ortasında ulaşmıştır.
"sushi" [suşi] sözcüğü Japonca kökenlidir; İngilizceye 1800'lerin sonunda ulaşmıştır.

Bu sözcüklerin hepsi, İngilizceye ulaştığı tarihten beri aynı anlamı korumuştur. İlk olarak Shakespeare

hayattayken yenilen patateslerle günümüzde yediğimiz patatesler aynıdır.

İngilizceye ulaştıktan sonra zamanla anlamı değişen birçok sözcük vardır. Günümüzde biri için "silly" sözcüğünü kullanırken çoğu zaman eğlenceli bir biçimde onun aptal veya ahmak olduğunu kastederiz. Ama 1000 yıl önce bu sözcüğün anlamı farklıydı. İngilizcede ilk olarak kullanılmaya başlandığında "mutlu" veya "kutsanmış" anlamına geliyordu. Daha sonra "masum" anlamını kazanmıştı. Daha da sonra bir sorunu olduğu için merhamet gösterilmesi gereken kişiler için kullanılmaya başlandı. Birine "silly" denirken zekâsının geri olduğunu kastediliyordu. Elbette ki günümüzde zeki olsak bile "silly" olabiliriz.

Sözcüklerin anlamı günümüzde de değişmeye devam eder. İnternet dünyasından bazı örneklere bakalım:

- "Mouse" [fare] sözcüğü 1000 yılı aşkın bir süredir küçük bir hayvan türü için kullanılmıştır ama 1960'larda bilgisayar ekranındaki bir işaretçiyi kontrol etmek için kullanılan el cihazlarını kastetmek için de kullanılmaya başlanmıştır.
- "Spam" sözcüğü aslında bir tür konserve et için kullanırken, 1990'ların başında itibaren istenmeyen e-posta anlamına bürünmüştür.
- "Surf" fiili aslında sörf tahtası üzerinde ilerlemek için kullanılırken, 1990'ların başında internette siteden siteye dolaşmak anlamı da kazanmıştır.

Elbette ki 24. Bölümde ele aldığımız jargonlara ait

birçok sözcük, anlamların değişikliğe uğraması sonucunda ortaya çıkmıştır: "wicked" [harika] ve "cool" [güzel, havalı] sözcükleri gibi.

Bazen sözcüklerin anlamı öylesine değişir ki onlar hakkında çok farklı düşünebiliriz. Çocukken "kovboy" sözcüğünün bir tek anlamını biliyordum: "Kovboylar ve Kızılderililerin" yer aldığı filmlerdeki kovboylar her zaman "iyi çocuklardı." Ama 1970'lerden itibaren başka bir anlam ortaya çıktı. "Kovboy ustalar" ifadesi olumsuz bir anlam yüklüydü: Gerekli ustalıklara sahip olmayan ve niteliksiz işler yapan kişiler için kullanılıyordu. Günümüzde kovboylar "kötü çocuklardır."

Bu bir sözcüğe olumsuz anlam yüklenmesinin örneğidir. Tam tersi yönde de olabilir: Sözcükler olumlu anlamlar kazanabilir. "Nice" [hoş] sözcüğü bunun bir örneğidir. 1300'lerde İngilizceye girdiğinde "aptalca" veya "cahilce" anlamına geliyordu. Daha sonra "gösteriş yapma," "çok titizlenme" veya "miskinlik yapma" gibi başka negatif anlamlar da kazandı. Ama bu sözcüğe aşama aşama başka anlamlar da yüklendi. "İyi giyinmiş" veya "özgün," "özenli" olmak anlamında da kullanılmaya başlandı. 1700'lerde "makul," "güzel," "iyi" ve "cazip" gibi birçok pozitif anlam kazandı ve günümüzde bu anlamları koruyor.

Sözcüklerin anlamı daha genel hale de gelebilir. Örneğin "office" [görev, vazife] sözcüğü 1200'lerin sonunda İngilizceye girdiğinde belli bir dini hizmet türü anlamına geliyordu. Sadece rahip ve rahibe gibi kişilerin her gün gerçekleştirdiği bir görev vardı. Günümüzde bu sözcük çok daha genel anlama sahiptir. Her türlü resmi makam veya mevki için kullanılabil-

diği gibi insanların idari görevleri yerine getirdiği mekânlar için de kullanılabilir. Örneğin:

Mary's office is in the City.
[Mary'nin ofisi City'de.]
John works in the Foreign Office.
[John, Dışişleri Bakanlığında çalışıyor.]
She holds a high office in the government.
[Hükümette yüksek bir mevki sahibi.]

Sözcük dini anlamını korusa da bu günümüzdeki kullanımının sadece küçük bir parçası.

Sözcüklerin anlamı tam tersi yönde bir değişim geçirerek daha az genel hale de gelebilir. Bu sözcüklerin anlamı daralır. Eski İngilizcede "mete" (günümüzde "meat" şeklinde yazılır) her türlü katı yiyecek anlamına gelir. Günümüzde bu sözcüğün anlamı belli hayvan türlerinin etiyle sınırlıdır. Eski anlamını koruyan bir sözcükle nadiren karşılaşırız. Örneğin insanlar "sweetmeat" [şekerleme] derken şekerleri ve şekerle kaplı kuruyemişleri kasteder. Bunun etle hiçbir ilgisi yoktur. "Mincemeat" [turta harcı] sözcüğünün de hayvanlarla hiçbir ilgisi yoktur. Ama bunlar istisnadır. Günümüzde ilk baştaki "meat" [et] anlamının sadece küçük bir parçası kullanılır.

21. Bölümde gördüğümüz gibi, yıllar önce yazılmış kitapları okurken bu anlam değişikliklerine karşı tetikte olmalıyız. Sözcükleri modern anlamıyla düşünmemeye özen göstermeliyiz. Örneğin Shakespeare'in bir oyununda karakterin "naughty" [yaramaz] olduğu söyleniyorsa sözcüğü bugünkü anlamıyla düşünebiliriz. Ama çok farklıdır. Bugün

küçük bir çocuk için kullanıldığında çocuğun yaramazlık yaptığını anlarız. Ama Shakespeare oyunlarındaki karakterler için kullanıldığında yaramazlıktan çok daha fazlası kastedilir. Bu karakterler gerçekten kötücül veya kötü ruhludur.

Etimolojileri araştıran uzmanlara *etimolog* denir. Birçok sözcük gizemini koruduğu için etimologları bekleyen bolca araştırma konusu vardır. Bu sözcüklerin nereden geldiğine dair hiçbir fikrimiz yoktur. Örneğin reçel, marmelat anlamına gelen "jam" sözcüğünü düşünelim. Neden "jam" deriz? Meyveler şeker katılarak kaynatılır ve ekmeğin üzerine sürülebilir kıvama getirilir. Meyveler ezildiği veya "sıkıştırıldığı" [İngilizcede "jam" fiili] için mi buna "jam" denmiştir? Bu mümkün ama kesin olarak bilmiyoruz.

Bunun gibi yüzlerce sözcük vardır. Geniş, yumuşak, rulo şeklindeki ekmek anlamına gelen "bap" sözcüğünün kökenini hiç kimse bilmez. Bilim insanlarına neden "boffin" dendiğini bilen de yoktur. Çılgınca şeyler yapan kişilere neden "bonker" dendiği de bilinmez. Belki de kafalarına darbe [bonk] almış gibi davrandıkları için olabilir. Etimologlar bu soruların yanıtlarını arar.

Bütün sözcüklerin geçmişi vardır ve buna insan ve yer adları da dahildir. İnsan ve yer adları bir dilin dışında var oldukları için sözlükte yer almayabilir. "Paris," "Bordeaux" ve "François" gibi adları bilebiliriz ama bu Fransızca konuşabildiğimiz anlamına gelmez! Keza başka dillerde konuşan insanlar tek kelime dahi İngilizce bilmeseler bile "David," "Elizabeth," "Manchester" ve "Kentucky" gibi adları rahatça kullanabilir. Yine de bu adların geçmişini de araştırabiliriz. Her adın bize anlatacağı bir öykü vardır.

SEYİS OLMAK

Bir sözcüğün geçmişini incelemek, kimi sözcüklerin kulağa neden tuhaf geldiğini açıklayabilir. "Bridegroom" [damat] sözcüğündeki "groom" [seyis] sözcüğünü ele alalım. Neden "groom"? "Groom" özelliklere atların bakımını üstlenen hizmetlidir. Bunun evlilikle ilgisi nedir? Damat, gelinin hizmetlisi değildir. Eşini güzelleştirmek adını derisini ve saçlarını tımar etme vazifesi de yoktur! Peki neden "seyis" denir? Etimoloji bize bunun yanıtı verir.

Bu sözcük İngilizcede ilk kullandığında aslında farklı bir formdadır: "bridgome" şeklindedir ve "breed-gomuh" diye telaffuz edilir. Sözcüğün ilk parçası "gelin" anlamına gelirken, ikinci parçası "erkek" anlamına gelir. "Gome" sözcüğü Eski İngilizcede sıkça kullanılsa da Ortaçağda kullanılmamaya başlanmıştır. 1500'ler itibariyle "gome" sözcüğünün anlamını bilen kalmamıştır. Dolayısıyla benzer sese sahip daha bilindik bir sözcükle değiştirilmiştir: "groom." "Bridgome" sözcüğü "bridegroom" haline gelmiştir.

İnsanlar bunu sıkça yapar. Bir sözcüğü anlamadıklarında onu daha anlaşılır bir şekle sokarlar. 1600'lerin başında "cucaracha" sözcüğü İspanyolcadan İngilizceye girdiğinde, insanlar bunu çok tuhaf bulmuş olmalıdır. Çok geçmeden bu sözcük değiştirilerek kulağa daha bilindik hale getirilmiştir: "cockroach." Ama hamamböceği anlamına gelen "cockroach" sözcüğün yavru horoz anlamına gelen "cockerel" sözcüğüyle hiçbir ilgisi yoktur. "Asparagus" [kuşkonmaz] bitkisinin halk arasındaki adı olan "sparrow-grass" sözcüğünün "sparrow" yani serçelerle hiçbir ilgisinin olmadığı gibi.

27. BÖLÜM

Yer Adları

İnsanlara nerede yaşadığımızı söyleyebilmek ve yol bulmak için yerlere adlar vermemiz gerekir. Hiçbir yer adının olmadığını hayal edin. Aşağıdaki gibi cümleler kurmak zorunda kalırdık:

> Yarın beni görmeye gelsene. Senin yaşadığın yerden 8 kilometre uzakta küçük bir kasabada yaşıyorum. Ana yoldan kuzeye doğru ilerleyeceksin, üç yerleşim yerini geçeceksin, sonra bir tepeye geleceksin, tepeyi tırmanınca ağaçlarla çevrili bir yerleşim yeri göreceksin. İlk sapaktan sola dön. Evlerle dolu bir caddeye varacaksın. Bizimkisi sağdan ikinci ev.

Aşağıdaki gibi tarif etmek çok daha kolaydır:

> Yarın beni görmeye gelsene. Leethorpe kasabasında yaşıyorum. Redcliff'ten kuzeye doğru

ilerleyeceksin. Leethorpe'ye girince soldaki ilk cadde Bride Road. 4 numarada yaşıyorum.

Daha da kolayı:

Yarın beni görmeye gelsene. Adresim: Bedfordshire, Leethorpe, Bride Road, 4 numara.

Bu sayede haritaya bakıp veya adresi navigasyon cihazına yazıp gitmek istediğimiz yeri bulabiliriz.

Yer adları nereden gelir? İlçeye neden Bedfordshire adı verilir? Kasabaya neden Leethorpe adı verilir? Caddeye neden Bridge adı verilir? İnsanlar özellikle tuhaf veya eğlenceli adlara sahip yerlere "neden" bu adların verildiğini merak eder. Örneğin ABD'de Hot Coffee [Sıcak Kahve] diye bir yer vardır. Neden?

Birçok yer adında neden açıktır. Adlarını insanlardan alırlar. Washington adını ABD'nin ilk başkanından alır. Georgetown, Williamsburg, Victoria ve Maryland gibi yerler de adlarını İngiliz kral ve kraliçelerinden alır. St. Albans'ın adı bir azizden gelir. Ohio'daki Columbus şehrinin adı da ünlü kaşiften gelir.

Birçok yer, manzaranın göze çarpan özelliklerine göre adlandırılır. ABD'de Twin Peaks'in [İkiz Zirveler] iki dağı görebileceğiniz bir yerde olması hiç şaşırtıcı değildir. Bu gibi yerlerin adının nereden geldiği kolayca anlaşılabilir:

Salt Lake City [Tuz Gölü Şehri], Table Mountain [Masa Dağı], Swan River [Kuğu Nehri], Westport

[Batı Limanı], Newtown [Yeni Şehir], Great North Road [Büyük Kuzey Yolu]

Bridge Road da [Köprü Yolu] muhtemelen köprüden geçen ya da köprüye çıkan bir yoldur.

Ama ilgi çekici olan kısmı bu değildir; Bridge Road gibi yerlerle karşılaşırız ve ortada hiç köprü işareti yoktur! Biraz dedektiflik yapmamız gerekir. Orada ne zaman bir köprü vardı? Yıllardır orada yaşayan kişilere sorarak işe koyulabiliriz. Veyahut eski haritalara bakıp orada bir köprünün olup olmadığını görebiliriz.

Çoğu yer adıyla ilgili tarihi araştırmalar yapmamız gerekir. Hot Coffee [Sıcak Kahve] yöresinin adı nereden gelir? 1800'lerin sonunda Mississippi yolu üzerinde bir han açılmış ve yolculara sıcak kahve satışı yapılmıştır. Hanın dışındaki panoda "Hot Coffee" yazar. Herkes kahveden dolayı burayı hatırlamış ve "Hot Coffee'de mola verelim" gibi konuşmalar geçmiştir. Sonunda bu ad yalnızca han için değil yöredeki bütün çiftlikler ve evler için kullanılmaya başlanmıştır.

Bazen bir yerin adının anlamı açıktır ama bu adın verilmesine neden olan olay çoktan unutulmuştur. Dünyayı dolaşırken Cape Catastrophe [Felaket Burnu], Fort Defiance [Başkaldırı Hisarı], Skeloton Bay [İskelet Körfezi] ve Foggy Island [Sisli Ada] gibi yer adlarıyla karşılaşırız. Kaşifler Afrika'daki Skeleton Bay'a ilk ulaştığında etrafta iskeletler olmalıdır ama hiç kimse o iskeletlerin kime ait olduğunu bilmez.

Birçok yer adı iki veya daha çok parçadan oluşur.

Bazen bu parçaların anlamları kolayca çıkarabilir:

> Southport [Güney Limanı], Horsepath [At Yolu], Blackdeath [Kara Ölüm], Newcastle [Yeni Kale]

Ama Leethorpe gibi yer adlarının anlamını çözmek o kadar kolay değildir. Sözcüğün iki parçası da modern İngilizcede bildiğimiz anlamlara sahip değildir. "Lee" nedir? "Trophe" ne anlama gelir? Yaklaşık 1000 yıl önce Eski İngilizcede bu sözcüklerin ne anlama geldiğini öğrendikten sonra, bizim için bir anlam ifade etmeye başlar. "Lee" sözcüğü Eski İngilizcede orman veya ormandaki açıklık anlamına gelir. "Trophe" sözcüğü de köy veya çiftlik anlamına gelen bir Eski İngilizce sözcükten gelir. Dolayısıyla Anglo-Sakson döneminde Leetrophe'de yaşasaydınız, orman içindeki açıklıkta kurulmuş bir köyün sakini olurdunuz.

Yerleşim yerlerinin adlarında sıkça karşılaştığımız üç unsur daha vardır:

- "-by" şeklinde bitiyorsa ilk başta Viking istilacıların yerleştiği bir çiftlik veya küçük köydür. Adın ilk parçası bazen o çiftliğin sahibi olan kişiye işaret eder: Grimsby "Grim'in köyü"dür. Derby ise "geyiklerin bulunduğu köy" anlamına gelir. "By" sözcüğü günümüzde de Danca "yerleşim yeri" anlamına gelir.
- "-ing" şeklinde bitiyorsa bize orada yaşamış olan insanların kim olduğunu söyler. Reading, "Reada'nın insanları" yani "Reada'nın ailesi veya kabilesi" anlamına gelir. Reada'nın kim

olduğunu bilmiyoruz ama adı "kırmızı kişi" anlamına gelir ve muhtemelen kızıl saçlıdır.

- "-caster" veya "-chester" şeklinde bitiyorsa ilk başta bir Roma kalesi ve şehridir. Bu Latincede kamp veya tahkimat anlamına gelen "castra" sözcüğünden gelir. Adın ilk parçası genellikle kalenin inşa edildiği bölgenin adıdır. Örneğin Lancaster şehri "Romalıların Lune nehrindeki kalesi"dir.

Bu yer adları Britanya'da ortaya çıkmıştır ama günümüzde İngilizce konuşulan her yerde bulunabilir. Avustralya ve Kanada'da Lancaster adında şehirler vardır. ABD'de de aynı adı taşıyan şehirler bulunur.

En büyüğünden en küçüğüne her yerin adı vardır. İşte bazı örnekler:

- gezegenler: Venüs adını Roma'nın güzellik ve aşk tanrıçasından alır.
- kıtalar: Amerika kıtasının adı kaşif Amerigo Vespucii'den gelir.
- ülkeler: Galler'in adının kökeninde Anglo-Sakson dilinde "yabancılar" veya "barbarlar" anlamına gelen sözcük vardır.
- eyaletler: Kentucky'nin adı Kızılderili dilinde "çayırlık" anlamına gelen Iroquois sözcüğünden gelir.
- kontluklar: Bedford kontluğu Beda'nın yaşadığı nehir kıyısı ("nehir kavşağı") yerdir.
- dağlar: Everest'in adı yükseklik ve konumunu ilk kez kaydeden Sör George Everest'ten gelir.
- semtler: Tottenham (Londra'da) "Totta'nın aile yurdu" anlamına gelir.

- şehirler: Birmingham "Beorma'nın ailesinin köyü" anlamına gelir.
- kasabalar: Lancashire'daki Ormkirk "Orm'un kilisesi" demektir.
- caddeler: Londra'daki Oxford Caddesi adını 1700'lerde araziye sahip olan ikinci Oxford Kontundan alır.

Bu tam bir liste değildir. Araziler, nehirler, vadiler, tepeler, ormanlar ve her türlü coğrafi özelliğe adlar veririz. Dükkânlar, barlar, restoranlar, tema parkları, okullar, kolejler, çiftlikler ve her türlü binaya da adlar veririz. İnsanlar ad vermeye çok düşkündür.

Yaşadıkları evlere bile ad verebilirler. Bu gerçekten ilginç bir araştırma konusudur; çünkü bir yerin adını kendi başlarına seçme şansına sahip olurlar. Bu bölümdeki diğer bütün örneklerde yer adları başkaları tarafından düşünülmüştür. Ama bir ev satın alındığında ona ad verebilirler veya hoşlarına gitmiyorsa mevcut adını değiştirebilirler.

Birçok evin adı nasıl göründüğünü, nerede olduğunu veya eskiden ne amaçla kullanıldığını açıklar. Birkaç yıl önce gerçekleştirilen bir araştırmada Büyük Britanya'daki en yaygın 20 ev adı belirlenmiştir:

1. The Cottage
2. Rose Cottage
3. The Bungalow
4. The Coach House
5. Orchard House
6. The Lodge
7. Woodlands
8. The Old School House
9. Ivy Cottage
10. The Willows
11. The Barn
12. The Old Rectory
13. Hillside
14. Hillcrest

15. The Croft
16. The Old Vicarage
17. Sunnyside
18. Orchard Cottage
19. Yew Tree Cottage
20. The Laurels

Çoğu sanki kasaba veya köydeymiş gibi gelir. Binanın eskiden ne amaçla kullanıldığını açıklayan adlar kullanıldığı için bu listede ağaçlar ve bitkiler çok yaygındır.

Diğer popüler ev adları hayvanlardan gelir:

Badger Cottage [Porsuk Evi], Magpies [Saksağanlar], Robin's Nest [Nar Bülbülü Yuvası]

Ünlü tatil yerlerinin adları da sıkça kullanılır:

Windermere, Costa Brava, Naples

Ünlü kitap adlarına da yer verilir:

Manderley [*Rebecca* romanında Maxim de Winter karakterinin evinin adı], Rivendell [*Ayrıkvadi*], Bleak House [*Kasvetli Ev*]

Stratford-upon-Avon'da birçok konukevi adını Shakespeare'in oyunlarından alır. Örneğin Twelfth Night [On İkinci Gece] adında bir konukevi vardır.

Bir diğer popüler strateji, dille oynamaktır. Sık sık bir sözcüğün yazım şekli değiştirilir:

Faerie Glen, Kosy Korner, Dunroamin

Adlar tersten yazılır:

Tivuli, Deroda, Tiedam

Bazen de evde kimlerin yaşadığını gösteren adlar verilir:

Mikelynn, Billion (Bill ve Marion), The Eddies (Edwards ailesi)

Hatta yabancı bir dilden sözcükler kullanılır:

Casa Nostra (İspanyolcada "Bizim Ev"), Mon Repos (Fransızcada "Benim İstirahatgâhım")

Bence en iyileri, neden o adı taşıdığına dair hiçbir fikrimizin olmadığı adlardır – sadece sorup öğrenebiliriz. The Chimes adında bir ev biliyorum. Neden? Çünkü Bell ailesine ait. ["Chimes" melodi, çan sesi; "Bell" çan anlamına gelir.] Spooks [Hayaletler] adında bir ev var. Neden? Çünkü mezarlığın yanı başında. Bir evin adı da Offbeat [Sıradışı]. Neden? Çünkü emekli bir polisin evi.

İnsanlara nedenini sorun. Evlerinin adının öyküsünü anlatmaya bayılırlar.

DİSCWORLD ÖYKÜLERİNDEN ADLAR

2009'da Somerset, Wincanton'daki yeni bir konut bölgesinde iki yola Terry Pratchett'in *Discdünya* öykülerinden adlar verilmiştir. Yazarın önerdiği 14 addan oluşan kısa bir liste halk oylamasına sunulmuştur. Siz olsanız hangilerine oy verirdiniz?

Mollymog Street	**Lobbin Clout**
Moon Pond Lane	**Scoone Avenue**
Cable Street	**Tenth Egg Street**
Shamlegger Street	**Kicklebury Street**
Peach Pie Street	**Morkpork Street**
Treacle Mine Road	**Ankh Street**
Hen and Chickens Field	**The Ridings**

Peach Pie Street ve Treacle Mine Road adları seçilmiştir.

Fantezi eserlerin cadde adlarına ilham vermesinin ilk örneği bu değildir. Polonya'daki Grabowiecz kasabasında Obi-Wan-Kenobi Caddesi vardır: Lehçede Obi-Wana-Kenobiego diye yazılır. ABD, Meryland'daki Upper Marlboro kentinde birçok caddeye *Uzay Yolu*'ndaki karakterlerin adları verilmiştir: Picard Lane, Reiker Drive, Laforge Lane ve Crusher Court.

28. BÖLÜM

Kişi Adları

Adlarının yanlış söylenmesi insanları üzer. Yanlışların önüne geçmek için ellerinden geleni yaparlar. Örneğin:

Adım Anne, sonunda "e" var.
Adım Taylor, "i" değil "y" ile.
Adım Katherine, "k" ve "e" ile.
Adım Hilary, tek "l" ile (Hillary Clinton gibi iki "l" ile değil).

Adlarımız çok özeldir. Anne babalar bebeklerine hangi adı vereceklerini uzun uzun düşünür. Adımızı aldıktan sonra çok önemli bir olay olmadıkça onu ömür boyu taşırız.

Adlar hakkında konuşmak için bazı terimlere ihtiyaç duyarız. Günümüzde üç olası terim vardır:

- Bir *ön adımız* vardır: örneğin İngilizcede Michael veya Mary, Fransızcada Antoine veya Amelie. Buna bazen *"verilen ad"* ya da Hıristiyan kökenlilerde *"vaftiz adı"* da denir.
- Bir *soyadımız* veya aile adımız vardır: örneğin İngilizcede Smith, Almancada Klein, Çincede Wang. Bir kadının evlenmeden önceki soyadına *bekârlık soyadı* veya *evlilik öncesi soyad* denir.
- Birçok kişinin ikinci veya üçüncü adları vardır: örneğin Michael James Smith veya Mary Catherine Jane Williams. İngilizcede ikinci adlar genellikle bir tek harfe kısaltılır: örneğin Michael J. Smith. Bu uygulama ABD'de çok yaygındır.

Farklı dillerin farklı adlandırma alışkanlıkları vardır. Büyük Britanya'da Michael James Smith adında birine genellikle Michael denir. Almanya'daysa Johann Wolfgang Schmidt adında birine genellikle Wolfgang denir. Almanlar birbirine hitap etmek için ikinci adı kullanır. (Almancada buna "rufname" denir; "roof-nah-muh" şeklinde telaffuz edilir.)

Bu durum geçmişte farklıdır. Britanya'da 1000 yıl öncesine gidebilseydik, herkesin sadece ön ada sahip olduğunu görürdük. İşte bazı Anglo-Sakson ön adlar:

Erkek adları: Altfrith, Osric, Cynwulf, Alfred, Cadmon, Oswald
Kadın adları: Waldgith, Edith, Frithild, Ethelfleda, Eadgifu, Elfrida, Hilda

Aynı ada sahip kişileri ayırt etmek istediğimizde "fırıncı Edwin" veya "Derbyli Edwin" gibi ifadeler kullanmamız gerekirdi. Soyadı fikri Ortaçağda gelişmiştir. İnsanlar "Edwin Baker" veya "Edwin Derby" gibi ifadeler kullanmaya başlamıştır. Birçok soyadının meslek adı olması bu nedenledir:

> Potter [çömlekçi], Smith [nalbant, demirci], Cook [aşçı], Taylor [terzi], Shakespeare ["shook a spear" yani "mızrak" sallayan asker]

Soyadlarının birçoğu da yer adlarından gelir:

> Hall [malikâne], Norman ["kuzeyli"], Street [cadde], Wood [orman]

Soyadı oluşturmanın bir diğer yolu, kişinin görünümüne veya nasıl davrandığına bakmaktır: örneğin "John Short" [kısa] yerine "John Long" [uzun]. Aşağıdaki gibi soyadlarının kökeninde bu vardır:

> Black [siyah], Little [küçük], Young [genç], Rich [zengin], Armstrong [güçlü], Swift [hızlı]

Bir kişi belirgin ayırt edici özelliklere sahip değilse kolay bir çıkış yolu vardır. Ona birinin "oğlu" veya birinin "akrabası" denebilir. Örneğin bir kıza "Mary, Thomas'ın kızı" dolayısıyla "Mary Thomas" diyebilirsiniz. Aşağıdaki gibi soyadlarının kökeninde bu vardır:

> Johnson, Robertson, Watkins, Nicholas

İzlanda'da her zaman ebeveynlere göre ad verilir. Adım Eric'se ve bir oğlum ve kızım olursa, adları Ericsson ve Ericsdottir (Eric'in oğlu ve kızı) olur.

Bazen insanların soyadlarını anlayabilmek için kökenini araştırmamız gerekir. Örneğin birinin soyadı neden Newman [Yeni adam] olabilir? Muhtemelen bölgeye yeni gelen biri olduğu için. Birinin soyadı neden Palmer [Palmiyeci] olabilir? Kutsal topraklara hacca giderek palmiye taşımıştır. Birinin soyadı neden Leach [Arıtmalık] olabilir? Doktor olduğu ve tedavi amacıyla sülükleri kullandığı için.

Adımızı aldıktan sonra genellikle hayatımız boyunca o adı taşırız. Ne gibi şeyler ad değiştirmeye neden olabilir? Belli dini ayin türlerinde ad değişebilir. Bazı ülkelerde Konfirmasyon adı verilen kiliseye kabul ayinlerinde kişilerin halihazırda sahip olduğu adlarına bir azizin adı eklenir. Din değiştirenler de genellikle adlarını değiştirir: örneğin boksör Cassius Clay, Müslüman olunca Muhammad Ali adını almıştır. Bazı dinlerde kadınlar din görevlisi olduklarında yeni bir ad alabilir – hatta bir erkeğin adını alabilir. Hıristiyanlıkta Sister Luke veya Sister Bernard gibi adlara rastlanır: Luke ve Bernard ünlü erkek azizlerin adlarıdır.

İnsanlar sadece hoşuna gitmediği veya yaptıkları işe uygun olmadığı için de adlarını değiştirebilir. Bu yeni adlara *rumuz, mahlas* (takma ad) denir. Birçok yazar, film yıldızı ve pop yıldızı bu nedenle adını değiştirmiştir. Charles Dodgson, Marshall Bruce Mathers ve David McDonald'ın kim olduğunu biliyor musunuz? Yazar Lewis Carroll (*Alice Harikalar Diyarında*'nın yazarı), pop yıldızı Eminem ve aktör David

Tennant (*Dr Who*) olarak tanıyor olabilirsiniz.

Bazen kişinin başka bir seçeneği yoktur. Oyuncular halihazırda o ada sahip bir oyuncu varsa gerçek adlarını kullanamaz ve adını değiştirmek zorunda kalır. Aksi halde birçok karışıklık ortaya çıkabilir. Amerikalı film yıldızı Michael J. Fox'un adında "J." olmasının nedeni de budur. İngiliz aktör David Walliams (*Little Britain*) aynı nedenden ötürü David Williams adını kullanamaz.

Evlenmek, soyadı değişikliğine yol açan en olağan gelişmedir. Ama bunun da düşündüğünüzden daha çok yolu olabilir:

- Geleneksel yöntem, kadının kocasının soyadını almasıdır. Dolayısıyla Mary Williams, Michael Smith'le evlenirse Mary Smith olur.
- Bunun alternatifi, kadının kocasının soyadını alması ama kendi soyadını da ikinci ad olarak kullanmaya devam etmesidir. Dolayısıyla Mary Williams, Michael Smith'le evlenirse Mary Williams Smith olur. bazen de koca aynı şeyi yapıp Michael Williams Smith olabilir. Hatta iki soyadını tire işaretiyle birleştirip "çift-namlulu" bir soyadı üretebilirler: Mary ve Michael Williams-Smith.
- Bir diğer seçenek ise kadının işte bekârlık soyadını koruması, evde kocasının soyadını kullanmasıdır. Bu durumda kadın iki soyadına sahip olur. Bekârlık soyadlarıyla şöhrete ulaşan kadın ünlüler sıklıkla bu yola başvurur.
- Nadiren de olsa erkekler kadınların bekârlık soyadını alır. Dolayısıyla Michael Smith, Mary

Williams'la evlenirse Michael Williams olur.

- Peki ya hangi soyadını kullanacağınıza dair bir seçim yapmak istemezseniz? Veyahut hangi soyadının önce yer alacağına karar veremezseniz? Bunun da bir çözümü var. Son yıllarda özellikle ABD'de çiftler soyadlarını "birleştirerek" yeni bir soyadı üretir. Dolayısıyla Mary Williams'la Michael Smith evlenirse, Bay ve Bayan Willsmith veya Bay ve Bayan Smithiams olabilirler.

Hepimiz bir ön ada sahibiz değil mi? Hayır. Çoğu kişinin birden fazla ön adı vardır; çoğumuzun kısa adları vardır. Adı Elizabeth olan birine Liz, Lizzy, Lisbet, Beth, Betsy veya Elsie denebilir veya adının başka herhangi bir şekliyle seslenilebilir. Bunlar genellikle Elizabeth'in ailesi ve arkadaşları tarafından kullanılır. Ayrıca Elizabeth'in bir lakabı da olabilir. Örneğin sarı saçlıysa Blondie diye çağrılabilir.

"Nickname" [lakap] sözcüğü Ortaçağda kullanılmaya başlanmıştır. Sözcüğün orijinal hali "eke name" yani ek addır. "Eke" (telaffuzu: "eek") "ayrıca, bir de" anlamına gelir. Lakap özel bir ilişkiyi gösteren ek bir addır. Arkadaşlar birbirlerine ad takabilir:

Charles'a Chuck
Michael'a Spike
Kızıl saçlı birine "Ginger"
Soyadı Murphy olan birine "Spud" denebilir. ("Spud" ve "murphy" argoda patates anlamına gelir.)

Aşıklar da birbirlerine ad takabilir: örneğin Şeker ve Fare. Elbette ki lakaplar her zaman hoş olmayabilir; özellikle çocuklar tarafından kullanıldığında. Hiç kimse Domuz, Domuzcuk ve Dört Göz adının takılmasından hoşlanmaz ama bu tür takma adları sıklıkla duyarız.

Bu tür lakapları kendimiz seçmeyiz. Lakaplar başkaları tarafından takılır. Öğrenciler öğretmenlerine lakaplar takar. Gazeteciler politikacılara lakaplar takar. Suçluların da lakapları vardır: Yaralıyüz Al Capone veya Karındeşen Jack gibi. Krallar ve kraliçelerin bile lakapları olabilir: Aslan Yürekli Richard (I. Richard) veya Neşeli Hükümdar (II. Charles) gibi.

İnsan gruplarına, özellikle kamuoyu önündeki organizasyonlara da adlar takılabilir. Tory'ler kimlerdir? Büyük Britanya'daki Muhafazakâr Parti üyeleri. Gunner'lar [Topçular] kimlerdir? Arsenal futbol takımı. "Marks and Sparks"a alışverişe gider misiniz? Yani Marks and Spencers'a. Şehirlerin veya eyaletlerin bile lakapları olabilir. Hangi İngiliz şehrine Pompey denir? Portsmouth. "Yalnız Yıldız" hangi eyalettir? Teksas.

Ama lakabımızı seçebileceğimiz yerler de vardır. İnternette bunu yapabiliriz. Bir sohbet grubuna veya Facebook gibi bir sosyal ağa katıldığımızda ya da bloglara yorumlar yazarken veya e-posta gönderirken dilerseniz lakap ya da "nick" kullanabilirsiniz. Siberalemde çok yaratıcı nick'ler vardır. İnsanlar kendilerine çılgınca adlar verebilir:

Stardude, Crazybabe, Yoyo, Dave66, XXYYZZ

Üstelik adınızı telaffuz edebilmenize bile gerek yok!

ALF-A-BE'Yİ BİLİYOR MUSUNUZ?

Yazarlar kişilere karakterlerini yansıtan adlar vermekten hoşlanır. Charles Dickens muhteşem örnekler sunmuştur: Scrooge, Pecksniff, Bumble ve Sweedlepipe. J. K. Rowling de Hagrid, Kettleburn, Dumbledore ve Sprout gibi birçok ad üretmiştir.

Bazı adların kulağa iyi gelip bazı adlarınsa kulağa kötü gelmesi ilginçtir. [m], [n] ve [l] gibi yumuşak ünsüzlerin yer aldığı adlar genellikle [k] ve [g] gibi sert ünsüzlerin yer aldığı adlardan daha hoş gelir. İki yabancı türün yaşadığı bir gezegene yaklaştığınızı hayal edin. Türlerden birinin adı Lamonialılar, diğerinin adıysa Grataklar. Kulağa hangisi daha dostane gelir? Çoğu kişi kulağa daha dostane geldiği için Lomanialıları tercih eder. Grataklar kulağa kötü gelir?

İnsanlar adlardaki seslerle oynamayı da sever. Şaka kitaplarında bunlar gibi birçok adla karşılaşırız ve yenilerini üretmek de eğlencelidir.

Chris Cross	**Jim Nasium**	**Mustapha Camel**
Dan D Lion	**Laura Norder**	**Noah Zark**
Dinah Mite	**Minnie Buss**	**Patty Cake**
Eva Brick	**Mona Lott**	**Stan Dupp**

29. BÖLÜM

Elektronik Devrim

Bilgisayar dilimizin doğasını değiştirmiştir. Hayatımızın ilk yılarında tek yapabildiğimiz dinlemek ve konuşmaktı. Yaklaşık beş yaşında okuyup yazmayı öğrendik. Bir kısmımız da ilerleyen yaşlarda daktilo kullanarak yazmayı öğrendi. Hepsi buydu. Sonra bilgisayarlar ve cep telefonları geldi. Artık milyonlarca kişi elektronik olarak iletişim kurmak için klavye ve tuş takımlarını kullanıyor. Hatta çok küçük çocuklar bile. Üç yaşında olup da klavyede adının harflerini bulabilen ve ekrana yazabilen çocuklar tanıyorum. Henüz yazı yazamıyorlar ama klavye kullanabiliyorlar.

Klavyeyle yazma hızı ilk başta yavaştır ama çok geçmeden hızlanır. Klavye kullanmayı öğrendikten sonra daha önce mümkün olmayan bir şeyi yapabiliriz. Normal bir sohbet için parmaklarımızı kulla-

nabiliriz. Aşağıdaki sohbetin nasıl ilerlediğine bakın. Jane ve Eric birbirlerine anlık mesajlar atıyor:

Jane: hi [selam]
Eric: hi [selam]
Jane: gotta mo? [biraz vaktin var mı?]
Eric: sure [elbette]
Jane: thought u might b [düşündüm ki]
Jane: havin a bath [banyo yapıyor olabilirsin]
Eric: no [hayır]
Eric: had one last week [geçen hafta yaptım]
Jane: ☺
Eric: or was it last month??!! [yoksa geçen ay mıydı??!!]
Eric: cant rememebr [hatırlayamıyorum]

Bu diyalog yarım dakikadan kısa sürer. Yüz yüze konuşmaktan çok daha yavaştır ama yine de oldukça hızlı sayılır.

Mesajları yazma şeklinden Jane ve Eric'in genç olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. Çok rahat ve modern biçimde sohbet ederler: "hi," "gotta," "mo" ("moment" [an, zaman] sözcüğünün kısaltması) gibi sözcükleri kullanırlar. Konuştukları gibi yazarlar: "having" sözcüğündeki "g" harfini yazmazlar. İnternet kısaltmaları kullanırlar: "u" ["you" sözcüğü için] ve "b" ["be" sözcüğü için]. Eric "remember" sözcüğünü yanlış yazar. Cümlelere büyük harfle başlamayı dert etmezler. Standart noktalama işaretlerini kullanmazlar. Cümlelerin sonuna nokta koymadıkları gibi "can't" sözcüğündeki kesme işaretini de kullanmazlar. Eric bir cümlesinin sonunda alışılma-

dık sayıda noktalama işareti sıralar: "??!!." Jane de ekranda "gülücük" şeklinde görünen noktalama işaretleri veya bir gülümseyen yüz simgesi kullanır.

Bazıları Jane'le Eric'in İngilizcesinin çok iyi olmadığını söyleyebilir. Şunun gibi yorumlar duyabiliriz: "Noktalama işaretlerini veya büyük harf kullanımını bilmiyorlar. Eric 'remember' yazmayı bile bilmiyor! Korkunç!" Bu yorumlar haklı mıdır?

Hayır, haklı değildir. Jane ve Eric'le tanışma fırsatı buldum. Aslında kısa bir süre önce Jane'den aşağıdaki gibi başlayan bir mektup aldım:

Dear David,

Thank you very much for your message of a few days ago. I'm sorry I haven't been able to answer it until now, but I've been on holiday.

[Sevgili David,

Birkaç gün önceki mesajın için çok teşekkür ederim. Şu ana kadar yanıt veremediğim için üzgünüm, tatildeydim.]

Açıkça görüldüğü gibi nokta ve kesme işaretlerini kullanmayı bilir. Mektubunun tamamını okursanız bir tek imla hatası bulamazsınız. İngilizcenin standart şeklini gayet iyi bilmektedir. Eric için de aynı şey söz konusudur. Aslında Eric geçimini kitaplar yazarak sağlayan tanınmış bir yazar.

Jane ve Eric, İngilizcenin bilgisayar için elverişli yeni bir yazım şeklini öğrenmiştir. Anlık mesajlaşmanın püf noktası mümkün olabildiğince hızlı mesajlaşmaktır. Bu nedenle "anlık" denir. Mesajları

yazanlar klavyede ekstra tuşlara basmakla vakit harcamaz. Her cümlenin büyük harfle başlatmak için klavyede büyük harf tuşuna basmak da mesajlaşmayı çok yavaşlatacaktır. Cümle noktalama işareti olmadan da açıkça anlaşılıyorsa buna vakit harcanmaz. Benzer biçimde sözcük anlaşılabilir haldeyse yazım yanlışını düzeltmeyi de dert etmezler. "Rememebr" sözcüğünü anlaşılabileceği için Eric onu olduğu gibi bırakır.

Bu sohbet, dilin yepyeni kullanım şekillerinden bazılarını gösterir. Yüz simgesine bakın. Bu yüz yüze bir sohbet olsaydı, Jane'in o noktada nasıl reaksiyon göstereceğini hayal edebiliriz. Yüz yüze bir sohbet olsaydı Jane gülerdi. Artık "gülen yüz" kullanarak da gülebilir. Duygularını ifade etmek için sözcükleri seçme zahmetinden kurtulur. Bunun yerine "ha ha" veya "lol" ("laughing out loud" – yüksek sesle gülmek) yazabilirdi ama "gülücük" bunu daha doğrudan anlatır.

Jane ve Eric'in bazen cümlelerini böldüğünü de fark etmişsinizdir:

Jane: thought u mignt b [düşündüm ki]
Jane: havin a bath [banyo yapıyor olabilirsin]

Anlık mesajlaşmalarda insanlar mesajlarını kısa tutmayı tercih eder. Altı veya yedi sözcükten daha uzun mesajlara çok nadir rastlanır. Bu nedenle biraz uzun sürecek bir cümleye başlayınca bu genellikle küçük mesajlara bölünür. Sohbetin ilerleyen kısmından başka bir örneğe göz atalım. Jane, Eric'in geçen hafta ödünç aldığı dvd'yle işinin bitip

bitmediğini öğrenmek ister ve Emma'nın da dvd'yi izlemek istediğini söyler:

Jane: i just wanted to know
Jane: if youve finished with the dvd
Jane: u borrowed last week
Jane: cos Emma would like to see it

Elbette ki bu, karşıdaki kişinin arada yanıtlar yazmasına da imkân tanır. Eric, Jane'in neyi öğrenmek istediğini tahmin ederse araya girebilir:

Jane: i just wanted to know
Jane: if youve finished with the dvd
Eric: yes [evet]
Jane: u borrowed last week
Eric: it was great [harikaydı]
Jane: cos Emma would like to see it

Kulağa çok tuhaf gelen bir sohbet. Yüz yüze konuşurken böyle şeyler yapmayız. Romanlarda veya oyunlarda gördüğümüz türden yazılı sohbetlere de hiç benzemez. İki kişi aynı anda konuşuyormuş gibidir. Ama bu işin mantığı da budur. İnsanlar bilgisayarları bu şekilde kullanmaya alıştıktan sonra konuşmaların bu şekilde iç içe geçtiğinin farkına bile varmaz.

Anlık mesajlaşma, bilgisayarın sunduğu yeni iletişim yöntemlerinden sadece birisidir. Daha birçok iletişim şekli vardır:

- E-postalar gönderebiliriz.
- Sohbet odasına katılabiliriz.

- Blog yazabiliriz.
- Facebook gibi bir sosyal ağa katılabiliriz.
- Twitter gibi bir sistemi kullanarak kısa mesajlar atabiliriz.
- Telefon mesajları atabiliriz.
- Web sayfalarını arayabiliriz.
- Çevrimiçi oyunlar oynayabiliriz.
- Bilgisayarımızı telefon gibi kullanabiliriz.

Bu olasılıkların birçoğunun çok yeni olması şaşırtıcıdır. World Wide Web 1991'de icat edilebildi. Çoğu kişi 1990'ların ortasına kadar hiç e-posta atmadı. 1999'dan önce Google gibi bir arama sistemi yoktu. Metin mesajları yüzyılın dönümünde atılmaya başlandı. Blog yazmak da bundan kısa bir süre sonra popüler hale geldi. Facebook 2004'te, Twitter 2006'da başladı. Bu kitabı 2009'da yazıyorum. Yani çevrimiçi yapabildiğimiz bir sürü şey 10 yıl kadar önce yoktu. Yine de sanki hep bizimleymiş gibi geliyor.

Elbette ki gençler her zaman bunlarla iç içeydi. Ergenlik dönemindeyseniz internetin olmadığı zamanları hatırlayamazsınız. Tüm bunlarla birlikte büyüdünüz. Anadilinizi öğrenirken bir yandan da doğal bir biçimde bilgisayarlarda konuşmayı ve yazmayı neredeyse hiç düşünmeden öğrendiniz. Ama yaşlar için bu o kadar da kolay değildir. Bilgisayarlarda iletişim kurmayı öğrenmek tıpkı yabancı bir dil öğrenmek gibidir!

Aslında "diller" demek daha doğru olabilir. Çünkü bilgisayar aracılığıyla iletişim kurma şeklimizin en ilginç yanlarından biri birçok farklı tarzın bulunmasıdır. E-posta veya blog yazarken ya da me-

saj atarken aynı şekilde yazmayız. Bazen yazılım da bunu yapmamıza imkân tanımaz. Twitter kullanarak bir mesaj atmak istersek 140 karakteri geçemeyiz. Mesajlaşmalar 160 karaktere kadar. Bu tür kısıtlamaların olmadığı bir blog yazarken ya da bir Facebook forumuna mesaj gönderirken kullandığımız dil çok daha farklı olur.

Elektronik dilin ne kadar kendine özgü olabileceğini görebilmek için bir sonraki bölümde en popüler ortamlardan biri olan mesajlaşmayı ele alacağız.

BAĞIRMA!

Aşağıdaki gibi bir e-posta alırsanız ne düşünürsünüz?

WILL YOU BRING MY DVD ROUND PLEASE. TED
[DVD'Mİ GETİRİR MİSİN LÜTFEN. TED]

Hepsi büyük harfle yazıldığı için biraz korkutucu olabilir. Sanki Ted size bağırıyormuş gibidir. Sinirli olabilir mi? Öfkeli mi?

Aslında Ted büyük harf kilidini yanlışlıkla basılı bıraktığı için bütün harfleri büyük yazmıştır. Bunun yaratabileceği etkiyi düşünmemiştir.

Bu şekilde bağırmak "internet görgü kurallarına" aykırıdır. Ayrıca okunması güçtür. Bilgisayar stil kılavuzları, gerçekten bağırmak istemediğiniz sürece bunu YAPMAMANIZI söyler.

Elbette ki bazı sözcükleri vurgulamak için büyük harf yapabilirsiniz. Aşağıdaki gibi bir mesaj yazmanın hiçbir sakıncası yoktur:

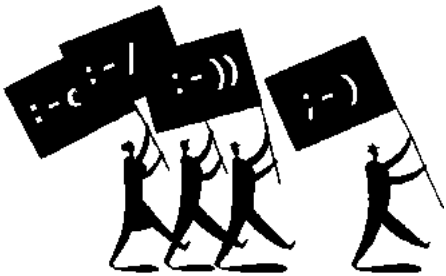
Film tek kelimeyle MUHTEŞEM.

Ama sözcükleri vurgulamanın başka yolları da vardır: örneğin yazı tipini değiştirmek, boşluk eklemek, başına ve sonuna yıldız veya altçizgi koymak vs.

Film tek kelimeyle **muhteşem**.
Film tek kelimeyle m u h t e ş e m.
Film tek kelimeyle *muhteşem*.
Film tek kelimeyle _MUHTEŞEM_.

Bu yöntemlerden hangisinin standart vurgulama şekli haline geleceğini söylemek için henüz çok erken. İnsanlar bu seçimi parmaklarını kullanarak yapacak. (Kendi adıma yıldız işaretini tercih ediyorum.)

30. BÖLÜM

Mesajlaşma

"Bu çılgın bir dil. Tek kelimesini bile anlamıyorum!" Bir keresinde telefon mesajları hakkında bu yorumu duymuştum. Konuşmacı sözlerine şöyle devam etti: "Bu şekilde devam ederse, günümüzün gençleri imlayı hiç öğrenemeyecek!"

Siz de bu konuşmacının bahsettiği gençlerden biri olabilirsiniz. Bu doğru mu? Büyük ihtimalle hepiniz mesajlaşıyorsunuz. Mesajlaşma gerçekten de yeni bir dil mi? Sözcükleri yazmayı gerçekten de bilmiyor musunuz?

Mesaj metinlerini iyi bir dilbilimcinin yapması gerektiği gibi dikkatle incelemeye başlar başlamaz, bazılarının düşündüğü kadar tuhaf olmadıklarını görürüz. Derlediğim mesajlardan bazı örnekler:

u 2. Glad journey went OK.
[Sen de. Yolculuk iyiydi.]

what r u saying?
[Ne diyorsun?]
landed safely. On way to town. xxx
[Sorunsuzca indik. Kasabaya doru ilerliyoruz. xxx]
i'll b there by 7
[7 gibi oradayım.]
we've just had a drink with Jon!!!!
[Jon'la bir kadeh içtik!!!!]

Bu mesajları gönderen kimlerdi? Her çeşit insan. İlki ve sonuncusu gençlerin. Diğerleri 40'lı ve 50'li yaşlarda kişilerin.

İki örneğe daha bakalım. Bunları kimler göndermiş olabilir?

Tropical Storm Barry (Atlantic) has formed, located 320 miles (520 km) Southwest of Tampa Florida.
[Tampa Florida'nın 320 mil (520 km) güneybatısında Tropik Fırtına Siklonu (Atlantik) oluştu.]

Barack has chosen Senator Joe Biden to be our VP nominee.
[Barack, Senatör Joe Biden'ı başkan yardımcısı adayımız olarak belirledi.]

İlk mesaj Amerika'daki bir meteoroloji istasyonu tarafından halkı yaklaşmakta olan bir kasırgaya dair uyarmak için yazılmıştır. İkinci mesaj 2008 yılının Ağustos ayında Barack Obama başkan yardımcısının kim olacağını açıkladığı zaman seçim kampanyasını yürüten merkez tarafından yazılmıştır. Bu

mesajlarda alışkın olduğumuz kısaltmaların hiç kullanılmadığına dikkat edin. Standart İngilizce yazımla birlikte büyük harfler ve noktalama işaretleri uygun biçimde kullanılmıştır.

Şu anda dünyayı dolaşan mesajların çoğu bunlar gibidir. Radyo ve televizyon istasyonları, okullar ve kolejler, mağazalar ve işletmeler, dini gruplar ve hükümet kurumları gibi organizasyonlar tarafından gönderilirler. Bu mesajlar dünyadaki gelişmeler hakkında bilgiler verir ve bize reaksiyonlarımızı sorar. Bunlarda "c u l8r" [see you later – görüşürüz] gibi kısaltmalara nadiren rastlarız. Birçok organizasyon mesajlarda bunların kullanılmasına izin vermez; çünkü mesajları alan kişilerin bunları anlamama riski vardır.

Gençler tarafından gönderilen mesajlar bile o kadar garip değildir. Herkesin kolayca yapabileceği bir araştırma yapabiliriz. Mesajları derleriz ve sözcüklerin dökümünü yaparız. Bu mesajlardaki "c," "l8r," "msg" gibi kısaltmaları sayarız. Nasıl bir sonuç elde ederiz? Gençler tarafından gönderilen iki doğum günü mesajıyla bunu deneyelim:

> happy birthday 2 u. hope this day is the best and all ur wishes come true. love and kisses from me and tom
> [doğum günün kutlu olsun. umarım bugün en güzel günün olur ve bütün dileklerin gerçekleşir. sevgiler ve öpücükler, ben ve tom]

> hey 1 year older now. does that mean a yr smarter? have a gr8 day. light the candles. cut the

cake. dance and shake. luv from all @ the club [hey 1 yaş daha yaşlandın. bu bir yaş daha zeki olduğun anlamına mı geliyor? günün güzel geçsin. mumları yak. pastayı kes. dans et ve çalkala. kulüpteki herkesin selamı var]

Kısaltmalar		Normal Sözcükler		
U	happy	wishes	older	candles
2	birthday	come	now	cut
Ur	hope	true	does	cake
Yr	this	love	that	dance
gr8	day	kisses	mean	shake
Luv	is	from (x2)	smarter	club
@	the (x4)	me	have	all (x2)
1	best	tom	a (x2)	year
	and (x4)	hey	day	light
TOPLAM: 8		Toplam: 45		

Bu tipik bir sonuçtur. Mesaj seçkisindeki sözcüklerin sadece küçük bir kısmı kısaltmalardan oluşur. Bu oran genellikle yüzde 10 ila 20 arasıdır. Çoğu kişi bunu şaşırtıcı bulur.

"Yeni" denilen kısaltmaların hiç de yeni olmadığını öğrenmek de şaşırtıcı gelebilir. "You" sözcüğünü "u" ve "great" sözcüğünü "gr8" şeklinde kısaltılır. Bu tür kısaltmalar cep telefonları için mi üretilmiştir? Hiç de değil. 200 yıl önce de bunları kullanan kişiler bulabiliriz. "Rebus" (telaffuzu: "ree-bus") denilen bu kısaltmalar çok popüler bir bilmece türüydü. Kraliçe Victoria bu oyunların müptelasıydı. Lewis Carroll da öyle.

Çocukken bu tür bilmecelerin yer aldığı Noel yıllıklarının olduğunu hatırlıyorum. 17. Bölümde gördüklerimiz gibi erken dönem yazı sistemlerine

benziyorlardı. Bunun gibi bir dizi simgenin ne anlama geldiğini bulmaya çalışıyordum:

YY U R YY U B I C U R YY 4 ME

Çoğu yetişkin bunu hatırlayacaktır:

> too wise you are, too wise you be, I see you are too wise for me
> [çok bilgesin, çok bilge ol, benim için çok bilgesin]

Sonuçta mesajlarda kullanılan dilin "yeni bir dil" olduğunu söylemek yanlıştır. İngilizce mesajlarda sıkça görülen kısaltmaların hemen hepsi yıllardır kullanılmaktadır. Aynı durum diğer diller için de geçerlidir. Yeni üretilen çok az kısaltma vardır: "yüksek sesle güldüm" için kullanılan "lol" ve "şimdi döneceğim" demek için kullanılan "brb" gibi.

Elbette ki gençler tıpkı bir zamanlar büyükanne ve büyükbabalarının yaptığı gibi kısaltmalarla oynar. Yeni kısaltmalar üretmekten hoşlanırlar. Kısaltmalar ne kadar çılgın olursa o kadar iyidir. İşte bazı örnekler:

imo	in my opinion [görüşüme göre]
imho	in my humble opinion [naçizane görüşüme göre]
imnsho	in my not so humble opinion [çok da naçizane olmayan görüşüme göre]
imhbco	in my humble but correct opinion [naçizane ama doğru görüşüme göre]

rotfl	rolling on the floor laughing [gülmekten yerlere yatmak]
rotflol	rolling on the floor laughing out loud [gülmekten yerlere yatmak ve yüksek sesle gülmek]
rotfluts	rolling on the floor laughing unable to speak [gülmekten yerlere yatmak ve gülmekten konuşamamak]
rotflmao	rolling on the floor laughing my ass off [gülmekten yerlere yatmak ve gülmekten yarılmak]

İnsanlar bunun gibi yüzlerce kısaltmayı sıralayan sözlükler üretmiştir. Ama bunlar insanların her gün birbirine gönderdiği mesajlarda nadiren karşımıza çıkar.

İnsanlar telefon mesajları göndermeye başladığı zaman bu kısaltmaları neden kullanmıştır? Tabii ki zaman ve enerjiden kazanmak için. "You" yerine "u" yazmak çok daha hızlıdır. Sohbet odaları ve e-postalar gibi bilgisayar iletişim alanlarında da insanlar hızlıca yazmak için bu türden kısaltmalar kullanır.

Ancak kısaltmaların kullanılmasının ikinci bir nedeni daha vardır. Bunun eğlenceli olduğu düşünülür. Sözcüklerin yazımıyla oynayarak mesajlar göndermek havalı bulunur: harfler çıkarılır ve harflerin yerine "8" veya "@" gibi simgeler kullanılır. Bu diğer yazım türlerinde yapılamayan bir şeydir.

Ama şunu düşünün: 9. Bölümde söylediğim gibi harfleri çıkarmak havalıysa ilk başta o harflerin orada olduğunu bilmemiz gerekir. Bir başka deyişle iyi

mesajlar yazmadan önce sözcüklerin nasıl yazıldığını ve harflerle sesleri ilişkilendirmeyi bilmeliyiz. Aksi halde "gr8" [great – harika] ve "2day" [today – bugün] yazamayız. Dolayısıyla en iyi mesaj yazarlarının en iyi yazım ustalarından çıkması şaşırtıcı değildir.

Mesaj yazmakta gerçekten iyiysek büyük olasılıkla çok yaratıcı da oluruz. Mesajlarda kullanılan dil ve mesaj şiirleri bunun kanıtıdır. Ünlü kitap veya film adları da mesaj diline çevrilir:

ChRlE & t chocl8 factrE [Charlie's Chocolate Factory – Charli'nin Çikolata Fabrikası]
Alice in 1derl& [Alice in Wonderland – Alice Harikalar Diyarında]

Mesaj şiirleri alanında yarışmalar düzenlenir. Bazı şiirler gerçekten de harikuladedir. En çok sevdiklerimden birine yer vermek istiyorum. Birkaç yıl önce Avustralya'da 5–12 yaş arası çocukların katıldığı bir okul yarışmasına gönderilmiş:

quik hurry up & txt me
tell me u luv me
tell me how much u want me
tell me im da 1
oops wrong prsn
i sent it 2 my mum
[acele et & mesaj at
söyle beni sevdiğini
beni ne kadar çok istediğini
eşsiz olduğumu
oops yanlış kişi
anneme gönderdim mesajı]

160 karakter sınırlamasıyla şiir yazmak ve dizelerin telefon ekranında düzgün görünmesini sağlamak zor iştir. İsterseniz kısaltma kullanmayabilirsiniz. En güzel şiirlerden bazıları standart İngilizce kullanılarak yazılmıştır. Galler'de kullanılan aksan ve diyalektler hakkındaki bu şiir 2005 yılında BBC'deki bir televizyon programı için yazılmıştır:

This is my voice
The voice of my family
The voice of my friends
The voice of my town
The voice of my past
The voice of my future
The voice of my heart
This is one of the voices of Wales
[Bu benim sesim
Ailemin sesi
Dostlarımın sesi
Şehrimin sesi
Geçmişimin sesi
Geleceğimin sesi
Kalbimin sesi
Bu Galler'in seslerinden biri]

Boşluklar hariç 144 karakterdir.

Elbette ki şairlerin çok katı kısıtlamalara uyarak şiirler yazmaya çalışması çok daha eskilere dayanır. Yüzlerce yıl önce Japonya'da yazılan *haiku* şiirleri bunun en ünlü örneğidir. Genellikle 17 heceyi ve 3 dizeyi geçmeyen bu kısa şiirler bir deneyim anını

yakalar. Bu şiir tarzını başka dillere uyarlamak da olasıdır. İşte bir örneği:

sunflash of sea birds
flying beyond the horizon
time to move on
[ufkun ötesine uçan
deniz kuşlarının parıltıları
hatırlatır göç vaktini]

Biz de öyle yapalım.

FARKLI DİLLERDE MESAJLAŞMA

Mesajlar diğer dillerde nasıl yazılır? Bizim İngilizcede yaptığımızın aynısı yapılır. Harfler atılır ve seslerin yerine sayılar kullanılır.

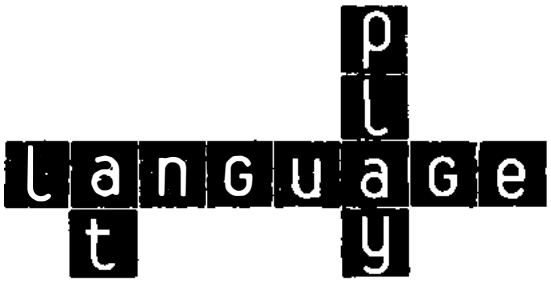
Fransızca "merci" sözcüğü "teşekkür ederim" anlamına gelir. "Altı" sayısı genellikle İngilizcedeki "see" sözcüğü gibi telaffuz edilir. Dolayısıyla Fransızca mesajlarda sıklıkla "merci" yerine "mr6" yazılır.

Almanca "achtung" sözcüğü "dikkat" anlamına gelir. "Sekiz" sayısı "acht" olduğu için Almanca mesajlarda "achtung" genellikle "8ung" şeklinde yazılır.

İspanyolca "saludos" sözcüğü "selam" anlamına gelir ve "sa-loo-doos" şeklinde telaffuz edilir. "İki" sayısı "dos"tur ve o da "doos" diye telaffuz edildiği için İspanyolca mesajlarda "saludos" yerine sık sık "salu2" yazılır.

Galce "nawr" sözcüğü "şimdi" anlamına gelir ve İngilizcedeki "now" sözcüğü gibi telafuzzu edilir ama sonuna "r" eklenir. "Dokuz" sayısı "naw"dır ve o da "naw" diye telaffuz edildiği için Galce mesajlarda "nawr" yerine genellikle "9r" yazılır.

31. BÖLÜM

Dil Oyunları

Telefon mesajları, insanların dille oynamaya ne kadar yatkın olduğunu gösterir. Cep telefonu icat edildikten kısa bir süre sonra sözcüklerin normal yazımıyla oynayan mesajlar gönderilmeye başlanmıştır. Çok geçmeden 30. Bölümde gördüğümüz gibi mesaj şiirleri ortaya çıkmıştır. Sadece şiir de değil. Çin ve Japonya gibi ülkelerde milyonlarca kişi en son "mesaj romanların" günlük bölümlerini alır!

Dille oynamayı severiz ve başkalarının dille oynamasından keyif alırız. Dille oynamanın yüzlerce yolu vardır. Dilin bu kitapta incelediğimiz her alanı eğlence amaçlı kullanılabilir ama özellikle sesler ve harflerle yapılan oyunlar revaçtadır.

Eğlenceli seslerle her gün karşılaşırız: Homer Simpson, Ali G, Bugs Bunny veya filmler ve televizyondan tanıdığımız onlarca karakter eğlenceli seslere sahiptir. Öğrenciler öğretmeninin sesini

taklit edebilir. Erkekler aynı sınıftaki bir kızın sesiyle alay edebilir veya bunun tam tersi olabilir. İngilizler bir Amerikalının veya Amerikalılar bir İngilizin sesini taklit edebilir. Birdenbire "taşralı bir hödük" veya "korsan" karakterinin sesiyle "ooharr" sesleri çıkarılabilir. Herkes aptalca sesler çıkarabilir ve bazıları bu işte gerçekten harikadır. Bu kişiler günün birinde aktör veya şovmen olabilir.

Seslerle oynamanın bir diğer popüler yolu sözcük oyunları yapmaktır. Sözcük oyunu [cinas] aynı sese sahip ama farklı anlama gelen bir sözcük kullanılarak yapılır. Örneğin:

> You shouldn't write with a broken pencil because it's pointless.
> Kırık bir kalemle yazmamalısınız çünkü uçsuzdur/amaçsızdır.

İngilizcede "Point" sözcüğünün iki anlamı vardır: "keskin uç" ve "amaç." Elbette ki şakayı anlamak için her iki anlamı da bilmemiz gerekir.

Bazen sesteş olmasa da birbirini çağrıştıracak kadar yakın seslere sahip sözcüklerle de cinas yapılabilir:

> Patient: Doctor, doctor, I think I'm a bird.
> [Hasta: Doktor, doktor, sanırım ben bir kuşum.]
> Doctor: I'll tweet you in a minute.
> [Doktor: Sizi hemen tedavi edeceğim/hemen cıvıldayacağım.]

Bu çok zekice bir cinastır. Yapılan sözcük oyununu anlamak için (1) İngilizcede "tweet" sözcüğünün kuşların cıvıldaması anlamına geldiğini, (2) "treat" sözcüğünün "tedavi etmek" demek olduğunu ve (3) İngiliz televizyonlarındaki Jonathan Ross gibi bazı kişilerin içinde "r" geçen sözcükleri "w" sesiyle telaffuz ettiğini bilmek gerekir.

Doğum günü kartları da çoğu zaman sözcük oyunlarıyla doludur. Örneğin kedileri seven birine aşağıdaki gibi bir doğum günü kartı alınabilir:

I didn't FUR-get
I looked in the CATalogue
And found this card.
So do PAWS
And have a PURR-fect birthday

[Unutmadım | FUR: kürk]
[Kataloğa baktım | CAT: kedi]
[ve bu kartı buldum.]
[Dur | PAWS: patiler
[Mükemmel bir doğum günü geçir | PURR: kedi hırıltısı]

İnsanlar alfabenin harfleriyle oynamayı da sever. Scrabble büyük olasılıkla bunun en bilindik örneğidir. Harflerle sözcükler türetilir ve en yüksek skora ulaşan kazanır. Kendi kendimize oynayabileceğimiz harf oyunları da vardır:

- Her iki yönde de aynı şekilde okunan sözcükler veya cümleler türetmek:

Was it a cat I was?
[Gördüğüm bir kedi miydi?]
Madam, I'm Adam.
[Bayan, ben Adam.]

Bunlara *palindrom* denir.

- Sözcüklerin harflerinin sıralamasını değiştirerek bağlantılı anlamlara sahip yeni bir sözcükler türetmek:

  the eyes = they see
  [gözler, görmek]
  Harry Potter = try trap hero
  [kahramanı tuzağa düşürmeye çalışmak]

  Bunlara *anagram* denir.
- Alfabede en sık kullanılan harfler olmadan (örneğin İngilizcede "e" harfi) cümleler kurmak:

  I am going to show you how to do this right now.
  [Bunun nasıl yapılacağını sana şimdi göstereceğim.]

  Bunlara *lipogram* denir. Ernest Wright'ın *Gadsby* adlı romanı 50.000 sözcük uzunluğundadır ve içinde bir tek "e" harfi yoktur.
- Her sözcüğün aynı sesli harfi içerdiği cümleler kurmak:

  Cool schoolboys do not do sports on the top of London shopfronts.
  [Havalı öğrenciler Londra mağazalarının vitrinlerinde spor yapmaz.]

  Bunlara *tek sesli* cümleler denir.

Mizah dergileri ve Noel dergileri bulmacalar veya gizli sözcükler içeren harf kutucukları gibi daha

birçok örnek içerir. Bu şekilde kendi oyunlarınızı da kolayca üretebilirsiniz. Örneğin sözcüklerin ilk harflerinin alfabedeki sıraya uygun şekilde ilerlediği bir cümle kurmaya çalışın:

> A big cowboy, dancing elegantly for grand hotels in Jersey, knitting lovely mittens nicely on pretty quilted rubber shoes, thought untrained vets would X-ray yellow zebras.

Elbette ki yukarıda cümlenin bir anlamı yok!

Dil oyunlarını incelemek için en uygun yerlerden biri hemen yanı başınızdadır: okul bahçeleri, özellikle de ilkokul bahçeleri. Etkinliklerin dille kontrol edildiği türlü türlü oyunlar görürsünüz. Sek sek ilerleyen, top zıplatan veya oyundaki arkadaşlarını sayan çocuklara bakın. Dilin temposuna uygun hareket ederler. Aşağıdaki gibi tekerlemeler duyarız:

> I like coffee,
> I like tea,
> I like radio
> And TV.
> [Severim kahveyi/severim çayı/severim radyoyu/ve televizyonu]
>
> One, two, three,
> Mother caught a flea,
> Put it in the teapot
> And made a cup of tea.
> The flea jumped out,
> Mother gave a shout,
> In came father

With his shirt hanging out.
[Bir, iki, üç/Anne pire yakaladı/Çaydanlığa koydu/Ve bir fincan çay yaptı/Pire dışarı zıpladı/Anne çığlığı bastı/Baba içeri girdi/Gömleği sarkmıştı]

Bu oyunlar bir anlam ifade etmeyebilir veya oyunculardan birinin başını derde sokabilir!

One fine day in the middle of the night,
Two dead men got op to fight,
Back to back they faced each other
Drew their swords and shot each other.
[Güzel bir günde, gecenin yarısında/İki ölü kalktı dövüşmek için/Sırt sırta, yüz yüze geldiler/Kılıçlarını çekip birbirlerine ateş ettiler]

Silence in the courtyard,
Silence in the street,
The biggest twit in England
Is just about to speak – starting from now!
[Bahçede sessizlik/Caddede sessizlik/İngiltere'deki en büyük şapşal/Konuşmak üzere – tam şimdi!]

Uzmanlar bu tekerlemeleri derler. Binlerce seçki yapılmıştır. Her kuşak eskilerden bazılarını kullanır ve yenilerini üretir.

Neden herkes dille oynar? Bilmeceler, tekerlemeler, tersten konuşmalar, yabancı dillerde konuşuyormuş gibi yapmalar ve daha türlü türlü şakalar: "tak-tak" şakaları, "fil" şakaları, "doktor-doktor" şakaları ve binlercesi. Yanlış duymadınız binlerce.

Çocuklar için Bin Şaka adında bir kitap var. Şakaların çoğu öylesine kötü ki sizi inletebilir. Yine de eğlencenin bir kısmı da bundan geliyor.

Bütün bunları neden yaparız? Bu kitabın daha ilk bölümünde yanıtın ipucunu vermiştim. "Bazen dille gülünç şeyler yaparız" dediğimi hatırlıyor musunuz? Örneğin yeni doğmuş bir bebeğin karşısında "bebek konuşmasını" kullanarak konuştuğumuzu anlatmıştım. Bebek konuşması da dil oyunudur. Doğduğumuz andan itibaren bunu duyarız. Çevremizdeki insanlar her zaman dille oynar. Bizim de dille oynamayı severek yetişmemiz hiç de şaşırtıcı değildir!

Bebekler büyüdükçe dil oyunu daha çok çeşitlilik kazanır. Bebekler yaklaşık altı aylıkken ebeveynler "ce-ee" ve gıdıklama oyunları (örneğin "Bahçenin Etrafında" tekerlemesinin eşliğinde) oynar. Çocuklar iki yaşında basit anaokulu şiirleri ve şarkıları duymaya başlar. "İhtiyar York Dükü" gibi neşeli oyunlar oynar. Öyküler dinlerken devler, domuzlar ve kurtlar gibi renkli karakterlerin dünyasıyla tanışır; bu karakter garip şekillerde konuşur. Televizyon ve DVD'ler Mickey Mouse, Goofy, Donald Duck (dili gerçekten garip kullanır!), Tigger, Pooh ve çılgın seslere sahip daha bir sürü karakteri tanıtır. Okul çağına gelene kadar, çocuklar dil oyunlarıyla dolu bir dünyada yaşar.

Okula başladıktan sonra acı gerçeği öğrenirler! Dil sadece eğlence amaçlı değildir. Ciddi amaçları da vardır.

GRAFİTİ SON SÖZÜ SÖYLER, TAMAM MI?

Dil oyunlarını duymakla kalmayız, duvar yazılarında da görürüz. Duvarların bu tür yazılarla dolu olmasından hoşlandığımı söyleyemem ama grafitinin bazen çok zekice dil oyunlarına sahne olduğunu kabul etmeliyim. "OK?" (tamam mı?, anladınız mı?) teması iyi bir örnektir.

Duvarlara "... son sözü söyler, tamam mı?" yazmanın ne zaman başladığını hiç kimse tam olarak bilmez. Büyük olasılıkla 1900'lerin başında başlamıştır ve en muhtemel açıklaması, rakip çetelerin birbirlerine üstünlük taslamasıdır. Yani kendilerinin en iyi olduğunu ifade etmek için bu yola başvurmuşlardır. Futbol takımlarının taraftarları da buna katılmıştır:

ARSENAL SON SÖZÜ SÖYLER, TAMAM MI?

Bu formül tutmuş ve binlerce farklı şekilde kullanılmıştır. Kendi seçkinizi kolayca yapabilirsiniz ama en iyi örnekleri bir araya getiren birçok kitap vardır. İşte benim favorilerim:

James Bond son sözü söyler, tamaam mı?
Kraliçe Elizabeth Birleşik Krallık'ta son sözü söyler
Sosis yuvarlanır, tamam mı?

Ve elbette ki:

Gramer son sözü söyler, tamam mı?

32. BÖLÜM

Dili Neden Kullanırız?

Bütün bunlar neden? İnsanlar neden konuşmayı, yazmayı ve işaretler kullanmayı öğrendi? Dilin faydası ne? Yanıtın çok basit olduğunu düşünebiliriz: birbirleriyle iletişim kurmak için. Daha önceki bölümlerde bu konu üzerinde durduk. Ama sadece bununla sınırla değil.

Dilin başlıca amacı elbette ki iletişim kurmaktır. Fikirlerimizi ve görüşlerimizi aktarmak için dili kullanırız. Başkalarından bilgi almak ve bize sorulan soruları yanıtlamak için dili kullanırız. Bazen doğruları söyleriz. Bazen yalanlar söyleriz. Ama her halükarda temel amaç nettir. Zihnimizdeki fikirlerin başka birinin zihnine ulaşmasını isteriz. Bunun için de konuşmamız, yazmamız veya işaret etmemiz gerekir.

Dilin başka kullanım amaçları da vardır ve bunların fikirleri aktarmakla uzaktan yakından ilgisi

yoktur. 31. Bölümde bunlardan birini gördük: Dili oyunlar oynamak için de kullanırız.

Sözcük oyunu oynayan bir grup insan düşünün. Mary kedisinin iyi olmadığını söyleyerek oyunu başlatır ve sıra John'a geçer:

Aw, poor thing, did it have catarrh?
[Ah, zavallı şey, nezle mi oldu?]

Herkes gülüşür ve "cat" [kedi] ile başlayan sözcüklerin geçtiği cümleler türetmeye çalışır.

What a catastrophe!
[Ne büyük felaket!]
A catalogue of disasters!
[Bir felaket kataloğu!]
She must have been eating caterpillars.
[Tırtıl yemiş olmalı.]
Perhaps she got her paws caught in her catapult.
[Belki de patileri sapanına takılmıştır.]

Kedi bu söylenenlerden hiçbir şey anlamaz ama cümleler gittikçe daha zorlama hale geldikçe kahkahalar yükselir ve herkes eğlenir.

Bir an için durup dilin bu türünü düşünelim. Bu, fikirleri iletmek için kullanılan dil değildir. Kedi nezle olmamıştır, tırtıl yememiştir, bir sapan sahibi de değildir. Dilin bu türü mantıksızca konuşmak için kullanılır. Ama eğlenceli olduğu için hiç kimse bunu umursamaz.

Dilin fikirleri iletmekle hiçbir ilgisi olmayan bir başka kullanımını görelim: kimliği ifade etmek. 12.

Bölümde aksanlar ve diyalektler üzerinde durmuştuk. Bunlar insanların kim olduğunu ve nereden geldiğini anlatır. Bu kimliklerimizi ifade etmenin bir yoludur.

Bunun başka yolları da vardır. Bir futbol maçında yapılan tezahürata kulak verelim:

> COME ON YOU ROYALS! COME ON YOU ROYALS!
> [HAYDİ KRALLAR! HAYDİ KRALLAR!]

Maç sırasında bunu yüzlerce kez tekrarlayabilirler. Burada iletilen bir "fikirden" söz edilemez. Taraftarlar takımlarını desteklemek için tezahürat yapar. Tezahüratlar hangi takımı tuttuklarını gösterir. Yani kimliklerini ortaya koyar.

Kimlik yazıyla da ifade edilebilir. Gazeteciye gittiğinizde farklı gazetelerin kendilerini nasıl tanımladığına dikkat edin. Büyük Britanya'daki *Sun* ve *Mirror* gibi gazeteler ön sayfanın üst kısmında büyük kırmızı manşetleriyle göze çarpar. Her gazetenin kendine özgü yazı tipi vardır. Örneğin *The New York Times*'ı kolayca ayırt edebiliriz:

ABD'deki başka hiçbir gazete buna benzer bir yazı tipi kullanmaz.

Dilin bir diğer kullanımı, duygularımızı ifade etmektir. Örneğin çivi çaktığınızı ama bir aksilik yaşandığını ve çekiçle parmağınıza vurduğunuzu düşünün. Ağzınızdan hangi sözcükler çıkar? Şüphe-

siz çok cesursanız tek bir sözcük bile çıkmayabilir. Ama çoğumuz feryadı basar. Birçok kişi de çekice söver. Sanki çekicin kusuruymuş gibi "Aptal çekiç!" diye bağırabiliriz. Birçok kişi küfür de edebilir; mesela "canın cehenneme" veya çok daha kötüsü...

Bu ne tür bir dildir? Çekice aptal dediğimize göre fikirleri aktarmanın bir yolu olamaz değil mi? Çekicin beyni yoktur ve bizi anlayamaz. Peki neden çekiçle konuşuruz, neyi amaçlarız?

Sinirsel enerjimizi boşaltırız. Çekice bağırarak kendimizi biraz daha iyi hissederiz. Bu nedenle ona söveriz. Bu kendimizi iyi hissettirir. "Vay canına!," "Hay aksi!" veya "Hadi be!" gibi çok ılımlı şekillerde olsa bile herkes söver.

Dilin bu duygusal kullanımı başka bir açıdan da faydalı olabilir. Duygularımızı dillendirmek yoluyla başkalarını da bir terslik olduğuna dair bilgilendirmiş oluruz. Sövmek aslında bir yardım çığlığıdır. Dilin bu türü de bir çeşit bilgi aktarır ama aşağıdaki diyalogdan da görebileceğimiz gibi çok net bilgiler sunmaz:

John (çekiçle başparmağına vurur): Ah! Aptal çekiç!
Anne: Sorun ne?
John: Başparmağıma vurdum.

John'un ilk sözleri gerçekten de çok fazla şey anlatmaz. İkinci cümlesinde olanları annesine açıklar. John dili iki farklı şekilde kullanır.

Dili uyumlu ilişkiler kurmak için de kullanırız. Hapşırdığımız zaman ne olduğunu düşünün. Ge-

nellikle "Çok yaşa!" denir ve hapşıran kişi de "Hep beraber" diye yanıtlar. Bunu neden yaparız?

Bu, dilin bir diğer kullanımıdır: Dili mahcubiyetten kaçınmak için de kullanırız. Hapşırırken olduğu gibi beklenmedik bir gürültü çıkardığımızda kendimizi tuhaf hissederiz. Hiçbir şey söylemeden devam edemeyiz. Bu tuhaf bir sessizlik olurdu. Dolayısıyla ya bizim ya da çevremizdekilerin bir şeyler söylemesi gerekir. Genellikle ilk sözü çevremizdekiler söyler.

Birçok durumda sırf bu tür tuhaf sessizlikleri doldurmak adına bir şeyler söyleriz. İnsanların bazen birbirleriyle karşılaştıklarında "Ne yağmur ama" veya "Harika bir gün" gibi cümleler kurması bu nedenledir. Uygun bir sohbet başlatmak istemezler ama sessizce geçip gitmenin de kabalık olacağını düşünürler. Bu nedenle havadan sudan konuşurlar.

İnsanlar tanıştığımda "Nasılsınız?" sorusuyla karşı karşıya kalınca aynı duyguyu yaşıyorum. Aslında benim nasıl olduğumu sormuyorlar. Bu soru bilgi almayı amaçlamıyor. Onlara sağlığımdan bahsetmeye başlasaydım buna çok şaşırırlardı: "Sorduğun için teşekkür ederim. Aslında bugün biraz ateşim var. Sanırım soğuk aldım. Dün gece de midem biraz rahatsızdı." Hayır, beklenen cevap "İyiyim, siz nasılsınız?" şeklindedir. Bu sadece karşılıklı selamlaşmadır.

Dili sosyal ilişkiler kurmak amacıyla kullanmanın örneklerini her gün sergileriz. "Merhaba," "İyi geceler" ve "Görüşürüz" gibi ifadeleri bu amaçla kullanırız. Bu konuştuğumuz kişilerle iyi ilişkiler içinde olduğumuzu gösterir. Bu tür şeyleri söylememekse tam tersini gösterir.

Dili dünyayı değiştirmek için de kullanabiliriz! Şu sahneyi gözünüzde canlandırın: Bir gemi denize indiriliyor ve gemiyi adlandırmak için İngiltere Kraliçesi de orada. İpin ucuna bir şişe şampanya bağlanmış. Kraliçe "Bu gemiye ... adını veriyorum" dedikten sonra ip sallanıyor, şişe geminin gövdesine çarpıp kırılıyor ve gemi ilk kez suyun içine kaydırılıyor.

Bu, dilin çok olağandışı bir kullanımıdır. Dünyayı nasıl gördüğümüzü değiştirir. Kraliçe konuşmadan önce gemi resmi olarak bir ada sahip değildir. Konuştuktan sonra artık bir adı olur. Bu farkı yaratan dildir.

Aynı şey daha birçok durumda gerçekleşir. Hiç bir müzayedeye gittiniz mi? Müzayede görevlisi bir şeyi satar ve onu satın almak isteyen kişiler fiyatı artırır. Açık artırmanın sona erdiğini gören mezatçı bağırır:

SATIYORUM... SATIYORUM... SATTIM

"Sattım" sözcüğünü söyler söylemez çekicini vurur ve obje satılır. Yine bu farkı yaratan dildir.

Birçok din ve toplum, katılmak isteyen kişiler için özel ayinler içerir. Hıristiyanların vaftiz olması gerekir ve bir kişi vaftiz ayinini gerçekleştiren papaz "Seni vaftiz ediyorum" diyene kadar Hıristiyan olamaz. Dünya üzerindeki bütün dinlerde insanlar dua ettiklerinde, kutsadıklarında ve diğer ruhani görevleri yerine getirdiklerinde hayatlarını değiştirdiklerine inanır. Benzer şekillerde bazı toplumlarda büyü ritüellerinin dünyanın doğasını etkilediği düşünülür. Her durumda ritüeller dile dayanır.

Büyü size çok uzak gelebilir. Ama şöyle düşünün: "Söz veriyorum" ifadesini söyleyene kadar söz vermemiş oluruz. "Üzgünüm" demedikçe özür dilemeyiz. Bu da büyülüdür.

Dilin en önemli kullanımlarından birini sona sakladım: Dili düşünmemize yardımcı olmak için kullanırız. Hiç kendi kendinize konuştunuz mu? Tek başınaysanız ve bir problemi çözmeye çalışıyorsanız bazen çok faydalı olabilir. Bir keresinde renkli kablolar, vidalar ve bir sürü karmaşık şeyle dolu bir ekipman kuran birine kulak vermiştim. Önce talimatlara bakıyordu, sonra talimatları uyguluyordu ve bunları yaparken kendi kendine konuşuyordu:

> Evet, yeşil kablo soldaki vidaya ve kırmızı kablo ortadakine. Tamam... Güzel... Geriye mavi ve turuncu kaldı...

Duraksıyordu, tekrar talimatlara bakıyordu ve devam ediyordu:

> ... mavi de ortadakine... hayır doğru olamaz...

İşi tamamlayana kadar bu şekilde konuşmayı sürdürdü.

Neden kendi kendine konuşuyordu? Benimle konuşmuyordu (ben odanın dışındaydım) ve ortalıkta başka kimse de yoktu. Bunu yapmak düşünmesine yardım ediyordu. Talimatları yüksek sesle söyleyerek ne yapması gerektiğini daha kolay hatırlıyordu.

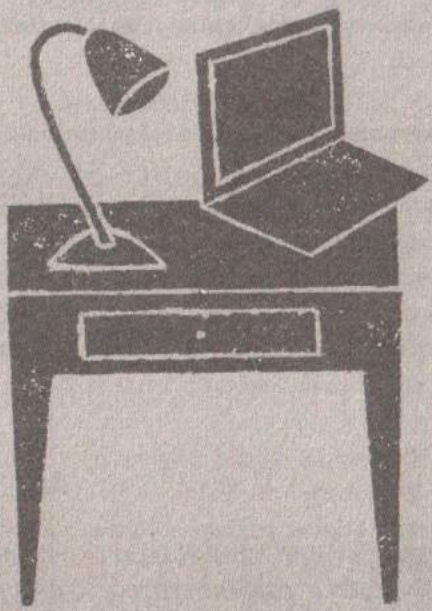
Talimatları hatırlamaya çalıştığımızda hepimiz benzer şeyler yaparız. Bazen başkalarının söylediği şeyleri bu amaçla tekrarlarız:

> Mary: İlk sola sap, sonra ikinci sağa, trafik ışıklarına kadar ilerle. John'unki soldan ilk cadde.
> Ben: İlk sol, ikinci sağ, trafik ışıklarına kadar, soldaki ilk cadde.
> Mary: Doğru.
> Ben (yola çıkarken kendi kendime mırıldanarak): İlk sol, ikinci sağ, trafik ışıklarına kadar, soldaki ilk cadde... ilk sol, ikinci sağ...

Aynı şeyi yazarken de yaparız. Notlar alarak düşüncelerimizi bir sayfa üzerinde organize edebiliriz veya bir şeylerin taslağını çıkarabiliriz. Bir şeyleri yazmak veya bilgisayar ekranına geçirmek bile söylemek istediğimiz şeyleri netleştirmemize yardımcı olabilir. Yazarlar bazen kurdukları cümlelerin tam olarak ifade etmek istedikleri şey olduğuna kanaat getirene kadar yüzlerce karalama yapabilir. 35. Bölümde göreceğimiz gibi bu bilhassa dilin çok özel bir kullanımı olan edebiyatta karşımıza çıkar. Bunun nedenlerinden biri, sözcüklerin sadece anlamları değil duyguları da ifade etmesidir.

BAĞ KURMAK İÇİN DİL

İnternet dilin yeni bir kullanımını tanıtmıştır: hipermetin bağlacı (link). İnternette bir sayfadan başka bir sayfaya veya bir siteden başka bir siteye geçmek istediğimizde bu linkleri tıklarız. Bu tam bir web adresi (örneğin "www.davidcrystal.com"), bir tür başlık (örneğin "Haberler" veya "Alışveriş Sepeti") ya da bir sözcük (örneğin "tıklayın") olabilir.

Bu linkleri tıklamak öylesine doğal hale gelmiştir ki dilin yeni bir kullanımı olduğunun farkına varmayız. Bu dilin tek amacı sizi A'dan B'ye ulaştırmaktır. İnternetten önce yazılı dilde bunun gibi bir şey var mıydı?

En yakın örnek, dipnotlar ve çapraz referansların kullanılmasıydı. Metnin içinde aşağıdaki bir rakama yer verildiğinde:

Hayvanlar özel kafeslerde yaşar.[1]

Aynı şekilde numaralandırılmış bir not aracılığıyla ekstra bilgiler sunulduğu anlaşılır. Bu açıklama sayfanın altında veya kitabın sonunda yer alabilir. Bu bir tür hipermetindir ama linki tıklayamazsınız!

Metinlerin içinde çapraz referanslarla da karşılaşabiliriz:

Hayvanlar ayrı kafeslerde yaşar (bakınız sayfa 318).

Çapraz referanslarda bir tür hipermetindir. Ama bu özelliklerle hiperlinkler arasında büyük bir fark vardır. Geleneksel yazılı dilde dipnot veya çapraz referansları kullanmak *zorunda değiliz*. Birçoğunda bunlar hiç kullanılmaz. Ama hiperlinkler olmadan internet de olmaz. Sistemin "interNET" ve World Wide Web'in "WEB" yani ağ olarak tanımlanması bu nedenledir: Dünyadaki bütün bilgisayarlar aynı sistemle (veya "protokolle") birbirine bağlanır ve bu bilgisayarlardaki bilgiler paylaşılır. Bütün bunları mümkün kılan dildir.

www.

33. BÖLÜM

Duyguların Dili

Dil genellikle aynı şeyi söylemenin çeşitli yollarını sunar ama bunların arasında ince farklar vardır. Aşağıda Mary, Susan ve Joan yan odada oynayan çocuklar hakkında konuşuyor:

Mary: Minikleri dinleyin!
Susan: Afacanları dinleyin!
Joan: Veletleri dinleyin!

Bu ifadeler, konuşan kişilerin duygularını anlatır. Mary çocukların gerçekten tatlı olduğunu düşünür. Susan çocukların biraz yaramaz olduğunu ve büyük ihtimalle de üstüne başına dikkat etmediğini düşünür. Joan da çocukların tam bir baş belası olduğunu düşünür. Elbette ki duygularını ifade etmek istemeselerdi "Çocukları dinleyin" demekle yetinirlerdi. "Çocuklar" nötr bir sözcüktür.

Bir sözcüğü gördüğümüz veya dinlediğimizde uyanan duygulara *çağrışım* denir. "Minikler," "afacanlar" ve "veletler" farklı çağrışımlar yapar. Bazı çağrışımlar *pozitiftir*; hoş veya rahatlatıcı duygular uyandırır. Bazı çağrışımlarsa *negatiftir*; nahoş veya rahatsız edici duygular uyandırır.

Her dil bizi duygusal biçimde düşünmeye yönelten yüzlerce sözcük içerir. Aynı anlama gelen birkaç sözcük çiftine bakalım. İlk önce "iyi" anlam, ardından "kötü" anlam:

Joanne çok ince.
Joanne çok cılız.

Evimiz çok samimi.
Evimiz çok dar.

Çocuksu davranıyor.
Çocukça davranıyor.

Kek ıslak olmuş.
Kek vıcık vıcık.

Daha başka? "Cimri," "paragöz" ve "kusur arayan" kişileri takdir etmeyiz. "Tutumlu," "hesaplı" ve "titiz" kişileri takdir ederiz.

Bu nedenle gazete okurken, haber dinlerken veya web sitelerini dolaşırken *çok* dikkatli olmamız gerekir. Her zaman tetikte olmalıyız. Yazarlar kendi duygularını bizim zihnimize yerleştirmeye çalışıyor. Bir gazetede şu manşeti görebiliriz:

TERÖRİSTLER GÜNEYE İLERLİYOR

Başka bir gazetede aynı insan grubu hakkında şu manşet atılabilir:

ÖZGÜRLÜK SAVAŞÇILARI GÜNEYE İLERLİYOR

Sözcük seçimlerinden gazetelerin hangi tarafta yer aldığını tahmin edebiliriz.

Yaşayacak hiçbir yeri olmayan birkaç kişinin boş bir binaya yerleştiğini ve bunun haber yapıldığını düşünelim. "Binada şu anda serseriler yaşıyor" cümlesine yer veriliyorsa, eylem hakkında kötü düşünmemiz istenir. "Serseri" sözcüğü negatif çağrışımlara sahiptir. Ama "Binada şu anda evsizler yaşıyor" cümlesi kullanıyorsa o kişiler hakkında iyi düşünmemiz istenir. "Evsiz" sözcüğü pozitif çağrışımlara sahiptir. Sempati hissetme olasılığımız daha yüksektir.

"Önyargılı" dil, bizi belli bir yönde düşündürtmeye çalışır. Örneğin bir hava limanının yeni bir pist inşa etmek istediğini düşünelim. Bu fikri desteklememizi isteyen yazarlar "Yeni bir pist inşa etmek yüzlerce kişi için iş kapısı demek" gibi cümlelerle bizi ikna etmeye çalışır. Buna karşı çıkmamızı isteyen yazarlarsa "Yeni pist yüzünden yüzlerce ev yıkılacak" gibi cümleler kullanabilir. Dengeli bir haber hikâyenin her iki yönünü de anlatır. Önyargılı haberse yalnızca tek yönünü anlatır.

Dil hakkında araştırmalar yapmanın ve bunun gibi bir kitabı okumanın en önemli nedenlerinden biri, düşünce ve duygularımızın konuşma ve yazı

yoluyla nasıl manipüle edilmeye çalışıldığı fark etmektir. İnsanlar bizi belli bir şekilde davranmaya ikna etmek ister ve bunu belli sözcükleri, sesleri ve cümle modellerini akıllıca seçerek yapar. Politikacılar bizden oy istemek için konuşur. Reklamcılar bizi bir ürünü almaya yönlendirir. Kandırılmamak istiyorsak insanların amacının ne olduğunu bilmemiz gerekir. Bir başka deyişle retoriği anlamalıyız.

Retorik dilin insanları ikna etmek veya etkilemek için kullanılmasıdır. Reklamlar bizi ikna etmeye çalışırken retorik özelliklerini bolca kullanır. Ürünü gerçekten cazip gösteren sözcükler seçilir: yeni, harika, güzel, en iyi, değerli, lezzetli, özel, ekstra, tatlı, çıtır çıtır, güvenli...

Reklamlarda ürünün kötü kokulu, tehlikeli, pahalı, tatsız, sıradan, en kötü, demode olduğunu çağrıştıran sözcükler kullanılmaz.

Diyet bir ürünün reklamında şu cümleyi duyabiliriz:

İnce kalmanın en kolay yolu!

Ama şunu kesinlikle duymayız:

Sıska kalmanın en kolay yolu!

Ürün adının aklımızda yer etmesi için akıllıca sesler ve ritimler de kullanılır:

Maybe it's Maybelline! (makyaj markası)
[Belki de sırrı Maybelline!]

You can't get better than a Kwik-Fit fitter. (otomobil tamir ve bakım servisi)
[Bir Kwik-Fit ustasından daha iyisini bulamazsınız!]

Reklamlarda dilin her parçası dinleyici veya okuyucuda doğru retorik etkiyi yaratmak için çok dikkatlice seçilir. Reklam yazarları doğru sözcükleri seçmek için aylarca çalışabilir. Doğru sözcükleri seçtiklerinde insanların ürünün adını hatırlaması ve ürünü satın almak istemesi bunu kanıtlar.

Retoriği sadece gazeteciler, reklamcılar ve politikacılar kullanmaz. Herkes retorik kullanır. Örneğin Kate bir konsere gitmek istiyor ama en iyi arkadaşı Sue gitmek istemiyor. Kate ne yapar? Konserin ne kadar iyi olacağını, çok da pahalı olmadığı vs anlatarak Sue'yu ikna etmeye çalışır. Bu retoriktir.

Çocuklar çok küçük yaştan itibaren anne babalarından ve öğretmenlerinden retoriği duyar. Neden bazı yiyecekler iyidir, bazıları kötüdür? Neden okul üniforması giymek gerekir? Neden küçük kardeşe vurmamak gerekir? Ebeveynler ve öğretmenler bunların karşılığında bolca retorik duyar: "Lütfen, partiye gidebilir miyim? Herkes orada olacak. Geç kalmam. LÜTFEEEN!"

Bütün bu örneklerde dil sadece "fikirleri iletmeyi" amaçlamaz. Asıl amaç, insanları bu fikirler hakkında belli bir şekilde düşünmeye veya hissetmeye sevk etmektir. Neden "lütfen" deriz? Sadece nazik olmak için değil. "Lütfen" demek, insanları istediğimiz şeyi yapmaya ikna edebilir. "Beni ikna etmeyi

biliyorsun" ifadesini zaman zaman duyarız. Bu retoriğin sonuç verdiğini gösterir.

Tartışan iki kişiye kulak verdiğimizde dilin duyguları ifade etmek için kullanıldığını duyarız. Bir televizyon dizisi izlediğinizde neredeyse başka bir şey duymayız! Karakterler her zaman tartışır. Tartışmalar yoğunlaştıkça dil de gittikçe duygusal hale gelir. Birbirlerinin adlarını haykırırlar. Birbirlerine söverler (tabii ki televizyonda izin verilen sınırlar dahilinde). Artık söyleyecek bir şeyleri kalmayınca dili kullanmayı tamamen bırakırlar. Biri hışımla odadan çıkar ve kapıyı çarpar. Tartışma sona erer – ama sadece bir süreliğine. Bir sonraki bölümde karakterler tekrar birbirleriyle konuşmak zorunda kalacaktır.

Tartışırken duygularımızı kontrol altında tutmak zordur. Münazaralar bu nedenle ustalık ister. Münazarada taraflar kendi bakış açılarını mümkün olabildiğince soğukkanlı ve mantıklı biçimde sunmak ve birbirini saygıyla dinlemek zorundadır. Bu herkesin öğrenebileceği bir ustalıktır. İyi konuşmacılar tartışmanın her iki yönünü de sunmayı bilir. Duyguları onlara engel olmaz. Bağırma, sövme, haykırma veya hışımla odayı terk etme ihtiyacı duymazlar. Bütün işi, iyi seçilmiş dile bırakırlar.

Konuşma, yazı veya işaretlerle kendimizi ifade ederken doğru dil türünü seçmeyi amaçlamalıyız. Ama 34. Bölümde göreceğimiz gibi bu her zaman kolay değildir.

OYUNUZU BANA VERİN!

Bazı kişiler destek bulmak için retoriği ustaca kullanır. Bun dinleyicilerin reaksiyonlarından anlarız. Usta hatip olan politikacılar büyük bir alkış tufanını garanti etmek için kitleyi kontrol etmeyi bilir. Püf noktalarından biri, "üçlü cümleler" halinde konuşmak ve her cümlede sesini biraz daha yükseltmektir:

Ben onların yaptığı gibi sadece söz vermem.
Ve ben onların yaptığı gibi sözümden dönmem.
Ben sözümü tutarım. (ALKIŞLAR)

Barack Obama da 2008 yılının Kasım ayındaki seçim zaferi konuşmasında bunu bir tek cümle içinde yapmıştır:

Çok bekledik ama bugün, bu seçimde, bu belirleyici anda yaptıklarımızla bu gece Amerika'ya değişim geldi.

Cümleyi aşağıdaki gibi düzenlersek, retoriği daha net görebiliriz:

Çok bekledik ama
bugün,
bu seçimde,
bu belirleyici anda yaptıklarımızla
bu gece Amerika'ya değişim geldi.

Kalabalık çılgınca alkışlar.

34. BÖLÜM

Siyasal Yerindelik

Son yıllarda insanları tanımlama şeklimiz çok değişmişti. Çok da uzak olmayan bir geçmişte birçok meslek erkek veya kadın tarafından icra edilmelerine göre iki farklı ada sahipti

Erkeklerin Mesleği	*Kadınların Mesleği*	
steward	stewardess	[kabin görevlisi]
manager	manageress	[yönetici]
poet	poetess	[şair]
sculptor	sculptress	[heykeltıraş]
policeman	policewoman	[polis]

Bugünlerde "-ees" takılı adlarların çoğu, erkeklerin ve kadınların işyerinde eşitliğini savunan büyük toplumsal hareketin bir sonucu olarak ortadan kayboldu. "Actress" [aktris], "waitress" [garson] ve bir-

kaç örnekte bunu duymaya devam etsek de uzunca bir süredir kadın şair ve heykeltıraşlara "poetess" ve "sculptress" dendiğini duymayız. Sadece "poet" ve "sculpter" denir. Günümüzde "manager" sözcüğü kadın mağaza yöneticileri için de kullanılır, uçaklarda kadın ve erkek "kabin görevlileri" yer alır ve karakollarda yalnızca "polis memurları" vardır.

Aşağılayıcı olduğu düşünülen belirli adları kullanmaktan bilhassa kaçınırız. Bu tür adları kullanmak, aşağılama amacı taşımasa bile sorun çıkarabilir. 2009 yılında Prens Harry'nin bu nedenle başı derde girmişti. Prens Harry kamuoyunda gündeme gelen ev-yapımı video görüntüsünde Pakistan kökenli bir silah arkadaşına "Paki" diyordu. Bu sözcüğü dostane bir şekilde kullanmasına ve Pakistan kökenli arkadaşını incitmemesine rağmen Prens çok eleştirilmişti.

Bazı sözcükler geçmişte öylesine aşağılayıcı biçimde kullanılmıştır ki bunları birçok kişiyi gücendirmeden kullanmak imkânsız hale gelmiştir. Britanya'da "Paki" sözcüğü bunlardan biridir. Pakistan kökenli bir göçmenseniz ve insanların size korkunç bir şekilde "Paki" diye seslendiği bir çevrede yaşarsanız, bu sözcükten hoşlanmayacağınız açıktır. Büyük ihtimalle bu sözcüğü ne zaman duyarsanız rahatsızlık hissedersiniz – bir prens tarafından şaka yollu söylense bile.

Çoğu kişinin bildiği eski bir tekerleme vardır:

Taş ve sopalar kemiklerimi kırar
Ama adlar beni asla incitmez.

Bu hiç de doğru değildir! Tek kelimesine bile inanmıyorum. Adlar incitir. Üstelik açtığı yara uzun süre kapanmaz. Biri bize taş atarsa ve yaralanırsak, yaranın sadece birkaç gün kalacağını biliriz. Ama biri bize korkunç bir ad takarsa, bu bazen hiç aklımızdan çıkmaz.

Dünyanın farklı bir bölgesinden gelen insanlara kaba adlar takılması kuvvetle muhtemeldir. Ama bu sadece ırkla ilgili mesele değildir. Toplumda *herhangi bir bakımdan* çoğunluktan farklı olan kişilere kaba adlar takılır. Gözlük takan çocuklara "dört göz" denir. Saçları dökülen insanlara "kel" denir. Bu hayatın üzücü bir gerçeğidir: Toplumumuzda körler veya sağırlar, kekemeler, derisinde leke olanlar ya da farklılık getiren herhangi bir tıbbi koşul içinde olanlarla alay etmeye hazır olan kişiler vardır. Bu kişiler genellikle taktıkları adların ne kadar incitici olduğunun farkında değildir. Dil konusunda bir kitap okumak için iyi bir neden daha: İnsanların birbirine adlar takmasının ne kadar incitici olduğunu anlayabiliriz.

İnsanlar için kullanmaktan kaçınmak istediğimiz acımasız adlar varsa, bunların yerine ne kullanabiliriz? Herkesin hoşuna giden yeni bir ad bulmak gerçekten zor olabilir. Örneğin tekerlekli sandalye kullanmak zorunda olan kişiler hakkında onları incitmeyecek şekilde nasıl konuşabiliriz? Yakın geçmişe kadar, hiçbirinin hoşuna gitmeyen "topal" ifadesi kullanılıyordu. Daha iyi bir ad arandı. Bir süre "özürlü" ve "engelli" sözcükleri popüler oldu ama bunlar da problemli adlardı. İnsanlara "özürlü" veya "engelli" demek, sanki faydalı hiçbir

şey yapamayacaklarını söylemek gibidir. Tekerlekli sandalye kullanan kişilerin basketbol oynamak ve maratonları tamamlamak gibi fantastik şeyler yapabildiğini çok iyi biliyoruz.

Problemi görebilirsiniz. İngilizcede tekerlekli sandalye kullanan kişileri hiçbir negatif çağrışım uyandırmadan adlandıran bir sözcük var mı? Ne yazık ki yok. Toplum yürüme yetisini kaybeden ya da bir bacağını veya kolunu kaybeden kişileri tanımlamanın en iyi yolunu bulma çabasını halen sürdürüyor. Arada bir yeni bir ad önerilir. Örneğin "farklı yetili" veya "fiziksel güçlük yaşayan" gibi ifadeler duyarız. Bunların hiçbiri toplumdaki herkesi tatmin etmez. Bazıları "fiziksel güçlük yaşayan" ifadesine sıcak bakar. Bazıları da bundan nefret eder. Uzuvlarını kaybeden kişilere sorduğumuzda da durum farklı değildir. Bazıları "engelli" olarak adlandırılmaktan hoşnuttur. Bazıları da bundan nefret eder.

Başka insan grupları hakkında konuşmaya çalışırken de aynı türden problemlerle karşılaşırız. İhtiyarları nasıl adlandırmamız gerekir? "Yaşlı," "ileri yaşlı," "kıdemli vatandaş" veya başka bir ad? Zekâsı çok düşük olan kişilere ne demeliyiz? "Zihinsel engelli," "geç anlayan," "zekâyla ilgili güçlük yaşayan," "öğrenme güçlüğü yaşayan" veya başka bir ad? Şişman kişilere ne demeliyiz? "Aşırı kilolu," "farklı ölçülere sahip," "büyük beden" veya başka bir ad? Giyim mağazaları bu noktada ciddi problem yaşamaktadır.

ABD'de siyahlar için hangi sözcüğü kullanılması gerektiği yıllardır bir endişe kaynağıdır. "Negro"

sözcüğü fazla aşağılayıcı bulunmuştur. "The blacks" [siyahlar] gibi ifadeler de uygun görülmeyince sonunda "Afrikalı Amerikalı" popüler hale gelmiştir. Günümüzde "Afro-Amerikan" da yaygın olarak kullanılmaktadır. Ama bugünün popüler adının 10 sonra halen kullanımda olacağının hiçbir garantisi yoktur.

Hükümetler, işverenler ve diğer sosyal gruplar bazen bir adı tercih edip diğerini yasaklayarak problemi çözmeye çalışır. "Herkesin kullanması gereken ad budur" derler. Bunu kullanmazsak başımızı belaya sokabiliriz. "Doğru" adları kullanmazsak para cezasına çarptırılabiliriz veya işimizi kaybedebiliriz. "Siyasal yerindelik" ifadesini bugünlerde bu kadar çok kullanmamızın nedeni budur. Bir adın "siyasal olarak yerinde" olduğunu söylemek, onun resmi ad olduğu anlamına gelir. Aynı zamanda bu adın kullanılmasının insanları hiçbir şekilde gücendirmeyeceği varsayılır.

Siyasal yerindelik kavramı çok iyi niyetli bir düşünceyle ortaya çıktı. İnsanları incitecek bir dil kullanmaktan kaçınmaya çalışmak harikadır. Her gün kullandığımız dile odaklanarak ne söylediğimizi düşünme fırsatı buluruz. İnsanları olduğu gibi görmemize de yardımcı olur; bireyleri bir bütün olarak görebiliriz. Örneğin John tekerlekli sandalyeyle dolaşabilir ama neden onun bütün hikâyesi bundan ibaretmiş gibi konuşuruz? John şiirde, resimde veya binlerce alanda çok parlak olabilir. John'un kendisinden sadece "engelli" olarak söz edildiğini duyunca incineceğini tahmin etmek kolaydır.

Siyasal yerindelik ilk başta iyi niyetli bir fikirdi.

Ama ne yazık ki insanlar birilerini incitmedikleri halde incittiğini düşünmeye başlamıştır. Hiç incitici olmayan sözcüklerden bile kaçınmak için her yola başvurulmuştur. Bu konuda ürkek davrananlar eleştirilere hedef olmuştur. Geliştirilen tuhaf konuşma şekilleri gülünç bulunmuştur. Bu tablo günümüzde de devam ediyor. Komedyenler takma dişlilerin de "diş özürlü" olduklarını söyleyerek şakalar yapar. Cüce sözcüğünün de incitici olabileceği düşüncesiyle ünlü masalın adının "Pamuk Prenses ve Yedi Kısa Boylu Adam" şeklinde değiştirildiğini duyarız.

Siyasal yerindelik hareketinin fazla ileriye gittiğini ve aslında masum olan sözcüklere karşı duyarlılık yarattığını düşünenler çoktur. Ten renginin siyah olduğu anlamında kullanılan "siyah" sözcüğünün aşağılayıcı olduğu düşünülmüştür. ABD'de her koşulda bu sözcüğü kullanmaktan kaçınmaya çalışan insanlar hakkında birçok öykü anlatılır. "Black" kahve [sadece kahve] istemekten çekindikleri için "sütsüz kahve" isteyenler çıkmıştır. Öğretmenler "karatahta" ifadesini kullanmaya çekinmiştir. ABD'nin yanı sıra Britanya'daki bazı anaokulları "Baa, baa, black sheep, have you any wool?" [Kara koyun, yünün var mı?] ifadesinin "beyaz koyun" veya hatta "gökkuşağı renkli koyun" şeklinde değiştirilmesini bile önermişti. Zaman zaman gazetelerde bu tür gelişmeleri okuyoruz. Öneriler genellikle gülünç bulunduğu için tartışmalara yol açıyor.

Noellerde "Mutlu Noeller" yerine "Mutlu Tatiller" yazan tebrik kartları alıyorum. Gönderen kişiler Hıristiyanların bir bayramını kutlayan tebrik

kartı almanın beni gücendirebileceğinden endişe duymuş olmalı. Gerçekten utanç verici. Hıristiyan, Hindu, Yahudi veya Müslüman, her dinden insanlar tanıyorum ve bayramlarda birbirlerine tebrik kartı gönderiyorlar. Çeşitlilikten keyif duyuyorlar. Hiçbir dini kökene sahip olmasa da bayramlarda tebrik kartı göndermekten veya almaktan mutlu olan insanlar tanıyorum. Bana kalırsa olması gereken bu. Umarım bütün tebrik kartlarında "Mutlu Tatiller" ifadesinin yer aldığı günler hiçbir zaman gelmez.

Tabii ki bu benim verebileceğim bir karar değil. Siyasal yerindeliğin bu kadar ileri gidip gitmeyeceğine bir sonraki kuşak karar verecek. Yani sizler.

DÜNYADA SİYASAL YERİNDELİK

34. Bölümdeki bütün örnekler İngilizceden. 1960'lar ve 1970'lerde siyasal yerindelik hareketini başlatan kaygıların birçoğu ABD'de ortaya çıktığı için İngilizce odakta yer almıştır.

Ama başka dillerde de siyasal yerindelik etkili olmuştur. Üç örneğine göz atalım:

- Britanya'da "binıman" [çöpçü] sözcüğünün yerine "atık toplayıcı" veya "atık boşaltım görevlisi" ifadelerinin kullanılması gibi İtalyancada da "net-turbino" sözcüğünün yerine "operatore ecologico" ["ekoloji operatörü"] kullanılmaya başlanmıştır.

- Fransa'da körler için "aveugle" sözcüğünün kullanılması tartışmalar yaratmış ve bunun yerine "non-voyant" [görmeyen] alternatifi üretilmiştir.

- Almanya'da 1930'lar ve 1940'lardaki Nazi rejimini anımsatan sözcüklerden kaçınılır. O dönemde Alman Parlamentosuna "imparatorluğun meclisi" anlamına gelen "Reichstag" adı verilirken, günümüzde "Bundestag" yani "federal meclis" adı verilir.

35. BÖLÜM

Edebiyatta Dil

Dil, 32 ve 33. Bölümde gördüğümüz gibi düşünce ve duygular uyandırabilir. Başımıza ve kalbimize hitap edebilir. Başımızda kulaklarımıza ve gözlerimize hitap edebilir; kulağa ve göze güzel veya çirkin gelebilir. Bazen hepsini aynı anda yapar. Bize iyi bir öykü anlatan, bizi güldüren ve ağlatan, sayfalara çok hoş yerleştirilen ve yüksek sesle okunurken kulağa hoş gelen bir eser okuyabiliriz. Dilin bu kullanımı genellikle roman, kısa öykü, makale, oyun ve şiirlerde, kısacası *edebiyatta* bulunur.

İngilizcede "literature" [literatür] sözcüğü yazılı formdaki hemen her şeyi kastedebilir. Yunanistan turlarını araştırıyorsanız, seyahat acentesi size Yunanistan hakkında kitapçık ve broşürlerden oluşan bir "literatür" sunar. Kütüphaneye gittiğinizde tarih, hukuk, felsefe, tıp ve diğer konularda kitaplar bulursunuz ve bunlara da genellikle "literatür" de-

nir. Belirli bir hastalık hakkında bilgi almak isteyenler "tıp literatürüne" bakar.

Ancak "literature" sözcüğünün temel kullanımı, insanların dili kullanarak ürettiği edebi değer taşıyan eserleri kapsar. Bunları normalde *kurgusal eserler* ve *kurgusal olmayan eserler* olmak üzere iki temel türe ayırırız. Kurgularda insanlar öyküler anlatmak için hayal güçlerini kullanır; örneğin Harry Potter kitapları ya da Roald Dahl veya Terry Pratchett gibi yazarların eserleri. Kurgusal olmayan eserlerde insanlar gerçek dünyayı anlatır; örneğin seyahatlerini veya birinin yaşam hikâyesini (*biyografi*) anlatabilir. Bazen bu iki türün karışımı olan öyküler yazılır; örneğin Shakespeare hakkında kısmen gerçek kısmen kurgu bir öykü yazılabilir.

Batı toplumunda edebiyatın büyük bir kısmı yazılı formdadır. Edebiyatı okuruz. Ama 20. Bölümde gördüğümüz gibi dünyanın birçok yerinde dil hiçbir zaman yazıya dökülmemiştir. Bu kültürlerdeki insanların edebiyatı dinlemesi gerekir. Öykü anlatmakta ve şiir okumakta çok usta olan kişilere sahiptirler. Öyküler ezberlenir ve farklı zamanlarda ve farklı yerlerde tekrar tekrar anlatılır. Buna "sözlü edebiyat" denir.

İngiliz edebiyatı bin yılı aşkın bir süre önce böyleydi. Eski İngilizcede *Beowulf* adında bir şiir vardır. 3182 mısra uzunluğundaki şiir, Beowulf adında büyük bir kahramanı ve onun canavarlar ve ejderhalarla mücadelelerini anlatır. İnsanlar geceleyin ateşin etrafına toplandıktan sonra ozan bu şiiri büyük ihtimalle bir harp eşliğinde ezbere okumuş olmalıdır. Bütün öyküyü anlatması yaklaşık üç sa-

atini almış olabilir. Sonunda birileri bunu yazıya dökmüştür. Bugün bu sayede *Beowulf*'u biliyoruz ve 2007'de beyaz perdede izleyebildik.

İster sözlü ister yazılı olsun, bütün edebiyat ortak bir noktayı paylaşır. Eserlerin sahipleri dili en etkili şekilde kullanmaya çalışır. Hepsi konuşma veya yazma şeklinin güzel, etkili, dramatik, unutulmaz ve özgün olmasını ve bizi bir şekilde etkilemesini ister. Mutluluk, üzüntü, korku, heyecan veya yüzlerce duygudan herhangi birini hissetmemizi ister. Bazı karakterleri sevmemizi, bazılarından da nefret etmemizi ister. Tıpkı bir ressamın tablosunu takdir ettiğimiz gibi onun eserinin ses ve şeklini takdir etmemizi ister. Aradaki tek fark yazarların renklerle değil sözcüklerle resmetmesidir.

Sözcüklerle yapılan bir resim örneğine bakalım. Charles Dickens'ın "Bir Noel Şarkısı" romanı, Scrooge adında bir cimrinin öyküsünü anlatır. Birçok kez filme uyarlanmıştır. Bunların birinde Michael Caine'le birlikte Muppet Show kuklaları yer alır. Dickens, Scrooge karakterini betimlerken her sözcüğü dikkatle seçmiştir. Her sözcük, tabloya ekstra bir fırça darbesinin indirilmesi gibidir.

> Ah! Tam bir cimriydi. Scrooge! İhtiyar günahkâr göz koyduğu şeyi allem edip kallem edip alır, tuttuğunu koparır, yakaladığını bırakmaz, suyunu çıkarırdı. Hiçbir çeliğin ateş çıkarmayı başaramadığı bir çakmak taşı kadar sert ve keskindi; bir istiridye gibi saklı, suskun ve yalnızdı. İçinin soğukluğu ihtiyar vücudunu dondurmuş, sivri burnunu kavurmuş, yanak-

> larını buruş buruş etmiş, yürüyüşünü kaskatı kılmıştı; gözleri kan çanağı gibi, dudaklarını mosmordu; kulak tırmalayıcı sesiyle kurnazca konuşuyordu. Başına, kaşlarına ve çenesine kırağı düşmüştü.

Sanırım bunun gibi bir betimlemenin ardından Scrooge'un çok net bir resmini çizmeye başlayabiliriz.

Sözcüklerle çizilen bir başka resme bakalım. Bir romanın açılış cümleleri. Ama bu defa yazarın amacı farklı: dikkatimizi çekip okumaya devam etmemizi sağlamak. Bunu bir tek cümleyle yapar:

> Sıcak bir bahar gecesi, bir yumruk kapıyı öylesine sert çaldı ki menteşeler büküldü.

Doğrudan öykünün içine çekiliriz. Hangi kapı? Kimin yumruğu? Menteşeleri büktüğüne göre bir dev olmalı.

> Adam kapıyı açtı ve sokağa baktı. Nehirden yayılan sis ortalığı kaplamıştı ve bulutlu bir geceydi. Adeta beyaz kadife örtünün arkasını görmeye çalışmak gibiydi.

Gizemli bir atmosfere gireriz. Hava sislidir. Peki bu sisli havada kapıyı ne tür bir şey çalmış olabilir? Öğrenmek için okumaya devam etmemiz gerekir:

> Ama sonradan dışarıda suretler olduğunu düşündü.Yola doğru süzülen ışığın hemen gerisinde

> bir sürü suret onu dikkatle süzüyordu. Belki de orada belli belirsiz ışıklar olduğunu düşündü...

Suretler. Hem de bir sürü. Onu izliyorlar. Merakımız daha da artıyor!

> Ama hemen önünde bir suretin dikildiğine şüphe yoktu. Büyük, karanlık ve kızıldı. Bir çocuğun elinden çıkmış kilden adam gibiydi. Gözleri iki közdü.

Bu noktada okumayı bırakmak ve kitabı raftaki yerine koymak çok zordur. Ama kendi kitabımı bitirmek için öyküye devam edemem. Üzgünüm. (Bu öyküyü okumadıysanız ve merak ettiyseniz, Terry Pratchett'in *Feet of Clay* öyküsü.)

Sözcüklerle çizilen bir başka resme bakalım. Bu defa bir şiir. William Wordsworth, 3 Eylül 1802'de Londra'daki Westminster Köprüsünde duruyor ve gördüğü manzara şairin nefesini kesiyor:

> Dünya asla sunamaz bundan hoş bir manzara:
> Bu gönül okşayıcı görkeme bakmayarak
> Geçip gidenler varsa kof ruhlulardır ancak;
> Sabah öyle güzel ki kent, canım urbalara
> Bürünüp açılıyor şimdi ta ovalara,
> Göklere uzanıyor, sessiz sedasız, çıplak,
> Bunca gemi, sur, kubbe, tiyatro ve tapmak
> Işıltılar serpiyor dumansız havalara.
> Güneş hiç saçmamıştır böyle baştan başa nur
> Vadi, kaya ve tepe üstüne yükselerek.
> Hiç görmedim, duymadım bu kadar derin huzur:

Irmak akıp gider de keyfince yelyepelek.
Sevgili Tanrım! Sanki evlerin hepsi uyur
Ve sessizliğe dalmış, yatar o ulu yürek!

[Türkçesi: Talat Sait Halman,
Dünya Şiir Antolojisi,
Haz: Ataol Behramoğlu, Özdemir İnce,
Pozitif Yay., İstanbul, 2008]

Çoğumuz böylesi göz alıcı ve huzurlu bir manzaraya bakmış olsak da o sırada bunu düşünmemiş olabiliriz. Şair bize hissetmeyi ve hislerimiz hakkında konuşmayı öğretir. Bir şeye derinlemesine düşünmeden bakmak çok kolaydır. Şairin işi, *görmemizi* ve *hissetmemizi* sağlamaktır.

Şairler bazen de bizi güldürmeyi amaçlar:

Matilda öyle korkunç yalanlar söyledi ki
İnsanın nefesi kesilirdi, gözleri pörtlerdi;
Küçük yaştan beri doğrulara sadık kalan teyzesi
İnanmaya çalıştı Matilda'ya:
Az kalsın canına mal olacaktı bu çaba...

Bu diziler Hilaire Belloc'un "Yalanlar Söyleyen ve Yanarak Ölen Matilda" şiirindendir. Bizi okumaya sevk eden bir başlık!

Edebiyat hayatlarımıza bir boyut ekler. İster kitaplarda veya ekranlarda okuyalım, ister ses kayıtlarını dinleyelim, ister DVD'lerde izleyelim; edebiyat başka hiçbir sanatsal metodun başaramayacağı şekilde kalbimizi ve zihnimizi yakalar. Resimler ve heykellere bakabiliriz, müzik dinleyebiliriz, dans ve

bale izleyebiliriz ve hepsinde harikulade deneyimler yaşayabiliriz. Ama bunların hiçbiri dilin kullanılmasının sağladığı detay çeşitliliği ve derinliğiyle boy ölçüşemez. Dil insanın öğrendiği en karmaşık şeydir ve kendini ifade etmenin sonsuz olasılıklarına kapı aralar. 37. Bölümde bu savı daha ayrıntılı ele alacağız.

Ama öncesinde son bir şiir alıntısı. Birkaç yıl önce Robert Fisher "Şiiri Bulmak" adında bir şiir yazdı. Başlangıcı şöyleydi:

Bir şiir bulmak için
Garip ve nadir sözcükler fısıldayan
Rüzgâra kulak ver.
Taşların altına bak
Eski bir şiirin
Fosilleşmiş şeklini bulabilirsin.
Her yerde karşınıza çıkabilirler
En beklenmedik yerlerde...

Hatta dil hakkındaki bir kitapta bile.

CLERİHEW

Edebiyat çok çeşitlidir. Türlü türlü (veya "janr") roman, oyun ve şiir vardır. Bazen yeni bir edebi janrın doğuşunu tam olarak saptayabiliriz.

1890'ların başında Edward Clerihew Bentley dört dizelik komik şiirsel biyografiler yazmayı denemiştir. Bunlar herkesin hoşuna gitmiş ve "clerihew" adıyla anılmıştır. Burada en çok sevdiğim dört örneğine yer vermek istiyorum:

Biyografya
Ne de farklıdır ondan coğrafya.
Coğrafyanın işi haritalarla
Biyografya uğraşır insanlarla.

James Hogg
Bakardı bir çomara,
Ama çoban olduğundan
Bakamadı leopara.

Sör Humphry Davy
Et suyunu hiç sevmezdi.
Buldu bulalı sodyumu
İçi nefretle dolu.

Davrandık gerzekçe!
Unutuldu kraliçe!
Çıkarırmış tacını
Bekliyorsa onu yatağı.

Siz de bu örneklerden yola çıkarak kendi şiirlerinizi yazabilirsiniz. Yönlendirme yapmak istemiyorum ama öğretmelerinizden başlayabilirsiniz...

Bu arada Bentley ilk "clerihew" şirini yazdığında 16 yaşındadır. Humphry Davy hakkındaki bu şiiri okulda fen dersindeyken aklına düşmüştür.

36. BÖLÜM

Bir Tarz Geliştirmek

35. Bölümdeki yazarlar kendilerine özgü bir tarz geliştirmiştir. Tarz, kişinin dili kendine özgü kullanma şeklidir. Birinden etkilendiğimizde "Tarzını sevdim!" derken de bunu kastederiz: "Kendine özgü yöntemini sevdim." Dili de kendimize özgü tarzlarda kullanmaktan hoşlanırız.

Bu bölüme şunu söyleyerek başlamalıydım: Bütün yazarlar kendilerine özgü *tarzlar* geliştirir. Tarz parmak izlerimiz gibi değildir. Farklı tarzlara sahip oluruz ve bunları kendimizi içinde bulduğumuz farklı koşullara uygun olarak geliştiririz. Giydiğimiz kıyafetler daha uygun bir karşılaştırma olabilir.

Gardırobun içine baktığımızda ne görürüz? Çoğumuzun türlü türlü kıyafetleri vardır: özel günler için havalı kıyafetler, gündelik kullanım için günlük kıyafetler, hava sıcaksa giyilecek yazlıklar, hava soğuksa giyilecek kışlıklar, mayolar ve daha bir sürü

şey. Bunları birbirine karıştırmayız. Kar yağarken şort giyip dışarı çıkarsak veya sıcak bir yaz günü kumsalda yağmurlukla otururursak bize deli gözüyle bakarlar. Gösterişli bir partiye davet edilirsek ona uygun giyiniriz.

Bazen de seçeneğimiz yoktur. İzciler, harp okulu öğrencileri, bando üyeleri, amigolar, futbolcular, askerler veya polisler üniforma veya teçhizat giymek zorundadır. Bazen bir resepsiyon veya partiye davet edildiğimizde, davetiye bize ne giymemiz gerektiğini söyler: "smokin-tuvalet," "takım elbise" veya "kıyafet balosu" gibi. İhtiyaç duyduğumuz kıyafete sahip miyiz diye gardıroba göz atarız. Yoksa dışarı çıkarıp kıyafet satın alabilir, kiralayabilir veya ödünç alabiliriz. Veyahut davete icabet etmeyiz.

Büyüdükçe zihnimizde bir dil gardırobu oluştururuz. İçinde kıyafetler değil tarzlar vardır. Nerede olduğumuza, kiminle konuştuğumuza ve kendimiz hakkında vermek istediğimiz izlenime göre farklı şekillerde konuşmayı ve yazmayı öğreniriz. 11. Bölümde ve ardından 22. ve 23. Bölümde bunun örneklerini görmüştük. Resmi durumlarda resmi dil, gayri resmi durumlarda günlük dil kullanmayı öğreniriz. Aile, arkadaşlar, tanıdıklar ve yabancılarla konuşmak için gayri resmi dilin farklı türlerini öğreniriz. Özel konuşma şekilleri öğreniriz: 1. Bölümde gördüğümüz gibi hayvanlarla veya bebeklerle özel olarak konuşuruz. 30. Bölümde mesaj yazmayı incelerken gördüğümüz gibi özel yazma şekilleri de öğreniriz.

Okulda konuşma ve yazmanın daha resmi şekillerini öğreniriz. İnsanlara "Bay" veya "Bayan"

diyerek farklı şekillerde hitap etmeyi öğreniriz. İnceleme alanlarına uygun şekilde konuşmak ve yazmak zorunda olduğumuzu görürüz. Bir dil tarzının bütün alanlara uymadığını çabucak fark ederiz. Matematik problemlerini yanıtlama şeklimiz tarih veya coğrafya ödevi hazırlarken, bilimsel bir rapor yazarken ya da bir yaratıcı yazı kaleme alırken kullandığımız tarzdan çok farklıdır.

Okuldan ayrılırken hâkim olmamız gereken daha birçok tarz vardır. Mesleğimiz özgün şekillerde konuşma ve yazmamızı gerektirir. Bu kitapta birçok mesleğe ilişkin örnekler verdim: politikacılar, reklamcılar, hukukçular, doktorlar, din adamları vs. Evdeki hayatımızla başa çıkmak için de yeni ustalıklar edinmemi gerekir. Ehliyet veya pasaport başvurusu yaparken ya da kolej veya üniversitelerdeki kadrolara başvururken formları doldurmayı bilmemiz gerekir. Ücretli bir işte çalışmaya başladıktan sonra vergi beyannamesi doldurmamız gerekir. Herhangi bir işe girmeden önce başarılarımızı ve niteliklerimizi özetleyen bir özgeçmiş yazıp göndermemiz gerekir.

Bütün bunları yapmanın doğru ve yanlış yolları vardır. Yanlış yaparsak istediğimiz şeyi elde edemeyiz. Pasaport başvuru formunu yanlış doldurursak pasaport alamayız. Özgeçmişimizi yazım yanlışlarını kontrol etmeden gönderirsek büyük olasılıkla işe kabul edilmeyiz. Bir formu yanlış doldurmak para kaybetmemize bile yol açabilir. Bazı durumlarda yanlış doldurduğumuz formlar nedeniyle para cezası ödememiz gerekebilir.

İşimiz hiç kolay değil. İnternet nedeniyle hâkim

olmamız gereken tarzların sayısı neredeyse ikiye katlandı. Eskiden posta yoluyla yürüttüğümüz birçok etkinlik artık çevrimiçi gerçekleşiyor. Bir formu kâğıt üzerinde doldurmakla ekranda doldurmak arasında benzerlikler olsa da birçok fark vardır. Bugünlerde herkes işleri hem kâğıt üzerinde hem de elektronik olarak takip etmeyi öğrenmek zorunda.

Bazen kıyafetlerde olduğu gibi dil türü konusunda da seçme şansımız olmayabilir. Dini ayinlere katılıyorsak, kullanacağımız dil türü önceden belirlenmiştir. İnsanlar duaları sabit bir biçimde ve çoğu zaman da hep bir ağızdan okur. Kutsal bir kitabı yüksek sesle okuyan kişi bunu uygun tarzda yapmalıdır.

Mahkemelerde de aynı prensip geçerlidir. Hâkim, avukatlar, tanıklar ve sanıklar – herkes özel bir şekilde konuşur. Yemin etmemiz gerekebilir; sözcükleri tam olarak bize söylendiği gibi tekrar ederiz. Bir kanıt sunuyorsak, bütün soruları saygılı bir biçimde yanıtlamamız gerekir. Bunu yapmazsak "mahkemeye saygısızlıkla" itham edilebiliriz. Hâkim saygısızlığın ciddi boyutlarda olduğunu düşünürse para veya hapis cezası bile verebilir.

Dolayısıyla bir dildeki farklı tarzları mümkün olabildiğince çok öğrenmek ve hâkim olabildiğimiz kadarına hâkim olmak bize fayda sağlar. Bir tarza hâkim olmak onu kullanmanın ne zaman uygun olduğunu, ne zaman uygun olmadığını anlamak demektir. Kıyafetler konusunda iyi bir anlayışa sahipsek, hangi durumda ne tür kıyafetlerin uygun olduğunu içgüdüsel olarak biliriz. Aynı şey dil için de geçerlidir. İyi bir "dil anlayışı" geliştirmemiz gerekir.

Bunu nasıl yapabiliriz? Günümüzde okullarda ve kolejlerde öğrencileri ihtiyaç duydukları tarzlar konusunda eğiten "dil becerileri" veya "dil farkındalığı" gibi dersler veriliyor. Bu dersler, daha ileride tarzların geliştirilmesi için iyi bir temel sunar. Bazı ülkelerde öğrencilerin dil farkındalığını geliştiren ve test eden özel kurslar vardır. Büyük Britanya'daki A-Seviye İngiliz Dili Müfredatı bunlardan biridir. Bu tür kurslar yoksa, çevrimiçi forumlar gibi başka kaynaklardan da dil hakkında birçok şey öğrenebilirsiniz ve elbette ki bunun gibi kitapları okuyabilirsiniz!

Tarz büyük ölçüde insanların bir şeyleri yapma şekline uyum sağlama meselesidir. Ancak tarzdaki her şey herkesle aynı olmak anlamına gelmez. Kendimiz olmak için bolca alan kalır. Blog veya forumlara mesaj gönderirken, e-postalar ve makaleler yazarken, öyküler ve şiirler kaleme alırken, mesaj ve tweet gönderirken, doğum günü kartları hazırlarken ve dille ilgili daha onlarca günlük etkinlikte kendimiz olabiliriz.

Kişisel tarzımızı nasıl geliştiririz? Bunun bir yolu, takdir ettiğimiz modeller bulup onları kopyalamaktır. Terry Pratchett'in harika bir yazar olduğunu düşünüyorsanız, onun gibi yazmaya çalışın. Charles Dickens'ın Scrooge tasvirinin muhteşem olduğunu düşünüyorsanız, birini o tarzda tasvir etmeyi deneyin. Bazı tarzlar diğerlerinden daha kolay gelir. Bolca deneme yaparak rahatça kullanabileceğiniz bir tarz bulabilirsiniz. Pratchett, Dickens veya model aldığınız başka biriyle tamamen aynı olmaz. Size ait olur.

Diğer bir yol, dilinizin kurallarıyla oynamak ve kendinizi ifade etmek için hangi tarzı tercih ede-

ceğinize karar vermektir. Örneğin bir cümlede sözcükleri sıralamanın birçok şekli vardır:

Arazide koştu askerler hızla.
Askerler arazide hızla koştu.
Askerler hızla arazide koştu.
Askerler arazide koştu hızla.

Hepsi aynı anlama gelir ama cümlelerin ritmi farklıdır ve vurgu farkları vardır. Bir öykü yazarken hangisini tercih edersiniz? Bunun tek yolu, her birini denemek ve daha sonra da seçim yapmaktır. Ama bu seçenekleri denemek için öncelikle dört seçenek olduğunu bilmeniz gerekir.

Dilinizin gramerini ne kadar iyi bilirseniz, bu tür şeyleri o kadar çok yapabilirsiniz. Aşağıda altı seçenekli bir örnek:

Eski, yıkık evi daha görür görmez hepimiz ürktük.
Eski ve yıkık evi daha görür görmez hepimiz ürktük.
Hepimiz eski, yıkık evi daha görür görmez ürktük.
Hepimiz eski ve yıkık evi daha görür görmez ürktük.
Hepimiz daha görür görmez ürktük eski, yıkık evi.
Hepimiz daha görür görmez ürktük eski ve yıkık evi.

En çok hangisi hoşunuza gitti? Bir tek "doğru" yok. Öykünüzün birinci sayfasında ilk seçeneği kullanırken, yirminci sayfasında son seçeneği kullanabilirsiniz. Profesyonel yazarların nasıl yazdığını dikkatlice incelersek, bunun gibi varyasyonları sık sık görürüz. Bu "tarz analizi" bana kalırsa dil incelemesindeki en ilginç etkinliklerden biridir.

HAMAMBÖCEĞİ ARCHY'NİN TARZI

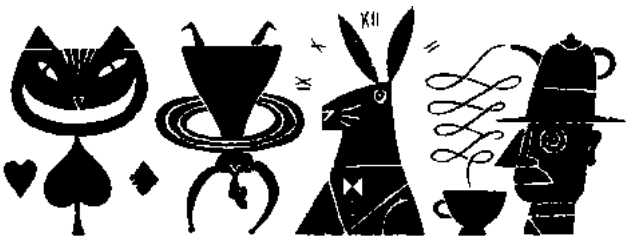
Tarz daima bir seçim meselesidir. Dil bize bir şeyi söylemenin çok çeşitli yollarını sunar ve söylemek istediğimiz şeye veya içinde bulunduğumuz koşula en uygun olduğunu düşündüğümüz seçeneği tercih ederiz. Ama bazı yazarlara göre bu yeterli değildir. Ayırt edici bir tarza sahip olmak için dilin normal kurallarını çiğnerler. Örneğin büyük harf kullanmazlar.

Amerikalı yazar Don Marquis, Archy adındaki bir hamamböceği ve Mehitabel adındaki bir sokak kedisi hakkındaki öyküleriyle ün yapmıştır. Archy gece gelir ve şiir yazmak için Don Marquis'in daktilosunun başına geçer. Ama ortada bir problem vardır. Harflerle birlikte shift tuşuna basmak için çok küçüktür. Bu nedenle büyük harfleri ve noktalama işaretlerini kullanamaz. Sonuç olarak bütün şiirler aşağıdaki gibi yazılır:

içiniz kararırsa
bir saat ara verin yaptığınız şeye
durup düşünün
bu dünya cehennemden
ne kadar iyi diye
elbette beklentiniz cehenneme gitmekse
çok fazla içinizi ferahlatmaz bu düşünce

Bir hamamböceği için hiç de fena değil!

37. BÖLÜM

Dilin Karmaşıklığı

Dil, 35. Bölümün sonunda söylediğim gibi insanların öğrendiği en karmaşık şeydir. Bunun neden böyle olduğunu bir an durup düşünelim.

Şimdi okuduğunuz şeye bakın. Beyniniz alfabedeki büyük veya küçük bütün harfleri ve bir düzine kadar noktalama işaretini büyük bir hızla işler. Bu harfler birleşerek sözcükleri oluşturur ve 3. Bölümün sonunda gördüğümüz gibi bir dilde binlerce sözcük vardır. Bu sözcüklerin birçoğunun başına ve sonuna ek getirilebilir; örneğin "happy" [mutlu], "unhappy" [mutsuz], "happiness" [mutluluk], "unhappiness" [mutsuzluk]. Bu şekilde farklılaşabilen onlarca sözcük vardır. Daha sonra sözcükler birleşerek cümleleri oluşturur ve bunu yapmanın binlerce yolu vardır. Cümleleri birleştirip paragraflar, paragrafları birleştirip bölümler ve bölümleri birleştirip kitaplar oluşturmanın da binlerce yolu var-

dır. Bütün bunların yanı sıra bir yayından diğerine geçtiğimizde dilin sayfa üzerindeki görünümünde muazzam farklarla başa çıkmamız gerekir: farklı yazı tipi boyutları, farklı yazı tipleri vs.

Aynı şey konuşma içinde geçerlidir. Yüksek sesle okursak, dilimizdeki sesleri kullanmamız gerekir. 5. Bölümde gördüğümüz gibi İngilizcede kırktan fazla ses vardır. Bunlar birleşerek heceleri oluşturur ve heceleri oluşturmanın yüzlerce yolu vardır. "Up" [yukarı], "shoe" [ayakkabı] ve "spots" [noktalar] gibi ses sekanslarının İngilizce konuşmanın mümkün yolları olduğunu öğrenmemiz gerekir; "ngop," "shmfi" ve "doprns" ses sekansları ise mümkün değildir. Yazı yazarken olduğu gibi bu sözcükleri birleştirip cümleler oluştururuz. Ama yazının aksine paragraflar ve bölümler oluşturmayız. Bunun yerine sohbet ederiz veya konuşma yaparız. Konuşurken yüzlerce farklı ses tonu kullanırız: konuşmamızın tonlaması, yüksekliği, hızı ve ritmi.

Bütün bunların amacı nedir? İstediğimiz şeyi söyleyip yazmamızı sağlamak. Bunun hiçbir sınırı yoktur. Gerçekten heyecan verici. Dilimizdeki birkaç bin sözcüğü ve bunları kullanarak cümleler kurmayı öğrendikten sonra daha önce hiç kimsenin söylememiş olduğu şeyleri söyleyebiliriz. Örneğin:

> Sarı çorap giyen on iki polis eşek sırtında kumsalı dolaştı.

Dünya tarihinde bu cümlenin ilk kez kurulduğuna dair bahse girebilirim. Şimdi uydurdum ve daha önce hiç görmemiş olsanız da bunu hiçbir sorun ya-

şamadan anlayabildiniz. Dilin mümkün kıldığı şey tam da budur.

Aslında bu kitapta yazdığım cümlelerin çoğu yeni. Daha önce bu cümleleri kurmadım. Başka biri de kurmadı. Siz de daha önce bu cümleleri okumadınız. Elbette ki bütün cümleler yepyeni değil. Bir önceki paragrafın başındaki "Bütün bunların amacı nedir?" cümlesini kuran ilk kişi ben değilim. Bu cümleyi Google'a yazdım ve yaklaşık yarım milyon sonuçla karşılaştım. Ama "Sarı çorap giyen..." cümlesini Google'a yazınca hiçbir sonuç elde etmedim. Elbette ki bir arama motoru şimdiye dek söylenmiş veya yazılmış her şeyi içermez. Ama bir dilde nelerin yaygın nelerin nadir olduğuna dair fikir verebilir.

Dilersek daha da özgün olabiliriz. Zihnimizde ifade etmek istediğimiz bir anlam varsa ve onu ifade edecek sözcükleri bulamıyorsak, amacımıza ulaşmak için yeni sözcükler türetebiliriz. Örneğin İngilizcede "un-" önekini ekleyerek yeni sözcükler türetebiliriz:

> uncool [havalı olmayan], unchoosy [titiz olmayan], unfunny [eğlenceli olmayan], unsorry [üzgün olmayan]

Yazarlar yüzyıllardır dille bu şekilde oynamaktadır. Yüzyılı aşkın bir süre önce, Lewis Carroll'ın kaleme aldığı *Alice Harikalar Diyarında* romanında Alice bir çay masasının etrafında oturan Çılgın Şapkacı ve beraberindekilerle karşılaşır. Alice'in yaş günü değildir. Masadakiler onun "doğum günü

değil"ini [unbirthday] kutlar. Yaklaşık dört yüzyıl önce, Shakespeare'in kaleme aldığı Macbeth oyununda Malcolm karakteri kendisi hakkında yalanlar söyler. Malcolm sonunda yalan söylediğini itiraf ederken sözlerini geri almak için "unspeak" fiilini kullanır. Shakespeare bunun gibi yeni sözcükler türetmeye bayılır.

Dilin bilindik parçalarını alıp yeni sözcükler türetme ve yeni cümleler kurma yeteneği, dili diğer iletişim kanallarından ayırır. Birbiriyle konuşan iki kişiye bakın. Konuşurken birbirlerine bakarlar. Yüzlerindeki ifadelerin sözlerine çok şey kattığını görebiliriz. Gülümser, kaş çatar ve şaşırmış görünürler. Omuz silkmek veya başparmağını yukarı kaldırmak gibi jestler yapmak için bedenlerini kullanabilirler. El sıkışırken veya öpüşürken olduğu gibi birbirlerine temas edebilirler. Bütün bunlar iletişim şeklidir. Ama "dil" midir?

Hayır. İnsanlar bazen yüz ifadeleri, jestler ve dokunma davranışını tanımlamak için "beden dili" ifadesini kullanır. Ama bu bizim kullandığımız anlamda bir "dil" değildir. "Dil" sözcüğünü kullanırken dikkatli davranmalıyız. İnsanlar arasındaki her türlü bağlantıyı kast etmek için etkili biçimde kullanılabilir. Bir gazetede yazarın şu cümleyi kurduğunu hatırlıyorum:

> Grup harikaydı. Her enstrüman aynı dili çalıyordu.

Bu ne anlama geliyordu? Enstrümanların İngilizce, Fransızca veya başka bir dil konuştuğu kastedilmi-

yordu. Enstrümanların ne kadar uyumlu çalındığını ifade etmenin bir yoluydu. Müzisyenler birbirimizle konuşurken yaptığımız gibi ortak bir anlayış sergilemişti. Bu "dil" sözcüğünün özel bir kullanımıdır.

"Beden dili" kavramı da sözcüğün özel bir kullanımıdır. İnsanlar duygularını göstermek için yüz veya ellerini kullanırken konuşma, yazı veya işaret dilindekinden çok farklı bir şey yapar. Temel farklar şunlardır:

Ölçek Farkı
Bir dilde kaç sözcük vardır? Örneğin İngilizce gibi bir dilde 1 milyonu aşkın. Kaç yüz ifadesi vardır? Sadece birkaç düzine. Bazı dans türlerindeki bütün anlamlı el hareketlerini de dahil edersek birkaç yüz. Yine de dille karşılaştırıldığında çok küçük bir rakam.

Yaratıcılık Farkı
"Unbirthday" örneğinde olduğu gibi dilde yeni sözcükleri kolayca türetebiliriz. Yeni yüz ifadeleri aynı kolaylıkta türetilebilir mi? Deneyin. Yeni bir yüz ifadesi türetin. Mümkün değil. Dil, bedensel iletişimle kıyaslanmayacak şekilde yaratıcıdır.

Yapı Farkı
Dil ilginç bir "iki seviyeli" yapıya sahiptir. Sesler ve harflerin kendisi hiçbir anlam taşımaz. Örneğin "n," "t" veya "e"nin herhangi bir anlama geldiğini söyleyemeyiz. Bunlar sadece ses veya

harftir. Ama bunları birleştirerek sözcükler oluşturduğumuzda bir anlam ifade edebilirler: "net," "ten." Yüz ifadeleri böyle değildir. Her zaman bir anlama sahiptir.

Farklı anlamları ifade etmek için birçok dilbilgisi kuralı öğreniriz. 19. Bölümdeki "köpek çocuğu gördü" örneğinde olduğu gibi cümledeki sözcüklerin sıralamasını değiştirmek bunlardan biridir. Ama farklı anlamlar ifade etmek için yüz ifadelerimizin sıralamasını değiştirmenin kuralları yoktur.

Burada sadece yüz ifadelerini değindim ama aynı şeyler jestleri kullanarak veya dokunarak iletişim kurarken de geçerlidir.

Jestlerin sadece bir tek koşulda gerçek bir dil haline gelir: 18. Bölümde açıkladığım şekliyle sağırların kullandığı işaret dilinde. Ama bu da işitebilen insanların günlük hayatlarında kullandığı sıradan jestlerden tamamen farklıdır.

Benzer biçimde, dokunma yeteneğimiz de gerçek bir dile dönüştürülebilir: kör ve sağır olarak dünyaya gelen 20. yüzyıl yazarı Helen Keller örneğinde olduğu gibi. Keller ellerini kullanarak konuşmayı öğrenmiştir: Önce çevresindeki kişilerin vokal organlarının hareketlerini dokunarak hissetmiş, daha sonra bunları taklit etmiştir. Bu da günlük hayatta birçoğumuzun sıradan dokunuşlarından tamamen farklıdır.

İnsanlar duygu ve düşüncelerini çok farklı yoldan aktarabilir. Yeteneğe sahipsem resim yapabilirim, çizebilirim, heykel yapabilirim, dans edebilirim, senfoni besteleyebilirim, bale yapabilirim veya

bir caz şarkısı çalabilirim. "Sanat ve el sanatları" denen bütün yollardan kendimi ifade edebilirim. Bunların her biri diğerlerinin yapamadığı bir şeyi yapar. "Dil" bunların hepsiyle bağlantılı olarak kullanılmıştır. "Resmin dili," "müziğin dili" gibi şeylerden söz edilir.

Ama bütün bu sanat formlarıyla bu kitapta kullanıldığı anlamda "dil" arasında temel bir fark vardır. Bir resme bakarken, bir dansı izlerken ya da bir müzik parçasını dinlerken gördüğümüz ve dinlediğimiz şeyden hoşlanmak için dile ihtiyaç duymayız. Ama gördüğümüz veya duyduğumuz şeyi tarif etmek, ona bir isim vermek ya da onu başkalarıyla tartışmak istersek dile ihtiyaç duyarız. Dil dünyayı nasıl deneyimlediğimiz hakkında konuşmamıza imkân tanır; bu başka hiçbir iletişim yöntemiyle yapılamaz. Dil bu nedenle bu kadar özeldir. Başlı başına bir kitaba konu olmayı hak eder. Ve *dilbilim* başlığı altında incelenir.

HAYVANLAR VE UZAYLILAR

Bazen hayvanların da dilinin olduğu söylenir. Örneğin kuş, maymun, arı, balina ve yunusların "dilinden" söz edilir. Bazı hayvan türlerinin birbiriyle iletişim kurmanın şaşırtıcı derecede gelişmiş yollarını geliştirdiği doğrudur. İki karatavuk birbirine öterken sanki gerçekten sohbet ediyorlarmış gibi duyulur.

Ama hayvanların iletişim kurma şekliyle insanlarınki arasında büyük farklar vardır. Hayvanlar havlama veya ötme gibi sesler çıkardığında bu çevrelerinde olup bitenlere karşı bir reaksiyondur. Korkarlarsa korku sesi çıkarırlar. Acıkırlarsa açlık sesi çıkarırlar. Hayvanlar "Geçen hafta salı günü korktum" veya "Öğleden sonra acıkacağım" anlamına gelen bir çağrı iletemez. Buna sadece insanların dili imkân tanır.

Zoologlar insan dilini hayvanlara öğretmekte bazı başarılar kaydetmiştir. Bu tür deneylerin en çok bilineninde, şempanzelere çeşitli şeyleri anlatmak için el işaretleri yapmaları öğretilmiştir. Bazı örneklerde hayvanlar işaretleri birleştirerek basit cümleler kurabilmiştir. Şüphesiz bunun için uzun süre eğitilmeleri gerekmiştir. Yine de deneyler, hayvanların iletişimiyle insanların dili arasındaki uçurumun düşündüğümüz kadar derin olmayabileceğini gösterir.

Asıl ilginci, uzaylıların iletişimini görmek olurdu: Dili insanlarla aynı şekilde mi kullanıyorlar, *Yıldız Savaşları*'ndaki R2D2 gibi mi konuşuyorlar veya hatta daha da garip iletişim yolları mı var? Ne yazık ki birçok bilimkurgu filminde hepsi İngilizce konuşuyor!

38. BÖLÜM

Dilbilim

Dilbilim, dilin bilimidir. Dili bu şekilde inceleyenlere *dilbilimci* denir. Ben bir dilbilimciyim ve bu kitabı buraya kadar okuduysanız siz de birer dilbilimcisiniz.

"Dilbilimci" sözcüğünün elbette ki başka bir anlamı daha vardır. Çeşitli yabancı dilleri akıcı biçimde konuşan kişiler için de kullanılabilir. 3. Bölümde sözünü ettiğimiz 58 dil konuşabilen Harold Williams bunlardan biridir. Bu ayrı bir ustalıktır. Birçok enstrümanı iyi çalmayı bilmeden de müziği inceleyebilirim. Dilbilim için de aynı şey geçerlidir. Birçok dili akıcı biçimde konuşmadan dili inceleyebilirim.

"Dil" ve "diller" arasında büyük bir fark vardır. Bu kitap dil hakkındadır. Dünyanın farklı dillerini tanıtmaz. Fransızca, Almanca veya Çince hakkında her şeyi anlatmadım. Yer yer bu dillerden de örnekler

verdim ama hepsi genel bir noktayı açıklığa kavuşturmak içindi. Bu kitap genel noktalar hakkındadır. Bütün dillerin ortak noktaları nedir? Nasıl farklılaşırlar? İnsanlar nasıl konuşur, yazar ve işaret dilini kullanır? Dil nasıl öğrenilir? Dil neden kullanılır?

Sadece bir tek dili bilsek bile bu soruların yanıtlarını arayabiliriz. Bu kitabı okuyan kişiler İngilizce bildiği için örneklerin çoğu bu dilden seçilmiştir. Bu kitap başka dillere çevrilirken örneklerin değiştirilmesi okuyucular için daha çok anlam ifade edebilir. Ama dilin işleyişine dair açıklamaların değiştirilmesine gerek yoktur. İngilizce konuşmak için kullandığım vokal organlar, Fransız birinin Fransızca konuşmak için kullandıklarıyla aynıdır. Arapça, Svahili dili ve Çince konuşanlar da. Hepimiz akciğer, dil ve dudaklara sahibiz. Hepimizin kulakları ve beyni var. Hangi dilin konuşulduğundan bağımsız olarak bu organların nasıl işlediğini inceleyebiliriz.

Elbette ki ne kadar çok dil bilirsek, dilin işleyişine dair o kadar derin bir anlayışa kavuşabiliriz. Bir dille ilgili temel bilgileri edinmek uzun sürmez. Üniversitelerdeki dilbilim öğrencileri, sadece birkaç saat ayırarak yeni bir dilin temellerini kavrayabilir. Yabancı dil konuşan biriyle çalışarak 10 saat içinde bütün sesleri telaffuz edebilir, birkaç yüz sözcük öğrenebilir ve dilbilgisinin temel kurallarına hâkim olabilirler. O dilde basit bir sohbet gerçekleştirebilirler. Şüphesiz o dili akıcı biçimde konuşmaları yüzlerce saat alır; çünkü bütün sözcükleri öğrenmeleri gerekir. Yine de bu harika bir başlangıçtır.

Dilbilimin amacı, birçok dili akıcı konuşmak

değildir. Bu dillerin nasıl işlediğini keşfetmektir. 19. Bölümde gördüğümüz gibi, dünyadaki yaklaşık 6000 dilin her biri farklı biçimde işler. Her birinin kendi telaffuz kuralları, dilbilgisi, sözcük dağarcığı ve konuşma kuralları vardır. Yazıya geçirilmiş bir dilse kendi yazım ve noktalama kuralları vardır. Her birinin farklı konuşma ve yazma tarzları, aksan ve diyalektleri, edebiyatı vardır.

Ancak bu dillerin çok azı gerçekten iyi incelenmiştir. Dünya dillerinin birçoğu aslında hiç incelenmemiştir. Bu dillerin başka dillerde bulunmayan harikulade sesler, sözcükler ve cümle modelleri içerdiği dışında çok fazla şey bilmeyiz. Zoologlar ve botanikçilerin yeni böcek veya çiçek türlerini aramak için dünyayı dolaşması gibi dilbilimciler de bu dillerin peşine düşer. Sorun şu ki çok fazla dil vardır ama çok fazla dilbilimci yoktur. 37. Bölümde ana hatlarıyla gördüğümüz gibi dilin incelenmesi gereken bütün yönlerini düşündüğümüzde, bunun çok fazla zaman gerektirdiğini kolayca anlayabiliriz.

İyi bilinen dillerin bile incelenmesi gerekir. Yüzyıllardır incelendiği için İngilizce gibi bir dil hakkında her şeyin bilindiğini düşünebilirsiniz. Hayır, keşfedilmeyi bekleyen daha yüzlerce şey var. Her şeyden önce bütün aksan ve diyalektleri düşünün. Birçoğu detaylıca açıklanmamıştır. Veyahut dilin nasıl değiştiğini düşünün. 2000 yılında kullanılan İngilizceyle 2010 yılında kullanılan İngilizce aynı değildir. 2020 yılındaki her ikisinden farklı olacaktır. Her yıl yeni sözcükler, yeni tarzlar, çoğu zaman yeni telaffuzlar, yazımlar ve cümle modelleri getirir. Bunların hepsi "İncele beni!" diye haykırır.

İnternetin nasıl geliştiğine bakın. 29. Bölümde gördüğümüz gibi yeni teknoloji dili yepyeni şekillerde kullanmamızı sağlar. Bu yeniliklerin birçoğu çok az incelenmiştir. Örneğin mesajlarımızı 140 karakterle sınırlandıran Twitter'ı düşünün. Bu tür koşullarda dile ne olur? Telefon mesajlarında olduğu gibi Twitter'da da sözcükler kısaltılır mı? Ne tür cümle modelleri kullanılır? Cümleler kısalır mı yoksa uzun cümleler mi kullanılır? Erkekler kadınlardan farklı mı "tweet" atar? Bu soruların hiçbirinin yanıtlarını bilmiyorum – şimdilik.

Dilbilimcilerin yaptığı şeylerden biri de bu soruları yanıtlamanın yollarını aramaktır. Tweetleri incelemek istersek bunu nasıl yapabiliriz? Yapmamız gereken ilk şey bir tweet seçkisi (veya derleme) oluşturmaktır. Derlememizdeki bütün örnekleri dikkatlice inceleyip ne tür bir dil kullanıldığına bakarız. Elbette ki bunun için dil hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir. Dilbilgisi ve sözcük dağarcığının yanı sıra bu kitapta üzerinde durduğumuz her şeyi bilmemiz gerekir. Ama bu bilgilerin en azından bir kısmını zaten biliyorsak, çok geçmeden kendimizi ilginç keşifler yaparken bulabiliriz.

Dilin bütün alanları böyledir. Bu kitapta incelenen konu başlıkları birer araştırma alanı açar. Dil hakkında daha ileri seviye kitaplara baktığımızda bu alanlara kendi adlarının verildiğini görürüz. İşte bunlardan bazıları:

- 5. Bölümün sonunda *sesbilim* yani konuşma seslerinin incelenmesinden söz etmiştim. Bu alanda çalışmalar yapanlara *sesbilimci* denir.

- 6. Bölümde *sözdizim*, yani cümle yapısının incelenmesini tanımlamıştım. Bu alanda çalışmalar yapanlara *sözdizimci* denir.
- Bu kitapta anlam ve özellikle de sözcük dağarcığı hakkında çok şey söyledim. Bütün bunlar *semantik* yani anlambilimin konusudur. Bu alanda çalışmalar yapanlara *anlambilimci* denir.
- Dilin toplumla ilişkisi, farklı aksan ve diyalektler ve dilin çeşitlenmesine de bolca yer ayırdım. Bütün bunlar *toplumsal dilbilimin* konusudur. Bu alanda çalışmalar yapanlara *toplumsal dilbilimci* denir.
- Çocukların dili nasıl öğrendiğinin incelenmesi önemli bir konudur ve genel olarak dille düşünce ve öğrenme şeklimiz arasındaki ilişkinin incelenmesinin bir parçasıdır. Bütün bunlar *psikodilbilim* konusudur. Bu alanda çalışmalar yapanlara *toplumsal psikodilbilimci* denir.
- Dilin zamanla ne kadar çok değiştiği ve ses, sözcük ve cümlelerin geçmişi hakkında da çokça şey anlattım. Bu konular *tarihsel dilbilim* başlığı altında incelenir. Bu alanda çalışmalar yapanlara *tarihsel dilbilimci* veya bazen *filolog* denir.

Dilbilimin branşları bunlardan ibaret değildir ama dildeki araştırma alanlarının ne kadar çok olduğu ve ne kadar heyecan verici keşiflerin yapılabileceğine dair fikir sahibi olmuşsunuzdur.

Dili bu şekilde incelemenin bir artısı daha vardır. Keşiflerimiz sadece ilgi çekici değil faydalıdır. Dil konusundaki bilimsel bilgiler, insanlara türlü türlü faydalar sağlayabilir. Bunlardan bazılarına göz atalım.

NİHAİ SORULAR

İnsanların hepsi aynı beyin ve vokal organlarla doğar ama üç yaşına geldiklerinde dünyadaki 6000 kadar dilin bir veya birkaçını öğrenmekte büyük mesafe kaydeder. Bunu nasıl yaparlar? Beyinde dil öğrenmek için gerekli "donanım" olmasaydı bu kadar hızlı başaramazlardı. İnsanlar dil öğrenmeye hazır bir şekilde mi doğar? Birçok kişinin görüşü bu yönde.

Bebek beyni, birisi onu harekete geçirir geçirmez çalışmaya başlayan bir dil mekanizmasına sahipmiş gibi görülür. 3. Bölümde bunu "dil edinim mekanizması" olarak adlandırdığımı hatırlayın. Bu mekanizma birisi tetikler tetiklemez otomatik olarak çalan hırsız alarmı gibidir. Dil örneğinde bebekle konuşan kişi tetikleyicidir. Bebek konuşmayı duyar duymaz bundan bir anlam çıkarmaya çalışır. Bu bir cümle mi? Sözcük mü? Bu iki ses aynı mı?

Dünyadaki bütün dillerin belirli ortak özellikleri varsa belki de bunlar insan beyninin yerleşik özellikleridir. Örneğin bütün dillerde isim ve fiiller vardır. Bebekler bunları en başından itibaren bir şekilde biliyor mu? Bunun gibi daha kaç ortak özellik olabilir?

Dilbilimciler için insan dilinin temel özelliklerini tanımlamaya çalışmaktan daha önemli bir konu yoktur. Bir dili tanımlayan özellikler nelerdir? Bütün dillerin paylaştığı özellikler nelerdir? Diller neden farklıdır? Bunlar dilbilimcilerin günün birinde yanıtlamayı umduğu nihai sorulardır.

39. BÖLÜM

Uygulamalı Dilbilim

Dil her yerdedir. Herkes dili kullanır ve iyi kullanmak ister. Fakat çoğu zaman iyi kullanamadıklarını görürler. Bazıları da dili hiç kullanamaz.

Geçmişte Tom adında küçük bir çocuk tanımıştım. Dört yaşındaydı ama iki yaşındaymış gibi konuşuyordu. Sadece "top vurmak" ve "araba istemek" gibi şeyler söyleyebiliyor ve 4. Bölümde açıkladıklarım gibi çok sayıda tek sözcüklü cümle kullanıyordu. Ama dört yaşında olduğu için gerçekten uzun cümleler kurması ve onlarla öyküler anlatması beklenirdi. Bunu başaramıyordu. Yolunda gitmeyen bir şeyler vardı.

Azımsanamayacak kadar çocuk "dil gecikmesi"nden muzdariptir. Bir nedenden ötürü konuşmayı gerektiği kadar hızlı öğrenemezler. Arkadaşları hızla ilerlerken onlar geride kalır. Sonuç olarak kendini çok yalnız hissederler. Hiç kimse yanıt alamayacağı biriyle konuşmak istemez.

Bu çocuklara yardım etmek için bir şeyler yapılabilir mi? Evet, konuşma terapistine götürülebilirler. *Konuşma terapisti* neyin yolunda gitmediğini bulmak için özel olarak eğitilir ve çocuklara dil öğretmeyi bilir. Tom da bir konuşma terapistine götürüldü. Terapist onunla oyunlar oynadı ve nasıl konuştuğunu dinledi. Konuşmasını kaydetti ve annesiyle babasından geçmişi hakkında bilgiler aldı. Tom daha önce bir doktora götürülmüştü ama doktor hiçbir sorun görmemişti. İşitmesi muayenesi yapılmıştı ve hiçbir sorun yoktu. Her açıdan son derece normaldi – sadece konuşamıyordu.

Tom ve ebeveynleri eve döndükten sonra, terapist ses kayıtlarını dikkatlice dinledi ve Tom'un ne tür sözcükler, sesler ve cümleler kullandığını çözümledi. Daha sonra iki, üç ve dört yaşındaki çocuklarda dilin gelişimini gösteren bir tabloyla karşılaştırdı. Tom'un çok geride kaldığını gördü.

Bir sonraki adıma geçmeye karar verdi: Tom'a birkaç yeni cümle söylemeyi öğretecekti. "Top vurmak" gibi şeyler söylüyorsa belki de bunları biraz daha uzatabilirdi. Tom birkaç gün sonra döndüğünde onunla dil oyunları oynadı: Tom'a "kırmızı topa vurmak" ve "mavi topa vurmak" gibi şeyler söyletti. Daha sonra "Palyaço topa vuruyor" gibi cümleler öğretti. Bu yavaş bir ilerlemeydi. Tom yeni cümleleri hemen öğrenemedi. Ama terapist sabırlıydı ve birkaç ziyaretin ardından Tom ilerleme kaydedebildi.

Tom bir yılı aşkın süre boyunca haftada iki kez konuşma terapistini görmeye gitti. Her ziyaretinde dilin biraz daha zor kullanımı öğretildi. Terapi işe

yaradı. Tom beş yaşına gelene kadar epey mesafe kat etti. Beş yaşındaki diğer çocuklar kadar akıcı konuşmuyordu ama sohbet edebiliyordu. Arkadaşlarıyla birlikte okula gidebilmeye başladı.

Şimdi bu öykünün başına dönelim ve konuşma terapistinin Tom'a yardım etmek için hangi yeteneklere sahip olması gerektiğini düşünelim:

- Dört yaşındaki Tom'un ne kadar geride kaldığını belirleyebilmesi için çocukların normalde konuşmayı nasıl öğrendiğini bilmesi gerekir.
- Tom'un telaffuz, dilbilgisi ve sözcük dağarcığını ve bir sohbeti nasıl sürdürdüğünü inceleyerek dil konusunda yaşadığı güçlüğü tam olarak belirleyebilmesi gerekir.
- Bu tespiti yaptıktan sonra Tom'u olması gereken noktaya taşımak için izlenmesi gereken yolu düşünmelidir. Yani Tom'un iki yaşındaymış gibi konuşmayı bırakıp yaşına uygun konuşmasını sağlamanın yolunu bulmalıdır.
- Tom bu yola girdikten sonra onu dikkatli bir gözle izlemelidir. Çok yavaş öğretirse Tom sıkılabilir. Çok hızlı öğretirse Tom'un kafası karışabilir. Öğretme hızının doğru olması gerekir.
- Tom'un ebeveynlerine de yardım ve tavsiye sunması gerekir. Tom'u sadece iki haftada bir görür. Peki ya geri kalan günler? Ebeveynlerin de dil öğretme sürecine katılması gerekir. Onları yönlendirmek de konuşma terapistinin işidir.

Konuşma terapisti olmak zorlu bir iştir. Dil hakkında her şeyi bilmeyi gerektirir. Konuşma terapisti olmadan önce sesbilim, dilbilgisi, çocuk dili ve dilbilimin daha birçok alanında eğitim alınır. Aslında konuşma terapistleri için dil öylesine önemlidir ki birkaç yıl önce Britanya'da mesleğin adı değişmiştir. Konuşma terapistleri günümüzde resmi olarak "konuşma ve dil terapisti" denir. ABD'de ise "konuşma patoloğu" adı kullanılır.

Dilbilimcilerin yaptığı araştırmaların konuşma terapistleri için ne kadar faydalı olabileceğini kolayca görebilirsiniz. Dilbilimciler İngilizcenin ses, sözcük ve cümlelerinin labirentinde Tom'a rehberlik edilirken kullanılan yol haritasının çıkarılmasına katkıda bulunur. Normal çocukların dili nasıl öğrendiğine dair birçok araştırma gerçekleştirilmiştir. Dilbilim dilin bilimi olduğundan, dilin işleyişi ve nasıl öğrenilip kullanıldığı hakkında açığa çıkardığı bütün bilgiler Tom'un gecikmiş dil öğrenimi gibi problemlerin çözümüne katkıda bulunmak için derhal uygulanabilir. *Dilbilim* problemleri çözmek için kullanıldığında *uygulamalı dilbilim* adını alır.

20. yüzyılda dilbilimciler dilin merkezi önem taşıdığı çeşitli alanlarda ilerleme kaydedilmesine katkıda bulunmuştur. Yabancı dil eğitim ve öğrenimi, bilhassa önemli bir alan olmuştur. Her gün milyonlarca kişi yabancı dil öğrenmek için elinden gelenin en iyisini yapar. Bu nedenle aşağıdaki gibi sorular sıkça sorulur:

- Öğrencilerin daha ve etkili öğrenmesine yardımcı olmanın yollarını nasıl bulabiliriz?
- Dil öğrenmenin daha iyi yöntemlerini nasıl bulabiliriz?
- En son bilgisayar teknolojisini kullanarak dil öğrenimini özellikle gençler için nasıl daha eğlenceli hale getirebiliriz?
- Dilin modası geçmiş şeklini değil güncel şeklini öğrenebilmeleri için öğretmen ve öğrencileri dildeki değişimlerden nasıl haberdar kılabiliriz?

Uygulamalı dilbilimciler dil derslerini inceleyerek bu tür soruların yanıtlarını arar.

Uygulamalı dilbilimciler her türlü koşulda fayda sağlar. Bazıları ilkokullardaki okuma programlarında kullanılan dili inceler ve öğrencilerin okumayı öğrenmesine yardımcı olacak yeni yöntemler önerir. Bazıları 20. Bölümde açıklandığı gibi dilleri ölmekte olan insanlarla çalışır ve dili canlı tutmanın yollarını arar. Bazıları da mağazalarda satın aldığımız ürünlerde yazan dili inceleyerek bunun anlaşılır olup olmadığına bakar. Bir keresinde "Her gün ağız yoluyla iki tablet alın" yazan bir reçete görmüştüm. Günde bir kez iki ilacı birden mi içmem gerekiyordu? Yoksa birini sabah, diğerini akşam mı? Probleme dikkat çektikten sonra kolayca çözüm bulunabilir.

Uygulamalı dilbilimin büyüleyici bir alanı suç tespiti dünyasında yer alır. Adli tıp uzmanlarının suçların aydınlatılmasına nasıl katkıda bulunduğunu televizyonlarda izliyoruz. Adli tıpçılar silah-

ları inceler; parmak izleri, araç tekerlekleri ve ayak izlerini araştırır; kısacası "kimin yaptığını" bulmak için her türlü araştırmayı yapar. Adli dilbilimcilerin yaptığı şey de aynısıdır. Harfler, sesler, polis tutanakları, e-posta kayıtları, telefon mesajları, çevrimiçi sohbetler ve her türlü dili inceleyerek "kimin söylediğini" veya "kimin yazdığını" tespit etmeye çalışırlar. John, Mary'ye isimsiz bir nefret mektubu gönderirse veya onun imzasını taklit ederse ikisinin dili kullanma şeklindeki küçük farklardan nelerin olduğunu ispatlamak genellikle mümkündür. Bir yetişkin, ergenlerin sohbet odasına girip 15 yaşındaymış gibi davranırsa, adli dilbilim uzmanı büyük olasılıkla onu tespit edebilir; çünkü kullandığı dil ergenlerin kullandığı dille tamamen aynı olamaz.

Bugünlerde uygulamalı dilbilimin hızla gelişen bir alanı, insanların interneti daha iyi kullanmasına yardımcı olmakla ilgilidir. Bazen aradığımızı bulmakta güçlük çekeriz. Bazen çok garip şeylerle karşılaşırız. Örneğin birkaç yıl önce Amerika'da bir kişinin sokak ortasında bıçaklanarak öldürülmesi hakkında bir çevrimiçi haber okuyordum. Ekranın sağ tarafındaki reklamlara gözüm takıldı. Reklamda "Bıçaklarınızı buradan alın!" ve "Harika bıçaklar eBay'da!" yazıyordu.

Bilgisayarın ne yaptığını anlamak kolaydır. Cinayet haberindeki "bıçak" sözcüğünü buldu ve bunun yemek masasında kullandığımız bıçak türüyle aynı anlama geldiğini varsaydı. Halbuki bu haber için ekranın yanında görüntülenmesi gereken reklam, güvenlik ve suçun önlenmesiyle ilgili olmalıydı. Çözüm nedir? Bir kişinin web sayfasında nelerin

anlatıldığını belirlemek için dili analiz etmesi ve sayfayı daha uygun reklamlarla eşleştirmesi gerekir. Bu da uygulamalı dilbilimcilerin yapacağı bir iştir.

Birkaç yıl öncesine kadar bu tür araştırmaları yapan yoktu. Artık uygulamalı dilbilimin yeni alanlarından biri. Dil incelemesinin belki de en heyecan verici alanı olacak. Bir sonraki adımın ne olacağını asla bilemeyiz. Dil bazen hiç beklenmedik yönlerde ilerler. Geleceği öngörmek olanaksızdır.

GÜNÜN BİRİNDE...

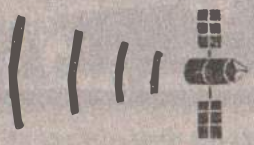
Geleceği öngörmenin olanaksız olduğunu söyledim. Ama oldukça sağlam tahminlerde bulunabiliriz. İşte size dört sağlam tahmin...

Makinelerin bizimle gittikçe daha çok konuştuğunu göreceğiz. Halihazırda otomobillerdeki navigasyon sistemi bize hangi yöne gideceğimizi yüksek sesle söylüyor. Günün birinde her türlü araç bizimle konuşacak. Evimde ışığı açık unutursam, dış kapıdan çıkarken dijital bir cihaz geri dönüp ışığı kapatmam için beni uyaracak.

Biz de makinelerle daha çok konuşacağız. Halihazırda kayıt yapan ve ses kaydını istediğimiz zaman çalan telesekreter sistemlerine sahibiz. 7. Bölümün sonunda söz ettiğim gibi sesli komutla çalışan çamaşır makineleri var. Bunun için sesi tanıyan ve sadece sözcükleri değil aksanımızı da anlayabilen çok iyi yazılımlara ihtiyaç var. Şu anda bu yazılımların yapabilecekleri çok sınırlı ama günün birinde duydukları her şeyin üstesinden gelebilirler.

Diller arasında daha etkin çeviri yapabilen makineler göreceğiz. Halihazırda bilgisayar destekli çeviri hizmeti sunan web siteleri var ama sonuçlar genellikle yeterli değil. Zamanla daha iyi olacaklar.

Beyinde dile ne olduğunu görebileceğiz. Halihazırda konuşurken, dinlerken, okurken ve yazarken beynin hangi parçalarının en aktif olduğunu gösteren özel bir tarama makinesi kullanabiliyoruz. Günün birinde tek tek sesleri, sözcükleri ve cümle modellerini tespit edebileceğiz.

40. BÖLÜM

Sizin Dil Dünyanız

Ben üzerime düşeni yaptım. 40 bölümden oluşan bu kısa kitapta dil konusunda mümkün olabildiğince çok şey anlattım. Artık sıra sizde. Bize her zaman gezegenimizin geleceğinin kendi ellerimizde olduğu söylenir. Bu doğrudur ve bitkiler, hayvanlar ve iklim değişikliği için olduğu kadar dil için de geçerlidir.

Dile gerçekten ilgi duyuyorsanız neleri önemsemeliyiz? Kendi adıma altı şeyi önemsiyorum ve bunları sizin de önemseyeceğinizi umuyorum. Belki de günün birinde dil dünyanızı yaşamaya daha elverişli bir hale getirmek için bir şeyler yapabilirsiniz. Çünkü bu benim değil sizin dünyanız.

I

Umuyorum ki dünyada birçok dilin ölmek üzere olduğunu önemsersiniz. 20. Bölümde bundan söz

etmiştim. Dünyadaki dillerin yarısı bu yüzyılda büyük ihtimalle ölecek. Bu dilleri konuşanlar dillerini kurtarmak isterse onlara yardım edebilmenin yolları var mı? Evet var. Kamuoyu ve politikacılar gerekli duyarlılığı sergilerse bir dili kurtarmak mümkündür. Dilin hayatta kalmasını sağlayacak maddi kaynaklar politikacıların kontrolündedir. Peki o politikacılara kim oy verecek? Siz. Onlara dil çeşitliliğinin önemini fark ettirin.

II

Umuyorum ki ciddi bir tehlike altında olmasalar bile azınlık dillerini önemsersiniz. Hangi ülkede olursanız olun çevrenize bakın. Küçük topluluklar tarafından konuşulan onlarca dil göreceksiniz. 13. Bölümde buna değinmiştim. Siz nasıl kendi dilinizle gurur duyuyorsanız o insanlar da kendi dilleriyle gurur duyar. Dil onların kimliğinin bir parçasıdır. Başkalarından da saygı görmek isterler. Onların dili de bizimki kadar güzeldir ve bir gurur kaynağıdır. Okullarda, toplum merkezlerinde, kütüphanelerde ve kamusal hayatın diğer alanlarında onu sergilemek isterler. Onlara nasıl destek olabilirsiniz? İlk adım, dillerine ilgi göstermektir. Okulunuzda veya şehrinizde konuşulan başka diller varsa, onları belirlemeye öncelik verin ve zaman zaman o dilleri dinlemeye çalışın.

III

Umuyorum ki yeni diller öğrenmeyi önemsersiniz. 38. Bölümde söylediğim gibi akıcı konuşmanı-

za gerek yok. İhtiyaç duyduğunuz kadarını öğrenin; sadece dinlemek veya okumak için bile olabilir. Mümkün olabildiğince çok dil öğrenin ve 13. Bölümün sonunda açıkladığım gibi Europass benzeri bir şey kullanarak bunu belgeleyin. Önemli olan, çok dilli bir kişilik geliştirmek ve dünyadaki dil çeşitliliğinden keyif almaktır. Yeni bir dil öğrenme fikri sizi asla ürkütmesin. Yabancı bir ülkeye giderken cebinizde küçük bir sözlük bulundurun. Her gün en az bir yeni sözcük kullanmayı deneyin. Hata yapmaktan korkmayın. Ben de yeni diller öğrenmeye çalışırken sürekli hatalar yapıyorum ve her zaman üstesinden geliyorum. Çaba sarf ettiğimi görmek herkesi hoşnut ediyor.

IV

Umuyorum ki kendi dilinizdeki çeşitliliği önemsersiniz. Bu kendi ülkenizde dilin nasıl farklılaştığına ilgi duymanız anlamına gelir. 12. Bölümde aksan ve diyalektler üzerinde durmuştum. Her aksan ve diyalekti aynı ölçüde güzel bulmayabilirsiniz; tıpkı her müzik tarzını aynı ölçüde güzel bulmak zorunda olmadığınız gibi. Ama her birinin eşsizliğini takdir edin ve mevcut hallerine nasıl geldiklerini araştırın. Geçmişte birçoklarının yaptığı gibi bazı diyalektlerin "tembel" olduğunu veya kulağa "aptalca" geldiğini söyleyip durmayın. Ne yazık ki pek çok insan sırf konuşma şekline bakarak bir insanın dürüst olup olmadığının anlaşılabileceğini düşünür. Onlara bunun saçmalık olduğunu söyleyin.

V

Umuyorum ki kendi dilinizdeki tarzları önemsersiniz. 35. Bölümde bu konu üzerinde durmuştum. Özellikle bu günlerde en son teknolojiyle ve bunun sunduğu iletişim fırsatlarıyla (örneğin Facebook ve Twitter) çok fazla meşgul olup geri kalan her şeyi unutma tehlikesi vardır. Dilbilimciler dilin sadece bir tek tarzıyla meşgul olamaz. Dilin her tarzının diğerlerinden farklı ne işlev gördüğüne bakarak denge kurmaya çalışır. 36. Bölümdeki gardırop karşılaştırmasını unutmayın. Toplumda elinizden gelenin en iyisini yapmak istiyorsanız bütün tarzlara hâkim olmalısınız. Elbette ki bu kendi dilinizin standart çeşitliliğine hâkim olmak – bu konuda gerçek anlamda uzmanlaşmak – anlamına gelir. Yani net olmak, muğlaklıktan kaçınmak ve dilin bütün etkilerini kontrol etmek için elinizden geleni yapın. Şüphesiz bunun ilk adımı, dilin etkilerini bilmektir. Dilin incelenmesi bu noktada devreye girer.

VI

Umuyorum ki ana dilini öğrenmekte veya kullanmakta güçlük yaşayan kişileri önemsersiniz ve onlara yardım etmeye çalışırsınız. 39. Bölümde konuşma güçlüğü yaşayan bir çocuğu örnek vermiştim. Konuşma problemleri yaşayanlar genellikle hoş olmayan tutumlarla karşılaştığından yakınır. İnsanlar peltek konuşanlarla, kekemelerle veya başka konuşma güçlükleri yaşayanlarla alay etmeye çok hazır görünür. Gerçek bir dilbilimciyseniz bu tür şeylere tahammül gösteremezsiniz. Kendini

ifade etme güçlüğü yaşayanlara yardım etmekten çekinmeyin. Örneğin yaşadığınız yerde beyin damarlarındaki tıkanıklık yüzünden "felç" geçirerek konuşma yetisini kaybedenlerin bir araya geldiği "felçliler kulübü" olabilir. Onların tekrar konuşabilmesine yardımcı olmak için vakit ayıran gençleri genellikle hoş karşılarlar. Okulunuzda etrafınıza bakın. Konuşma problemi yaşayanlar başkalarıyla normal biçimde konuşamadıkları için genellikle yalnızdır. Onlara da yardım edebilirsiniz.

Dil diğer tüm çalışma alanlarından farklıdır; çünkü çalıştığınız her şeyin bir parçasıdır. Okulun dışında da devam eder ve yaptığınız her şeyin bir parçasını teşkil eder. Bir konserde müzik dinlerken veya bir tabloya bakarken dille ilgili olmayan bir deneyim yaşasanız bile daha sonradan bunun hakkında konuşmak istersiniz.

Dil sizi asla yalnız bırakmaz. Kafanızın içindedir; düşünmenize yardımcı olur. İlişkiler kurmanıza veya ilişkilere son vermenize yardımcı olur. Size kim olduğunuzu ve nereden geldiğinizi hatırlatır. Canınız sıkkınsa sizi ve herkesi neşelendirir.

Dil her şeyi yapmaz. Bazen söylemek istediğimiz şeyi ifade edecek sözcük bulamayız. Bazen sadece sarılmak daha iyidir. Bir resmin bin sözcüğe bedel olduğunu söyleyenler vardır. Bu doğrudur. Ama dil hiçbir zaman çok uzakta değildir. Bir resim hakkında konuşmak için bin sözcüğe ihtiyaç duyabilirsiniz.

Dili ne zaman kullanıp ne zaman kullanmamamız gerektiğini öğrenmeliyiz. "Söz gümüşse, sükut altındır," denir. Bu atasözü bize saçma sapan ko-

nuşmamamız gerektiğini hatırlatır. Bazen de susmak gerekir. Bu iyi bir tavsiyedir. Ama sessizken ne yaparız? Başkalarının söylediklerine kulak veririz. Dinlemek de dilin bir parçasıdır.

Dil konusunda "küçük bir kitap" okudunuz. Ama dil büyük bir konudur. Bana göre her şeyden büyük. Çalışma alanlarının Everest tepesi. O kadar ilgi çekici bulmamın nedeni de bu. Benimle birlikte son sayfaya kadar geldiyseniz, artık sizin de ilgi çekici bulduğunuzu umuyorum.

DİLİN
kısa
TARİHİ

"Crystal, yaşayan dillerin sınır tanımadığını ve yeni koşullara seve seve uyum sağladığını bize hatırlatıyor. Tüm dünyadaki dillerin ve kelimelerin zevkini eğlenceli bir üslupla ortaya çıkartıyor."
Iain Finlayson, *The Times*

"Dilin Kısa Tarihi, dil için yazılmış bir zafer şarkısı. Her zaman açıklayıcı ve merak uyandırıcı."
David B. Williams, *Seattle Times*

"Hepimizin kanıksadığı mucizeler ve konuşup anlaşabilme yeteneğimiz hakkında düşünmeye başlayacak herkesin eline tutuşturulacak mükemmel bir kitap."
Nicholas Ostler, *Empires of the Word*

"Crystal yeni başlayanlar için yazıyor, ama bunu her zamanki anlaşılırlığı ve uzmanlığıyla yapıyor. Tarih öncesi etimolojilerden modern mesajlaşmalara kadar uzanıyor."
Michael Dirda, *Washington Post*

"Crystal bu eğlendirici kitabında dünyanın hızla yok olmakta olan 6000 dilini, ormanlarımız ve okyanuslarımız kadar değerli bir doğal kaynak olarak görüyor."
The Daily Beast

THG
0423643
NPP

ALFA
alfakitap
alfakitap
alfakitap
www.alfakitap.com
9 786051 717173
ARAŞTIRMA